

ISSN 1563-3950

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ЗАХІДНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАН УКРАЇНИ ТА МОН УКРАЇНИ

ПРАЦІ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

Том LXVIII

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБІРНИК

Том 4

Львів — 2022

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
COMMISSION OF ECONOMIC

PROCEEDINGS

**of the SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

Volume LXVIII

ECONOMIC COLLECTION

Volume 4

Lviv — 2022

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ

ПРАЦІ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА
Том LXVIII

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБІРНИК
Том 4

Львів — 2022

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ПРАЦІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
Том LXVIII

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБІРНИК
Том 4

Редакційна колегія:

Куцик Петро Олексійович, д.е.н., проф. (головний редактор);
Гелей Степан Дмитрович, д.і.н., проф. (заступник гол. редактора);
Семів Сергій Романович, к.е.н., доц. (відповідальний секретар);
Ааронсон Е. Вільям, Ph.D., As.Pr. (США);
Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.;
Господаровіч Анджей, Dr.hab., As.Pr. (Республіка Польща);
Кундицький Олександр Олександрович, д.е.н., проф.;
Марцин Володимир Степанович, д.е.н., проф.;
Пилипенко Андрій Анатолійович, д.е.н., проф.;
Пилипенко Любомир Миколайович, д.е.н., проф.;
Семак Богдан Богданович, д.е.н., проф.;
Сментина Наталія Валентинівна, д.е.н., проф.;
Шавга Лариса Афанасьівна, д.е.н., проф. (Республіка Молдова);
Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна, д.е.н., проф.;
Шевчук Володимир Олександрович, д.е.н., проф.;
Яремко Ігор Йосафатович, д.е.н., проф.

Спільне видання Наукового товариства ім. Шевченка та Західного наукового центру НАН України і МОН України. Свідectво державної реєстрації КВ №16781-5353Р від 21. 05. 2010 р.

Друкується за ухвалами

Видавничої ради Наукового товариства ім. Шевченка та
Ради Західного наукового центру НАН України і МОН України

Видання індексується у наукометричній базі
Index Copernicus International

*Том видано завдяки фінансовій підтримці
Львівського торговельно-економічного університету*

© Наукове товариство ім. Шевченка, 2022

© Західний науковий центр НАН України і МОН України, 2022

**ІСТОРИКО- ТА СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

**HISTORICAL AND SOCIO-
ECONOMIC STUDIES**

Петро КУЦИК, Богдан ШЕВЧИК

АКСІОЛОГІЯ НООЕКОНОМІКИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Petro KUTSYK, Bohdan SHEVCHYK

AXIOLOGY OF NOOECONOMICS: SOCIOCULTURAL DIMENSION

Abstract. *The origins of sociocultural axiological insights of nooeconomics are studied on the basis of the ontological concentration of the ideational mentality. The idea is that, in addition to the market economy, the neo-economy will include cultural narratives of symbolic exchange, where monetized institutionalized patterns of “gift-in-return” will be subject to monetization. It is hypothesized that the zero marginal cost of modern information technology will generate demand for anthropogenic resources for the production of humanitarian projects – existential texts of ontological novelty, the production of which is unable to initiate artificial intelligence. The essential principle of the primary value of the intellectual product of the nooeconomics of ideational culture is substantiated. It is argued that the Ricardian formula of labor value is impossible to determine the value of an intellectual product as a humanitarian project of existential existence due to the absolute temporal discreteness of its production process – the cognitive instantaneity of intelligible revelation in the consciousness of cognitarians. Emphasis is placed on the synergy and inalienability of the consumer value of the intellectual product, which is a manifestation of the principle of symbolic exchange. The specifics of digital communications of personalized relationships and their difference from personalized links of rent extraction by Creole elites of natural states of closed access to “poverty traps” and “resource curse” are substantiated. The idea of essential freedom as a synergetic effect of consciousness due to the consumption of the ontological novelty of the intellectual product of the nooeconomics of ideational culture is put forward.*

Досвід показав, що економічна система, котра здатна генерувати суспільний добробут поза вузьким прошарком провладних еліт, вибудовується державою відкритого доступу на основі інклюзивних інститутів. Але досвід говорить і про інше, про непереборні труднощі досягнення економічного порядку відкритого доступу для більшості країн світу, і не обов'язково злиднених. Ідею відкритого доступу взагалі можна покласти в основу еволюційного наративу світової цивілізації: структуру суспільства одвіку визначав розподільчий принцип – сувора необхідність світу як дефіциту і водночас апріорна вимога життя як страждання та можливостей уникнення страждання. Відколи з'явився додатковий продукт, рента виступає мотиваційним чинником обітниць відтермінованого насильства, тобто підвалиною порядку і підставою волі до влади. Так було завжди: від Гільгамеша до Путіна і Лукашенка. Отож, рента – це цементуюча вісь та сила відтворення природної держави.

Кожне звершення – ймовірніше, натомість кожен початок заданий, будучи обумовлений каузально. Найважче для дослідника – з’ясувати усю сукупність причинностей, що зумовили появу феномена як предмету досвіду, через що когнітивна істина про буття речей переобтяжена екстерналіями у випадку праксеологічної актуалізації, а отже – відносна. Тому мімезис, орієнтуючись на нормативну ідеацію когнітивного патерна, завжди завершиться неочікуваним зигзагом – “чорним лебедем” непрогнозованого відхилення задуму від результату. Тому кожне звершення апіорі ймовірніше, а універсальні цінності у господарських практиках еволюціонують в унікальні інституціональні системи.

Одним із факторів, що зумовлює екстернальний діапазон відхилення у процесах мімезису, справедливо вважають культуру. Деякі мейнстрімні каталактичні фундаменталісти додумалися звинувачувати національну культуру розвиткових країн як основне гальмо економічного розвитку й технологічного прогресу, бо вона, мовляв, “узалежнює від шляху”, унеможливаючи впровадження інновацій. Тому підприємець-новатор завжди ламає стару культурну традицію, долаючи опір косної інерції існуючої інституційної структури. Але як взагалі виникає інсайдер нових виробничо-інституціональних комбінацій із лона природної держави з обмеженим доступом екстракції ренти для обраних?

Природний тип державності, який є каузальною віссю історичного розвитку економічних систем, є замкнутою системою, в якій консорції обмеженого доступу – так звані «креоли» – здійснюють екстракцію ренти в режимі персоналізованих привілеїв та патрон-клієнтських відносин. Індивідуальна ідентичність особи, зокрема її місце в ієрархії еліт (ім’я, титул, родовід), слугує економічним активом вибіркового права максимізації добробуту.

Замкнуті системи природних держав є могутніми організаціями і водночас вразливими у період викликів. Зокрема, вони вкрай нееластичні та інерційні у вимогах адаптації систем суспільно-економічного розподілу. І це виступає додатковим внутрішнім викликом для самої системи, де “креол” перебуває у статусі єдиного законного фільтра забезпечення надходження вільної енергії в систему, що особливо болюче у період війни. Так, наприклад, хронічні для феодальних монархій непогашені боргові зобов’язання повертаються високими відсотковими ставками, що обмежує потік життєво важливих ресурсів, а отже, присилювано мотивується максимізація екстракції передусім як “потогінно”-детенсивної трудомісткості споживної вартості людських ресурсів. Як результат, зростає соціальна напруга і, якщо система містить альтернативний актрактивний центр тяжіння “позакреольських” інтересів (наприклад, інтересів буржуазії супроти феодалів), то “залізний закон олігархії”, вибудований на екстрактивних

інститутах відтворення креольських еліт, що систему вже не врятує. Єдиний вихід – це компроміс еліт, який проявляється через інституціоналізацію відкритого доступу: розширенні та перетворенні на основі колегіальної угоди частини привілеїв правлячих еліт на безособові права з гарантією захисту залученого зовні капіталу. Але саме тут з'являється, інституціонально закріплюється та змагально поширюється одна конструктивна екстерналія відкритого деперсоніфікованого доступу – ринкова конкуренція як суспільний механізм добору кращих з-поза меж провладних структур креольських еліт. Тоді вже ринок, а не політичний вплив ініціює рух потоків власності у руки тих, хто наділений креативним хистом перетворення майна у капітал таким чином, що утворюється синергія кумулятивних контурів зростаючої прибутковості у ланцюгах вартості згідно з моделлю “шпилькової мануфактури” А. Сміта. Тобто інституціоналізуються відносини власності добробуту для всіх, а не лише для обраних. “Креолам”, звичайно ж, це не подобається і вони намагаються, з різним ступенем успішності, стимулювати “відкат” системи, але все закінчується або їх інтеграцією в нову систему як ритуалізовано-формального релікта, або гільйотиною для незгідних. Переважно так на Заході поширювався капіталізм – економічна система інклюзивних інститутів відкритого доступу використання майна як капіталу, де основним інформатором залучення активів виступив конкурентний ринок.

Протягом кількох останніх століть ця система виправдала себе як найдовершеніший спосіб з-поміж існуючих альтернатив якнайширшого задоволення суспільних інтересів згідно із “законом Сея”. Водночас економічні інтереси максимізації грошової вигоди шляхом інсайдерства нових виробничих комбінацій безпосередньо та детерміністично залежать від культурних наративів уподобань, каузальних уявлень доцільності та аксіологічних альтернатив вибору домінуючої у конкретному суспільстві ментальності – так універсальний патерн праксеологічної настанови наповнюється унікальним аксіологічним змістом культури народу, що витворює і впроваджує інклюзивні економічні інститути. Це та вразлива точка розуміння засад розвитку національної економіки, якої часто не помічають (або нею свідомо ігнорують) економісти-теоретики і, що ще гірше і трагічніше, – реформатори-практики, внаслідок чого запускаються деструктивні кола ентропійних патернів “пастки бідності”, “ресурсного прокляття”, “загадки капіталу”, “Малтусового кумівства” та ін. Тобто ринкові реформи (наприклад, “шокова терапія”) лише породили новітніх ще огидніших «креолів» – квазікримінальних нуворишів у нових економічних системах обмеженого доступу екстракції ренти у галузях із спадною прибутковістю, а отже – запрограмованих злиднів населення,

від яких частково рятує лише відкритість трудової міграції на глобальному ринку.

І ось ці економічні системи екстрактивно інституціоналізованих “пасток бідності” і “ресурсних проклять” стають перед лицем новітнього виклику – четвертої цифрової революції NBIC-техноконвергенції. Зрозуміло, що слід впроваджувати інклюзивні інститути відкритого доступу. Але для цього слід здійснити одну когнітивно-стратегічну операцію – ідентифікувати флуктуаційну зону найоптимальнішої біфуркації, де воля до змін матиме найменше обмежень. Однак для цього необхідно вийти за лаштунки не лише мейнстрімної економічної теорії, а й за межі матеріалістично-детерміністичної версії науки – у вимір онтології. І це не ересь, а вимога самого життя.

Справа в тому, що усі люди проживають у світі періодично-детерміністичної регулярності подій і явищ природи, закони якої завдяки цій безконечній повторюваності здаються вічними. А пізнавати людина може лише те, що здатна охопити логічна структура її інтелекту, а саме, категорію причинності. А оскільки виявлена причина завжди закорінена в минулому, то кожен акт вибору у кожному мить життя обумовлений минулим – багажем досвіду, осмисленої спадщини пройденого болю та раціоналізованої формули досягнутого тріумфу. Каузальне минуле постає фактом наслідку перед оком людини у вигляді кількісного статистичного показника – сукупності об'єктів зовнішнього світу, що справили вплив на чуттєві враження, модифікувавши їх на заданій аксіологічній шкалі між двома граничними вимірами життя в межах утилітаристської парадигми – задоволення як безмежного прагнення, та страждання як мотивації уникнення. Але досвід – це ідеальний інструментарій систематизованих засобів досягнення результату в умовах відтворення, тобто тоді, коли попередньо вже здійснено вибір цілі з-поміж альтернатив можливого. Таким чином досвід – це когнітивний багаж найоптимальнішого способу відтворення вже попередньо існуючого, того, що цей досвід врешті-решт собою зумовило, тобто у будь-якому випадку – минулого. А якщо ціллю майбутнього виступає не відтворення попереднього, а творення нового, небаченого та немислимого ще ніким, окрім одного-єдиного митця, художника слова як проекту екзистенціально розширеного сенсу людського життя? Природничі науки – мова математики, фізики і хімії – ігнорують розмаїття змістів ідей, які розпаковують сенси буття. Осмислені інтелектом спонтанні флуктуації чуттєвих глибин людської душі постають образами вдосконаленого світу, новими можливостями інноваційної творчості, якісними вимірами примноженого у світі добра, ідеальним доповненням існуючого. Матеріалістична доктрина сучасної економічної науки, описуючи економічну діяльність як віддзеркалення послідовної логіки фізичних процесів у Всесвіті, трактує мотивації в утилітаристському ключі

максимізації грошової вигоди у дискретному діапазоні граничної корисності та граничної продуктивності в режимі принципових кількісних обмежень доступу апріорі. Але якщо кожній конкретній граничній корисності відповідатиме конкретна ціна пропозиції, то як пояснити успіх і крах компаній? І головне: з Паретового оптимуму ніяк не впливає Шумпетерів новатор – негентропійно-антропогенний суб'єкт економічного розвитку апріорі? Це та когнітивна пастка, яку погано усвідомлюють самі адепти мейнстріму.

Далі: якщо вибір завжди причинно обумовлений минулим, то визначені дії завжди дадуть передбачуваний результат. Звідки ж тоді в бізнесі беруться невдахи? І чому ніхто з мейнстрімівців не може передбачити економічну кризу (якої теоретично бути не повинно або вона має бути чітко детерміністично прогнозованою, а отже суспільство має бути до неї цілковито готовим)? Більше того, чому ніхто з мейнстрімівців не може запропонувати прийнятний сценарій виходу з кризи, адже достатньо лише збалансувати граничну корисність із граничними витратами і все стане як раніше? Чому ж не стає? Бо є ціна ентропії – страждання через нещасття.

Насправді ж людина – це духовна істота, здатна творити нове, прагнучи ідеалу: нормативного ідеалу абсолютного добра, когнітивного ідеалу абсолютної істини та естетичного ідеалу абсолютної краси. Людина – це Бог, який забув самого себе; дух, який осліп у лещатах обмеженого простору речовини та незворотності потоку часу. Але, попри ці фізичні апріорні обмеження, дух бачить сни – образи ідей та ціннісних онтологічних наративів, реальних для свідомості мандрівників із лона Субстанції, які нагадують про абсолютну досконалість можливого як дійсного, екзистуючу турботу ідеального буття, що є суть волі до життя людини у цьому світі понад успадковану нею тварність – інстинкт самозбереження ціною смерті іншого. Людина, навпаки, є суб'єктом любові – усвідомленої жертви в ім'я життя іншого, вірець якої вкарбовано у совість подіями на Голгофі. Економіка не може бути тотально емансипована від моралі ні як діяльність, ні як наука, бо людина – це духовна істота, а не фізичний об'єкт.

Отож, можемо констатувати, що наприкінці першої чверті ХХІ ст. інституціональні системи як відкритого, так і обмеженого доступу отримали виклик з боку нооекономіки. У чому ж полягає суть цього виклику? Для початку з'ясуємо: що таке нооекономіка? Пропонуємо таке визначення: нооекономіка – це парадигмально-патернальний проект організації господарювання, де основним товаром виробництва, обміну і споживання виступає інтелектуальний продукт, споживною вартістю якого виступає онтологічна новизна ідеаційної настанови утилітарного буття. Тобто нооекономіка – це економічна система ідеаційного, а не чуттєвого типу культури.

Якщо є виклик, то має бути відповідь, обумовлена систематизованим інструментарієм історичного досвіду самозбереження існуючої цивілізації. Четверта цифрова революція шостого технологічного укладу висуває проект інтелектуальної економічної системи, вибудованої на основі інформаційних виробничих технологій. Існуючі досі соціально-економічні системи отримують виклики по таких напрямках:

1) що являтиме собою ціна ринкової пропозиції в умовах нульових граничних витрат виробництва, започаткованих розвитком 3D-технологій;

2) що являтиме собою онтологічна новизна інтелектуального продукту як споживна і мінова вартість на ринку інформаційних послуг?

3) що являтиме собою субстанція вартості інтелектуального продукту?

4) хто буде суб'єктом виробництва інтелектуальної вартості онтологічної новизни?

5) якою буде система розподілу доходів від реалізації інтелектуальної вартості онтологічної новизни?

6) який тип національної культурної ментальності найпристосованіший до реалізації планетарної місії – становлення нооекономіки ідеаційної культури як нового типу світової цивілізації?

Смішно навіть говорити, що Україна може мати якісь шанси, але спасіння світу завжди приходить із периферії цього світу, а не з воріт храму його мамони.

Аби відповісти на ці шість запитань, слід попередньо з'ясувати, чим є насправді історія цивілізацій: циклічними дискретностями чи лінійною висхідною? І чи не можуть цих два принципи відображати єдиний вищий принцип? З одного боку, якщо цивілізація – це цілісна дискретна індивідуальність, яка в часі має початок і проходить визначені стадії зародження, зрілості і занепаду, то історії як літопису духовних зусиль людства по суті не існує. Адже все детерміновано і запрограмовано у напрямі остаточного кінця – Лети небуття. Що б людина не робила – кінець неунікний: цивілізації, як і люди, – смертні, а історія – це їх задокументований некрополь.

З іншого боку, людська діяльність та її результати, які фіксуються в історичних хроніках, являє собою свідомі цілеспрямовані зусилля у двох напрямках: 1) зміні світу через технологію, аби поліпшити умови свого існування, досягти вищого рівня гедоністичного комфорту; 2) зміні станів своєї свідомості, аби зрозуміти сенс свого існування у світі, пізнати самого себе, усвідомити моральні вимоги свого призначення, своєї долі і через творчість позитивно зняти для себе екзистенціальну суперечність між буттям-і-небуттям. І в першому, і в другому випадках людина послуговується ідеями – образами вдосконаленого світу і себе у

ньому. Атрактивні ідеї визначають цілі, раціональні ідеї – засоби. А оскільки кожна ідея зароджується у конкретній свідомості у певній точці простору у певну мить часу, то саме ідеї, а не дискретна меланхолія руїн мають бути темою історичного дослідження, передусім для економіста-теоретика, який з'ясовує каузальність фактів матеріального добробуту.

Отже, цивілізація – це історична даність континуального буття у просторі і часі біосфери планети, що відрізняється від біологічних форм життя тим, що є сутнісним результатом матеріалізованих ідей – волі до життя у напрямку досягнення ідеального. А кожна нова ідея – це творча інновація, якої немає у живій природі і яка додається до потоку світових подій спочатку як уречевлений факт, а потім як ентропійний релікт. А оскільки ідеї різняться якісним змістом уяви ідеального, то й цивілізації, а отже й економічні системи, з одного боку – унікальні, неповторні й неспівмірні, а з іншого – приречені у жертву Хроносу саме тому, що мають початок у свідомості та бутті, будучи детерміновані пам'яттю і часом. Тому історія – це спільний цвинтар унікальних духовних звершень із надмогильними плитами економічних систем.

На прикладі “шпилькової мануфактури” А. Сміт показав принцип життя і смерті економічних систем. Справа в тому, що поділ праці, який є кумулятивним ефектом суспільного добробуту, неможливий без співпраці, – спільної волі до взаємодії не лише на основі консенсусу інтересів, а на очікуваній перспективі можливості привласнення блага кожним від колективних зусиль усіх, – і, водночас, новації несуть загрозу стабільності, а отже – безпеці, а отже – усталеній репутації, самооцінці власної гідності, статусу, джерелу доходу і ренти, що породжує луддистські настрої збереження структури, представлені патерналістськи орієнтованою владою креольських еліт обмеженого доступу.

Але кожна ідея у світі має час своєї актуалізації у бутті. Креоли силоміць утримують гомеостаз свого соціально-економічного комфорту, не усвідомлюючи, що грають із вогнем. Адже, по-перше, привілей рантье в ролі споживача у патерналістській економіці дає стільки ж, скільки втрачені можливості в сфері виробництва (тобто це гра з нульовою сумою); по-друге, замкнута система обмеженого доступу, починаючи від креолів-рантье і закінчуючи олігархами добувних галузей, функціонує в режимі уявного гомеостазу, а насправді – у стані зростаючих граничних витрат, і врешті-решт сама можливість прибутковості креола з'являється як інституціоналізована форма екстракції енергії з організму найманої робочої сили. А отже, “пастка бідності” виступає для креола активом його збагачення – у цьому суть таємниці парадоксу країн із казковими природними багатствами і кричущими злиднями народу на цій багатій землі “ресурсного прокляття”.

І ось ця система опиняється перед лицем виклику NBIC-техноконвергенції сучасної глобальної дійсності, де креолам протистоїть прекаріат – бунтівний, цілеспрямовано маргіналізований владою інтелектуальний ресурс, який виступає носієм альтернативного парадигмального проекту суспільно-історичного розвитку і становлення держави відкритого доступу. Аби стати когнітаріатом, прекаріат має бути об'єднаний спільною ідеєю соборного буття, зокрема ідеєю добробуту для всіх, де суспільне багатство продукує два види людських ресурсів – творчість і свобода.

Тепер ми можемо повернутися до відповідей на ті шість вищевказаних запитань. Отож, чому розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє стверджувати про можливість виробництва з нульовими граничними витратами? Вартість, а отже й ринкова ціна, будь-якого товару визначається кількістю затраченої праці, – живої та уречевленої у засобах виробництва, – тому в силу ресурсних обмежень і ускладнення ступеня заміненості ресурсів кожна наступна одиниця залученого ресурсу жене ціну вгору. Оскільки праця – джерело вартості, а отже і прибутку, то приватновласницький капіталізм не скрізь і не завжди охоче йде на інноваційно-технологічну альтернативу заміщення праці капіталом, а швидше шукає нові ринкові ніші формування нових потреб, де високі трудові затрати (і високі зарплати) дають позитивний ефект інтенсивного споживання, а отже – прибутку. Адже автоматизація, емансипуючи працю, здешевлює ціни. Вона наповнює ринок товарною масою, але величина попиту обмежується граничною корисністю споживання. Оскільки трудова вартість і прибуток каузально взаємопов'язані оберненим чином (згідно з рікардіанською формулою вартості), то величина прибутковості безпосередньо залежить від зниження затрат капіталу, де на заваді стоїть дія закону зростаючих граничних витрат додатково залученої одиниці уречевленої праці. Трудовий вміст вартості – з одного боку, і зростаючі витрати обслуговування основного капіталу – з іншого, як писав Дж. Шумпетер, унеможливають прибутковість взагалі, чим зумовлюють економічний парадокс: у досконалих умовах гомеостазу – мети економічної системи – бізнес працює без прибутку. Нонсенс. Логіка виходу з ситуації проста: слід домагатися подовження терміну експлуатації машини шляхом природного зниження норми амортизації, адже чим довговічніший агрегат, тим меншу частку власної вартості він вкладає в створений ним граничний продукт. Єдиним видом капіталу, який поглинає енергію лише на функціонування свого матеріально-конструктивного носія збереження і відтворення, виступає інформація.

Інформація – це дуже дивний різновид економічного активу: він незношуваний, бездефіцитний та примордіальний (бо існуванню всього передуює ідея буття кожного). Обмеження доступу до інформації можуть бути лише рукотворні, а не природні, починаючи від індивідуального

неуцтва і закінчуючи технологіями «архітектури вибору», закріпленими в екстрактивних інституціях. Будучи необмеженим ресурсом, інформація не потрапляє під дію закону зростаючих граничних витрат, оскільки її використання та відтворення не потребує додаткових затрат капіталу. Інформація – це неконкурентний товар, бо існує передусім в голові її автора, та наділена колективним доступом завдяки технологіям копіювання і поширення. Водночас абсурдною є ідея ринку досконалої інформації, де реалізує патерни раціонального вибору мейнстрімівський *maxutility*, оскільки сама можливість комунікації впливає з апіорної непоінформованості однієї з сторін обміну. Тому ринок інформаційних товарів – це ринок недосконалої конкуренції, де ринкова ціна відповідає величині оплати вартості нового набору інструкцій сукупності доцільних змін у фізичному або цифровому світі. Вартістю наділене лише те знання, яке додається до існуючого, і, будучи раз доданим, його вже проблематично відчувувати за рентну оплату. Інформаційні товари, якими не можна одноосібно володіти і виробництво яких не потребує трудових затрат, обвалює ціновий механізм, бо не можна структурувати ціну пропозиції через нульові граничні витрати. І виявляється так, що інформаційна економіка ґрунтуватиметься на неринкових способах обміну, а окрім ринкового, цивілізація знає лише один-єдиний спосіб обміну – символічний.

Якщо програмне забезпечення – це система, функціонування якої фізично не обмежується часом, а відбувається лише приріст знання, то нооекономіка розширюватиме попит на особливого типу інтелектуальний ресурс – не просто на ІТ-програміста чи інтернет-менеджера, а на інтелектуала, здатного як оперувати чистими концептами, так і продукувати нові аксіологічні контенти як споживні вартості. Причому, чим більше штучний інтелект витіснятиме людський із сфери оцифровування вартості інформаційних послуг, тим більшою буде величина попиту нооекономіки на фахівців не лише технологічних, а передусім гуманітарних інноваційно-парадигмальних проєктів, оскільки екзистенціальні виміри буття, пов'язані зі свободою вибору і дії у відносинах людини з природою, візьме на себе машина, то суто людський ресурс буде задіяно лише у вимірах досвіду есенціальної свободи – волі до буття як творчості, як прагнення до ідеалу, як шахування нормативного ідеалу максимізації добра. Машина з штучним інтелектом може максимізувати утилітарну корисність, але вона не може відкрити людині онтологічний сенс її життя, зняти суперечність між буттям і небуттям, апелювати до істини і мобілізувати волю до творення добра. Людські ресурси не те що не будуть витіснені штучним інтелектом, а навпаки, нооекономіка постане як їх нове, ніколи раніше не бачене у подібних масштабах, застосування. Штучний інтелект передбачає обробку цифрової інформації в електронній мережі, тобто рух енергії, а отже – матерії.

Тому кожен інформаційний товар штучного інтелекту матиме субстанцію своєї вартості, хоча й буде максимально емансипований від часової протяжності затрат, оскільки субстанція – це матеріальна першооснова всього. Тому цифровізація інформації субстанціональна апріорі, і якщо її вартість не можна рахувати затратами робочого часу, то її можна рахувати передбачуваним синергетичним ефектом впровадження у мережу. Це буде одноразовий міновий акт із одноразовим привласненням комерційного прибутку, бо далі ноу-хау можна буде відтворювати і поширювати без сплати ренти за доступ.

Але як бути з інформацією, яка з'являється не як цифрове електронне миготіння монітора, а як думка у свідомості людини, як образ нормативно вдосконаленого буття людини у світі, як продукт духовного споживання? Власне той продукт, споживна вартість якого дає аксіологічний досвід екзистенціальної свободи доцільно осмисленого буття і який виступатиме товаром у системі символічних мінових трансакцій нооекономіки і виробництво якого не може бути заміщене жодною сучасною машиною? По-перше, гуманітарний проект буття, на відміну від технологічного, в якому прогнозовані потоки енергії доцільної зміни природного довкілля можна рахувати і виражати у грошовому еквіваленті затрат у часі, не субстанціональний у першооснові (бо слово – не матеріальне), а есенціальний. І як такий, інтелектуально-гуманітарний проект тотально емансипований від часової дискретності своєї актуалізації спочатку в свідомості автора, а надалі – в інформаційній мережі. Якщо мить об'явлення когнітивної істини у свідомості суб'єкта пізнання виступає абсолютним часовим дискретом матеріальної дійсності, то як рахувати вартість цієї істини як сукупності психоенергетичних затрат у миттєвості часової протяжності та виражати грошовою сумою у вигляді ціни пропозиції за рікардіанською формулою вартості? Та навіть за маржиналістською: як прогнозувати ступінь насичення істиною і чи може взагалі істина бути граничним продуктом на спадній траєкторії корисності? Чим зумовлюється гранична схильність до споживання слова: культурою, природою, талантом, генами, вихованням, ідеологією, жадобою збагачення? І чи може взагалі істина виступати товаром – предметом еквівалентного обміну, а не даром благодаті розуміння прихованого, даного людині не за її особисті заслуги? Чи може мати істина буття ринкову ціну?

По-друге, кількісний показник мінової вартості впливає з аксіологічної оцінки споживної вартості товару. І хоча класики політекономії рікардіансько-марксистського напрямку ігнорували явище споживної вартості саме тому, що вона погано вписується у формули кількісних співвідношень, для нооекономіки саме споживна вартість інтелектуального продукту як результат інтелігібельного одкровення екзистенціальної істини виступатиме основним показником

самої можливості обміну та, відповідно, інклюзивної інституціоналізації економічних відносин. Ми наголошували, що обвал цінового механізму, зумовлений нульовими граничними витратами, змусить звернутися до принципів символічного обміну, архаїчність якого не повинна бути підставою для скептицизму. Справа в тому, що давнє може стосуватися не стільки непридатності минулого, скільки природи самої людини, особливостей її душі, що проявляється у будь-яку епоху.

Що нам відомо про символічний обмін? Те, що його практикують технологічно та культурно відсталі тубільці? Те, що він атрактивний апріорі і не підлягає патерну грошової еквівалентності? Те, що рух матеріальної цінності між суб'єктами обміну передбачає моральні дивіденди і творить особливий простір зобов'язань та ідентичності? На перший погляд між ринковим та символічним обмінами немає жодних точок дотику, не кажучи вже про можливість синтезу чи принаймні симбіозу. Але нооекономіка пропонує горизонти такої єдності.

Отож, що спільного між інтелектуальним продуктом і символічною вартістю? Як це не парадоксально, спільним є результат руху слова і символічної речі-медіатора. Метою будь-якого комунікаційного акту є рух і перетворення інформаційного повідомлення у модальність образного буття у свідомості іншого – власне споживача слова. І при цьому слово – невідчужуване, воно лише примножується як ті євангельські хліби, постаючи унікальними уявленнями іманентних світів буття у свідомості усіх учасників інформаційного обміну, що інтенсифікує здатність до взаєморозуміння, згоди, комплементарності, спільних цілей і мобілізації ресурсів для історично довгострокових проєктів, де до обрахунку капіталовіддачі додається синергетичний ефект віри у соборну справу. Так формуються моральний капітал нації, її соціальний капітал та продуктивні сили – власне ті антропогенні ресурси, які в мікроекономіці мінімізують трансакційні витрати – граничні витрати морального капіталу для закріплення довіри. Образ світу автора завжди присутній у свідомості споживача слова, що творить простір інтелектуально-духовної ідентичності та спільної волі до інтегрального буття.

Суть символічного обміну ґрунтується на тому ж принципі: одержувач вартості привласнює не лише річ, а уприсутнений елемент душі дарувальника, котрий у предметі зосереджений. Це особистісні відносини між статусними суб'єктами для віднайдення інтегральної ідентичності співпережиття подібних світів у собі, тобто – це акт ментальної синергії потенціалу соборної волі. А якщо предметом символічного обміну є інтелектуальний продукт, – то ще й софійної свідомості. Символічний обмін між тубільними народами реалізується у площині «дарунок – дарунок-у-відповідь», але передбачає не дуальну кількість (як попит і пропозиція у ринковій системі), а тріалектичну конфігурацію: першого суб'єкта дарування, другого суб'єкта-одержувача

і третього суб'єкта, який одержує символічний предмет від другого суб'єкта і віддаровує еквівалентно змістовну річ не кому-небудь, а саме першому дарувальнику – ініціатору руху символічної вартості. У християнській культурі Заходу ідея символічного обміну була доповнена теологічним принципом “однобічного дарування” – благодаті, дарування без очікуваної відповіді, чистого акту милосердя, вчинку добра, котре не винагороджується, бо є винагородою апріорі, адже для усіх існує одне-єдине Першоджерело кожного дарунку, де людина – лише одержувач і ретранслятор.

Доволі незвично говорити про еквівалентність акту символічного обміну в його релевантних кількісних мінових пропорціях, але все ж при цьому зберігається аксіологічний принцип ціннісних суджень та спільних цілей, де шкалою примордіальної оцінки слугує культурний патерн ідеаційно-нормативної досконалості, ретрансльований міфом, ідеологією чи релігією. Такий тип аксіологічної ментальності налаштований на творення символічної додаткової вартості духовного порядку – аксіологічний приріст образної ідеації, який повертається до першого дарувальника-ініціатора ланцюга інтелектуальної вартості як субстанціональна присутність кожного, хто став споживачем слова, повертаючи борг дару інтелігібельної благодаті як вияву вдячності.

Ідея суспільства як ринку впливає з царини права для гарантій контракту – патерна збереження балансу безособових договірних відносин реалізації взаємовигідних монетизованих інтересів. Угода фіксує ціни, зиск і час у взаємозобов'язувальному режимі знеособлених відносин. Ринок як місце практичної реалізації контракту перетворює правові домовленості у фінансові цінності як цілі економічної діяльності. Тому ринок майже ідеально задовольняє інтереси, але не породжує соціальних зв'язків, не творить спільнот. Він використовує продукований спільнотами соціальний капітал і в період фінансових криз не може відтворювати культурно інституціоналізовані ресурси довіри. Поширеною є думка, що криза долається фінансовими вливаннями, де гроші, будучи нейтральними еталонами-еквівалентами будь-яких ужиткових речей, ідеально винагороджують працю, акумульовану в результатах виробництва. І виходить політекономічна формула вищої соціальної еквівалентності: фінансові вливання (наприклад, кредити Бреттон-Вудських інституцій) можуть дати негентропійно-синергетичний ефект економічного зростання лише тоді, коли їм відповідають дві вимоги: 1) рівень розвитку продуктивних сил (техноантропогенна адаптація); 2) міра інституціоналізованої інклюзивності для реалізації інвестиційних завдань нових комбінацій продуктивних сил.

Нооекономіка постане передусім як вирішене завдання інституціоналізації настанови прибутковості у системі символічного

обміну. Але що може слугувати самозростаючою доданою вартістю інтелектуального продукту в його мандрівці інформаційною мережею?

Словом у свідомості постає образотворена модальність ідеаційно-вдосконаленого буття як результат однобічного дарування – людина стає носієм істини у собі, носієм творчого потенціалу кращого світу, носієм зародку добра. Логос одкровення конститує спонтанні флуктуації чуттєвості в архетипових глибинах душі, перетворюючи їх у цілеспрямовану волю до життя, в адресну зосередженість зусиль усвідомленої свободи на матеріал обставин долі – людина оцінює і вибирає. І тоді людина стикається з проблемою релевантного співвідношення ідеї, наданої та отриманої як когнітивна істина благодаті, та ідеї винагородженої праці у витворах духа – інтелектуального блага, споживною вартістю якого є онтологічна новизна якісно поліпшеного буття понад утилітарні запити. Але що можна віддарувати тому, Хто ні в чому не має потреби як Логос Абсолютної Ідеї? Як винагородити в грошах те, що є чистою подією надходження з глибин свідомості? Якщо ринкові відносини передбачають колегіальну згоду щодо обміну товарів щоденного вжитку, то символічний обмін вимагає персоніфікованого визнання цінності безцінного, трансцендентного, кількісно невимірювального в енергетичних затратах, нематеріальної реальності контенту солідарного буття, а не просто набутої компетентності технологічного впливу зміни світу через капіталовіддачу машини. Спільноту творять особистісні відносини через апеляцію словом у душу іншого як себе самого. Через те постає потрійне іманентно-нормативне зобов'язання: дарувати, отримувати та віддаровувати. Грошова винагорода в нооекономіці стосується третього акту. Статусно-монетизована додаткова вартість витвору духа матиме моральну основу знака вдячності та актуалізації щедроти у режимі особистісної мінової трансакції.

І тут ми надібуємо на парадокс: з одного боку, суспільство добробуту для всіх стало можливим як результат переходу від персональних привілеїв екстракції ренти креольськими елітами природних держав до безособових прав відкритого доступу за здібностями через конкуренцію та творчу деструкцію в умовах суспільства як ринку. А з іншого, – існує ризик того, що символічний обмін, апелюючи до особистісного, може розвернути суспільство у деструктивний вимір обмеженого доступу. На це можна парирувати, що інформаційна мережа еманіпує навіть старий бодлерівський імператив, згідно з яким ціна слова зосереджується у касі книгарні, оскільки електронна версія тексту скасовує поліграфічний сенс книги як єдності інтелектуальної власності, інформаційної цінності, комерційного об'єкта та уречевленої праці. Єдиною реальністю

залишається лише когнітивний контент тексту, здатність слова творити ментальний простір духовної солідарності.

Натомість природні держави обмеженого доступу існують і сьогодні. Більше того – у світі вони кількісно домінують: креольські еліти відтворюють політичний простір, у якому «залізний закон олігархії» забезпечує їм екстракцію ренти у гетто для обраних посеред злиднів “ресурсного прокляття”. Але хто довів, що саме електронна інформаційна мережа особистісного руху інтелектуальних продуктів безпосередньо їм, – креолам, – у цьому сприяє? Це абсолютно інший тип персоніфікації відносин, у якому відсутні привілеї та обмеження привласнення ренти в умовах світу як дефіциту. Навпаки, креолам вигідно нецтво народу як економічний актив “пастки бідності” у галузях із спадною прибутковістю, де високий вміст затраченої та неоплаченої праці найманого плебея-неука забезпечує елітам надприбутки.

Але чому персоніфікований вимір руху слова в нооекономіці є антиподом замкнутих персоніфікованих економічних структур влади креольських еліт? У випадку з креолами персоніфікація зв’язків спрямована на відтворення патерна влади, котрий дозволяє поглинати енергію із зовнішнього середовища, яким є народ і природа, та виділяти назовні ентропію – “пастку бідності”, “ресурсне прокляття” та “загадку капіталу” через обмежувальну дію екстрактивних соціальних інститутів. У нооекономіці ж навпаки: персоніфікація відносин через патерни символічного обміну руху інтелектуальної вартості забезпечує необмежений доступ до споживання слова, де має місце один-єдиний вид не інституціонального, а інтелектуального обмеження – особисте нецтво людини, нездатність збагнути сенс онтологічної істини, пропозицію можливості інтегрального добра, зокрема добробуту для всіх.

Отже, ми маємо два протилежні вектори аксіологічного патерна персоніфікації відносин: 1) у напрямку розширення буття і пізнання в нооекономіці та 2) у напрямку згортання та деструкції зв’язків системи влади та середовища у природних державах креолів та плебеїв.

Логотерапевтично-екзистенціальний ефект духовної синергії споживної вартості інтелектуального продукту нооекономіки полягає в тому, що слово слугує основним кумулятивним інструментом сублимації витісненої турботи через мистецьку творчість. У чому полягає суть цієї синергії? Відомо, що культура – це континуум сенсів, завдяки яким відносини між людьми стають зрозумілими, а отже, співпережиття світів – подібне та взаємопроникне. Це і є підставою творення когнітивних ресурсів соборної волі. Але потрібна ще софійна свідомість – здатність виявляти і зчитувати у текстах іншого онтологічні сенси свого власного буття для екзистенціального солідаризму актуальної присутності у соціальному просторі та історичному часі, реалізуючи

каузальну рекурентність морального обов'язку перед пам'яттю предків і життям нащадків. Тобто слід розвивати здатність зосереджуватися на Логосі і підпорядковувати його впливу спонтанні флуктуації чуттєвості індивідуальної душі, того, що М. Бердяєв називав "тварністю". І тоді виклики долі стануть аксіологічно предметними ресурсами свободи творчості. Виражений словом досвід пережитого, сублімоване страждання, асимільована через образ краси енергія виклику реалізовуватиме такі завдання:

1. Вдосконалюватиме пропускну здатність аксіологічного фільтра людської свідомості розпаковувати та отекстовувати ті спресовані сенси семантичного вакууму, які відображають поглиблену здатність Логоса у культурному континуумі образотворити спонтанні флуктуації Архетипу у напрямку утвердження естетичних ідеацій як способу життя в умовах нооекономіки ідеаційної культури.

2. Сприятиме опануванню сутнісними вимірами буття та символізації цілого, пов'язаними з самозростаючою якістю та можливостями вищого синтезу свободи і необхідності (долі); поглибленню гносеологічного потенціалу інтелігібілізації інсайтів у волютивній творчості віднайдення примордіальної єдності Творця і творіння, насіння і плоду, саду і міста.

3. Забезпечуватиме прогресуючий приріст знання інноваційних технологій, де оцифровуванню вартості, а отже продуктивності штучного інтелекту, підлягатимуть процеси доцільної зміни середовища у напрямку зростання якості утилітарного комфорту, зокрема у спробах виробництва ургопостандроїда, – «великої штучної мавпи», – наділеного потенціалом фізичного безсмертя завдяки біо-нано-нейротехнологіям із заміщенням живої речовини організму елементами неживої речовини на атомно-молекулярному рівні (на якому відмінність між живою і неживою речовиною лабораторно не простежується), та інтелігібельною творчістю гуманітарних проектів, які, розв'язуючи цілі екзистенціальної саморефлексії та функціонуючи у патернах символічного обміну в просторі інформаційної мережі, врівноважуватимуть соціокультурні деструкції ургопостандроїдно-ентропійної ментальності духовних плебеїв у напрямку становлення суб'єкта діянь субстанціонального порядку – суб'єкта ідеаційного типу культурної ментальності нооекономіки.

Ефективність відповіді культурної периферії Заходу на виклик NBIC-техноконвергенції ми пояснюємо явищем "парадоксу свободи". У широкому розумінні свобода – це можливість, усвідомлений потенціал волі до життя, що виникає внаслідок пізнання причин існуючих обмежень. Через те творчість, та й сама культура, постає наслідком напруги між свободою і долею (апріорно детерміністичними обставинами існування). Каузальне пізнання природи існуючого обмеження формує проміжні цілі праксеологічного порядку з

подальшим добором засобів раціональної (власне економічної) поведінки, де ринкова угода виступає колективним способом подолання індивідуальних обмежень. Під цим кутом зору ринок виступає місцем, де розмір світу людського життя звужується до розміру світу людських можливостей, – творення, управління і контролю, – аби воля до присутності сотворених речей у часі через капітал і технології (які забезпечують процес самозростання вартості) надала смислу реальності антропогенного світу, бо лише так свобода долає фатум детермінізму, вирок долі, прокляття вічного повернення.

Такий тип свободи називається екзистенціальна свобода або свобода дій і саме її інституціоналізація у формі гарантій соціальної включеності у конкурентне ринкове середовище лежить в основі соціально-економічних систем відкритого доступу – предмету гордості Заходу. Саме цей тип свободи забезпечує відтворення матеріального добробуту суспільства масового споживання. Проте свобода дії завжди передбачає аксіологічний контекст ціннісних суджень, де зважуються і приймаються альтернативні рішення. Цей контекст передбачає наявність вищого ступеня усвідомлення – свободи буття або есенціальної свободи. Про цей тип свободи економісти-теоретики замовчують, виправдовуючись, що економіка є наукою про раціональний добір засобів в умовах наперед заданих та назавжди означених цілей – максимізації грошової вигоди в умовах світу як дефіциту.

Поле дії обумовлюється силою думки осмисленого вибору цілей і засобів. Ціль, яка не слугує засобом вищої мети, виступає об'єктом есенціальної волі. Вона зводиться до опанування сенсом свого існування – це і є щастя. Вибір есенціальних цілей не є справою раціонального інтелекту в силу дії двох факторів: індивідуальної долі та персональної волі. У природі простежується шаблонна регулярність явищ, через що циклічна культурна ментальність не знає історичного часу, лише міфологічний. В економіці ж діє лише п'ять об'єктивних (природних) законів: попиту і пропозиції, граничної корисності і граничної продуктивності та диференціальної ренти. Усі інші дії, які впливають із есенціальних цілей, не вкладаються у патерни міжособистісних стандартів, що доводить сучасна поведінкова економіка. Це відбувається тому, що імпульси архетипної волі, невідомі раціональному інтелекту, з глибин несвідомого, прагнучи стати подіями життя і виходячи при цьому за межі нормативного патерна культури, будучи культурою витіснені, впливають на вибір та оцінку в режимі латентної інспірації у поточну мить часу. Тому людина вибирає у відповідності з витісненими у підсвідомість бажаннями та спонуканими сліпою волею Архетипу. Це і є доля людини – спадщина її предків у генах і крові як воля поколінь довершити актами подій життя у просторі і часі усі потенційні можливості, які залишилися нереалізованими

альтернативами буття у минулому. Душа прагне із детермінізму обставин матеріальної дійсності прорватися у вічність актом абсолютної присутності скрізь і в усьому, але буттям стає лише індивідуальний усвідомлений персоніфікований вчинок у поточну мить часу з-поміж наявних альтернатив, які після цього підлягають витісненню – так кожна людина успадковує всесвіт своїх предків і примножує борг морального обов'язку, який покликані будуть спокутувати нащадки. Це і є “прокляття вічного повернення”, “дорога предків” Веданти. Але є ще “шлях богів” – інтегральна функція Логоса, яка передбачає не витіснення нереалізованих альтернатив, а їх сублімацію – акт буття всіх у Єдиному.

Цей вищий синтез актом субстанціального діяння онтологічної причинності з себе реалізує суб'єкт есенціальної свободи – діяч волі до соборного буття, Гандхарва-спаситель “мертвих, живих і ненароджених” поколінь роду і народу. Джерело сублімації есенціальної волі, яке передбачає зустріч із власною долею як сенсом життя та впорядкувальні ідеації спонтанних флуктуацій Архетипу під впливом Логоса у вигляді текстів осмисленого буття духовних зусиль, передбачає одну вкрай важливу умову. Есенціальні ідеації сублімованих діянь реалізуються не у лінійному вимірі всезростаючого задоволення споживацьких матеріальних потреб на шкалі від біологічно нижчих до утилітарно вищих, – від гедонізму до егоїзму та нігілізму, – а внаслідок свідомої відмови від надлишкового споживацтва, бо лише емансипація від нижчих потреб вивільняє волю до досягнення високих есенціальних потреб. І так як колись маржиналісти ціною аскези обумовлювали правомірність відсотка, а історики – правомірність підприємницького прибутку у пуританському суспільстві, так і в умовах нооекономіки дохід буде результатом винагородою через символічний обмін подвижництва духовного зусилля пізнання та утвердження есенціальної істини у напрямку примноження Абсолютного Добра Буття Єдиного Суцього на Шляху Великого Повернення земної цивілізації у Царство Духа.

Степан ГЕЛЕЙ

НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМІСІЇ
У ВІДРОДЖЕНОМУ НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ
ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
(1989-2021 РОКИ)

*Нічого святішого й нема від
товариства*

Микола Гоголь

Stepan GELEY

SCIENTIFIC AND PUBLIC ACTIVITIES OF THE ECONOMIC
COMMISSION IN THE REVIVED SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY IN LVIV
(1989-2021)

***Abstract.** The article examines the scientific and public activities of the Economic Commission of the Shevchenko Scientific Society in Lviv after its restoration in 1989. As of 1990, the Commission had 24 members. S. Zlupka was elected chairman and Y. Pitsura as secretary. The Commission consisted of well-known scientists: S. Vovkanych, M. Dolishny, V. Penzenyk and others. In its activities, the Commission first of all tried to solve complex problems of market economy formation, changes in the type of macroeconomic regulation of the country, improvement of economic mechanisms of the transition period of development of the young Ukrainian state. In the first years of the Commission's work, the most active members were: S. Zlupko, M. Dolishny, A. Stasyshyn, Z. Vatamanyuk, S. Panchyshyn, I. Grabynsky, V. Bunyak. From 2007 to 2014, the commission was headed by A. Stasyshyn, Secretary I. Nazarkevych. On March 12, 2015, the Economic Commission chose as the place of residence the oldest trade and economic educational institution with more than two hundred years of history - Lviv University of Trade and Economics. The Rector of LUTE, Professor P. Kutsyk, was elected the Chairman of the Commission, and S. Hrynkevych was elected the Secretary. The new task of the Economic Commission is to oppose the imperial-chauvinistic intentions of the northern neighbor and its fake information with its scientific works and creative ideas. Today, the Economic Commission is actively researching the formation of the global financial system, conducting a systematic analysis of structural changes in the global financial market, studying trends in trade in Ukraine and foreign experience in the development of cooperation.*

З відродженням у 1989 році діяльності НТШ фактичним науковим центром за традицією став Львів. У 1994 р. здійснено зміну структури Товариства: поділено на крайові і секційні, а Головну раду перетворено на Світову раду НТШ. Генеальний секретаріат постійно перебуває у Львові.

На засіданні Президії НТШ 2 березня 1990 року прийнято звичайними членами перших 8 представників Економічної комісії, після цього відбулися організаційні збори¹. Станом на 1990 рік комісія налічувала 24 члени. Серед них: С. Злупко* – голова, Я. Піцур – секретар, члени – С. Вовканич, М. Долішній, В. Пинзенік та інші². У межах Загальних зборів НТШ 26 грудня 1990 року Комісія провела засідання, на якому заслухала п'ять доповідей³.

14 грудня 1991 року голова Економічної комісії С. Злупко взяв участь в обговоренні звітної доповіді, яку зробив голова НТШ О. Романів. Останній наголосив на важливості економічних досліджень, спрямованих на зміцнення державності України⁴. С. Злупко взяв також участь у роботі Загальних звітних зборів НТШ, що відбулися 26 грудня 1992 року в Актовому залі Львівського політехнічного інституту. В його виступі йшлося про важливі здобутки Товариства, про необхідність розгортання видавничої діяльності, виконання важливих наукових проектів⁵.

У звітній доповіді на IV науковій сесії НТШ (березень 1993 р.) голова Товариства О. Романів приділив значну увагу ролі української науки в розбудові української державності. Насамперед він наголосив на "обов'язковій" мобілізації активу комісій, які часто не можуть спромогтися протягом календарного року влаштувати тривалу дискусію чи конференцію, зосередити пріоритети на тих чи інших напрямках своєї роботи.

На засіданні Економічної комісії з доповіддю "Стан економічної науки в Україні і діяльність Економічної комісії НТШ" виступив її голова С. Злупко. В обговоренні доповіді взяв участь О. Романів, який наголосив на тому, що доцільно нав'язувати окремим комісіям

¹ Хроніка НТШ. – Львів, 1993. – Ч. 82. За роки 1989–1990. – С. 84.

Степан Злупко – (1931–2006) доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Львівського національного університету імені Івана Франка, голова Економічної комісії Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Автор 1600 наукових, науково-популярних праць, переважна більшість із яких присвячена дослідженням економічної думки України: "Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер" (1990), "Михайло Туган-Барановський український економіст світової слави" (1993), "Іван Франко – економіст" (1992), "На чатах рідної землі" (1999), "Економічна думка України: від давнини до сучасності" (2000), "Персоналії теорії української економічної думки" (2002), "Українська економічна думка. Постаті і теорії" (2004), "Історія економічної теорії" (2005), "Іван Франко і економічна думка світу" (2006) та ін.).

² Хроніка НТШ. – Ч. 82. – С. 79.

³ Там само. – С. 129.

⁴ Проблеми і перспективи. Загальні звітні-виборні збори НТШ у Львові // Вісник НТШ. – Ч. 1(3). – Весна, 1992. – С. 4.

⁵ Долаючи перепони. Загальні звітні збори у Львові // Вісник НТШ. – Ч. 5. – Весна, 1993. – С. 5.

проблеми, що є особливо актуальними для зміцнення економіки та державності України. "А хіба не треба кричати на весь голос про економічні проблеми нашої держави, про цю безсилість академічних та неакадемічних метрів від економічної науки у розв'язанні складних проблем становлення ринкової економіки, про ці неперервні "гріхопадіння" наших світил, які не спроможні (чи може свідомо діють за чиймсь замовленням) розібратися у дебрях економічних законів нашого перехідного періоду"⁶, зазначав вчений.

Очевидно, такі заходи вимагали тривалої підготовки і попереднього наукового пошуку. Зрозуміло й те, що НТШ з його доволі ще обмеженим науковим потенціалом не могло автономно від "великої науки" вирішувати ці проблеми. А тому О. Романів рекомендував координувати таку роботу, ставати "будителями совісті" в цьому задушливому кліматі байдужої до проблем нації та держави зрусіфікованої "науки України"⁷.

12-14 травня 1993 року у Львівському національному університеті ім. І. Франка відбулася Міжнародна наукова конференція "Народ, нація, держава: українське питання у світовому вимірі". Співорганізатором конференції виступило НТШ. Члени Економічної комісії взяли участь у третій секції "Економічна та правнича думка в перспективі українського державотворення"⁸. Це, зокрема: В. Черняк "Національна економіка і національна держава", З. Ватаманюк "Приватизація як процес формування демократичної основи української державності", С. Панчишин "Економічна думка про необхідність зміни типу макроекономічного регулювання України", І. Грабинський "Державницька традиція економічних студій НТШ"⁹.

24-25 червня 1993 р. Економічна комісія НТШ взяла участь у Науково-практичній конференції "Проблеми становлення української національної економічної моделі". Конференція виробила важливі рекомендації стосовно практичних кроків щодо вдосконалення економічних механізмів перехідного періоду розвитку молодій Українській державі¹⁰.

У 1993 р. під егідою Економічної комісії з'явилося видання: "Джерела економічної україністики" за редакцією В. Шургота¹¹. В тому ж році В. Черняк опублікував статтю "Становлення нації. Пост чи

⁶ Романів О. Українська наука на порозі розбудови нашої державності. IV Наукова сесія НТШ // Вісник НТШ. – Ч. 6-7. – Осінь-Зима, 1993. – С. 5.

⁷ Див.: Там само.

⁸ Хроніка зустрічей та конференцій за участю НТШ // Вісник НТШ. – Ч. 6-7. – Осінь-Зима, 1993. – С. 26.

⁹ Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі (Львів, 12-14 травня 1993 року). – Львів, 1993. – С. 15-16.

¹⁰ Там само.

¹¹ Джерела економічної україністики. – Львів, 1993. – 70 с.

ретро?", в якій назвав владу в Україні недемократичною, олігархічною. "Це влада бюрократичної олігархії, бюрократичної номенклатури (старої та нової, при цьому нова номенклатура багато в чому гірша за Стару), це влада мафії, клептократії (влада злодіїв), що переплітається з елементами охлократії (владою натовпу). Вирішальне значення нині в Україні має, на думку вченого, не боротьба різних політичних партій, а боротьба різних мафіозних груп і кланів між собою. Державну машину роз'їдає корупція – професійна хвороба чиновників"¹². За словами В. Черняка, політичну, економічну, соціальну ситуацію в Україні можна зрозуміти тільки з погляду теорії перехідних суспільств. Наша політична еліта неадекватна вимогам часу, вона рекрутується з випадкових людей, існує брак харизматичних лідерів. Псевдолідери псевдопартій імітують багатопартійність. Партії національно-демократичного спрямування дбають на виборах про перемогу чи успіх власної партії, а не про перемогу чи успіх України. При тому слід пам'ятати, що Незалежну Україну населяють радянські люди, яких важко консолідувати. А без консолідації суспільства українська держава не буде українською.

9 березня 1995 року під час роботи Шостої наукової сесії НТШ, що відбулася у приміщенні Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, відбулися вибори чергового корпусу дійсних членів НТШ. Економічну комісію поповнив З. Ватаманюк.

20 грудня 1997 року відбулися чергові X Загальні збори НТШ в Україні, на яких голова Економічної комісії С. Злупко дав високу оцінку закликів, що прозвучав у звітній доповіді О. Романіва про необхідність широкого ангажування членів НТШ у політичну боротьбу в інтересах зміцнення української державності¹³.

Тоді ж опубліковано книгу: Економіка України. Минуле, сучасне і майбутнє: Збірник доповідей і повідомлень Восьмої наукової сесії НТШ (березень 1997) / Упоряд. С. Злупко, І. Грабинський. – Львів, 1997. – 100 с. (Праці сесій, конференцій, симпозіумів, "круглих столів" НТШ. – Т. 8).

У наступні роки Економічна комісія засідала в березні: 18 березня (5 доповідей), 16 березня 1998 р. (4 доповіді), 17 березня 1999 р. (5 доповідей), 16 березня 2000 р. (12 доповідей)¹⁴. У цих роках найактивнішими членами комісії, які регулярно виступали з доповідями, були: С. Злупко, М. Долішній, А. Стасишин, З. Ватаманюк,

¹² Черняк В. Становлення нації. Пост чи ретро? // Вісник НТШ. – Ч. 12-13. – Весна-Літо, 1995. – С. 8-9.

¹³ Підсумок року: X Загальні звітні збори НТШ у Львові // Вісник НТШ. – Ч. 19-20. – Осінь, 1998. – С. 16.

¹⁴ Хроніка НТШ. – Львів; Нью-Йорк; Торонто, 1998. Ч. 89: Рік 1997. – С. 57; 1999. Ч. 90: Рік 1998. – С. 52; 2000. Ч. 91: Рік 1999. – С. 58; 2001. Ч. 92: Рік 2000. – С. 64-65.

С. Панчишин, І. Грабинський, В. Буняк. Низка публікацій на економічну тематику кінця XX – початку XXI століття появилась в "Записках НТШ". Це, зокрема, праці С. Злупко, Р. Шиян, О. Зайця та С. Гелея.¹⁵

Вивчаючи економічну думку України, С. Злупко в статті "Білі плями" фальсифікації і концепційні засади дослідження історії української економічної думки" вважав її відображенням у свідомості людей виробничих відносин конкретної історичної доби. Остання віддзеркалює світогляд народу, його соціальних верств і груп у найважливішій життєвій сфері – економіці, в якій створюються і споживаються матеріальні блага. До числа тих, хто вивчав названу проблему, вчений зараховує Б. Винара, І. Коропецького, І. Витановича та інших авторів, які з'ясовують методологічні аспекти розвитку економічної думки України.

Економічну думку України С. Злупко рекомендував вивчати не з запровадження християнства у Київській Русі, а з прадавнього періоду. Вже первісні люди володіли якимись початками господарських знань. Поступово виникали певні уявлення про відносини, що склалися з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ. Господарська культура, що відображена в речових пам'ятках епохи, писаних джерелах, традиціях мислення, не складається раптово, не виникала з нічого. Тривалий час вона функціонувала, переходила з кількості в якість.

Значну увагу вчений приділяв історіографії проблеми. Він заперечував тим авторам, які, наприклад, зараховували М. Зібера до російських економістів. Останні, очевидно, мали на увазі мову наукових праць вченого. Але це непереконливий аргумент, адже у Російській імперії українська мова була усунена з сфери науки. Ці ж автори називають російськими таких українських учених, як М. Туган-

¹⁵ Злупко С. «Білі плями» фальсифікації і концепційні засади дослідження історії української економічної думки // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 146-158; Шиян Р. Торгівля на Україні. XVI – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – Київ: Наук. думка, 1990. – 408 с. // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. Львів: НТШ, 1991. – С. 460-463; Її ж. Торгівля міст Руського і Белзького воеводств у XVI – першій половині XVII століття // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХХІІІ. Праці історико-філософської секції. Львів: НТШ, 1994. – С. 123-159; Зайць О. Старі та нові "білі плями" в історії крамарських корпорацій у Львові (друга половина XIV – перша половина XVII століть) // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССЛХІV. Праці історико-філософської секції. Львів: НТШ, 2012. – С. 138-170; Його ж. Епізод із життя львівських торговців після Цецерської битви // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССЛХХ. Праці історико-філософської секції. Львів: НТШ, 2017. – С. 397-414; Гелей С. Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССЛХV. Праці історико-філософської секції. – Львів: НТШ, 2013. – С. 201-239.

Барановський, Д. Піхно, М. Бунге, Р. Орженцький, А. Білинович, Є. Слуцький та ін. Значення цих учених у розвитку науки не однакове, але кожний із них репрезентує якусь грань її розвитку. М. Туган-Барановський, Є. Слуцький мають світове визнання, є фундаторами нових напрямів у розвитку економічної науки¹⁶.

Джерелами економічної думки С. Злупко вважав погляди, відображені у господарській технології, у писемних пам'ятках – літописах, ділових документах, у наукових трактатах, економічних програмах, в економічній політиці, вимогах народних повстань, навіть у художніх творах. Варто зазначити, що в той час, коли відроджується українознавство, важливо не обминути досліджень історії економічної думки України, а це можливо лише з позицій загальнолюдських цінностей, цілісності української культури і соборності українських земель.

У статті "Фундаментальні засади суверенності України"¹⁷ С. Злупко зазначив, що найголовніша з них – це врахування вимог дії об'єктивних економічних законів, яким підлягає розвиток народного господарства будь-якої країни. Від "батька економічної науки" А. Сміта до нашого сучасника і співвітчизника Б. Гаврилишина – всі економісти визнавали, що розвиток народного господарства відбувається за певними законами.

Другою важливою засадою, що об'єктивує необхідність суверенності нації, є її соціально-економічна генетика. Український народ – один із найдавніших в Європі. Його історичне минуле сягає сивої минувшини споконвічно заселеної ним території. Населення України в різні історичні епохи мало різні етноніми, однак незаперечним є той факт, що воно проживало тут безперервно, а, значить, відбувалася спадкоємність господарської та духовної культур. Варто також зазначити, що український плуг розорав не тільки степи України, а й простори Кубані та Передкавказзя, Далекого Сходу і Казахстану, Канади і США. Нагромадивши великий хліборобський досвід, ставши у свій час житницею не лише Російської імперії, а й країн Західної Європи, Україна нині виступає у довжелезних чергах за всім необхідним. Це, на думку вченого, є наслідком того, що в процесі колективізації не тільки знехтували соціально-економічну генетику українського хліборобства, а й репресивними методами знищили її¹⁸.

Представники всіх напрямів економічної науки зішлись в тому, що розвиток господарства детермінується не тільки економічними

¹⁶ Див.: Злупко С. «Білі плями» фальсифікації і концепційні засади дослідження історії української економічної думки. – С. 153-154.

¹⁷ Злупко С. Фундаментальні засади суверенності України // Вісник НТШ. – Ч. 1. – Березень. 1991. – С. 6.

¹⁸ Там само.

потребами та інтересами. Великий вплив на нього мають соціальні фактори, що відповідають людській природі. Про це багато писали І. Франко, М. Туган-Барановський та інші вчені. Вони стверджували, що найсильнішим фактором наснаги до праці є обов'язок перед сім'єю, суспільством, нацією. Звідси випливає почуття патріотизму, національної гідності, господаря на власній землі та у власній країні.

У 1991 році С. Злупко торкнувся однієї з найдавніших тем, навколо якої точиться розмова всіх верств населення: проблеми переходу до ринкової економіки після невдалого силового експерименту побудови комунізму¹⁹. Сучасній науці і господарській практиці, за його словами, відомі дві моделі економіки – ринкова і командно-адміністративна. Всі інші моделі є комбінацією двох перших, що виступають у яскраво вираженому чи розмитому вигляді. "Народ України, як і інші народи, на яких проводився комуністичний експеримент, – зазначав вчений, – вступають у ринкові відносини з деякою стурбованістю, оскільки протягом кількох десятиліть, хоч і жили люди в злиднях, але мали певний соціальний спокій. Ринок вимагатиме рухливості, напруження сил, прояву і реалізації здібностей. Без цього ефективної економіки створити не можна, а отже не може бути надії на різке підвищення добробуту населення. Адже джерелом усіх багатств є насамперед людська праця"²⁰.

Трудовий і розумовий потенціал нашого народу яскраво проявляється завжди, якщо для цього створені відповідні умови. Численні заїди, що йшли на Україну з метою її поневолення, мали на увазі не тільки її природні багатства, а й робочу силу. "Татаро-монгольський ясир, депортація в Сибір, облави німецького окупанта на українських хлопців і дівчат, інші подібні акції хіба не свідчать про цінність українського трудівника? – запитує вчений. А те, що в тяжких умовах еміграції вихідці з України добилися помітних становищ у країнах Заходу, є також яскравим підтвердженням високої життєздатності української нації"²¹.

Виробнича діяльність і духовність української нації мають такі глибокі історичні коріння, що їх не вдалося викоренити протягом семи десятиліть комуністичної диктатури. Правда, певні деформації відбувалися, генофонд хліборобської та інших видів виробничої культури і соціальної психології було сильно підірвано, проте остаточно не знищено. Генетичний код господарювання зберігся в глибоких запасниках. Про це свідчить зокрема порівняльний аналіз культури будівництва житла, відношення до присадибної діяльності мешканців України та глибинної Росії. Саме тому нинішній виток національного

¹⁹ Злупко С. Потенціал наш великий // Вісник НТШ. – Ч. 2. – Осінь, 1991. – С. 10.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

відродження не може обмежитися мовою, літературою, історичною пам'яттю і т.д. Справжнє відродження не може відбутися, якщо воно не охопить господарських відносин, що генетично притаманні українському народові. Від найдавніших часів економіка України та господарська психологія її населення розвивалася у загальноєвропейському контексті. Майже синхронно розвивалася і духовність українського народу, що яскраво ілюструє період середньовіччя і новітніх часів. Намагання ідеологів "єдиної, неделимої" уподібнити господарські та культурні процеси в Україні з етнічно російськими є безпідставні хоч би тому, що українське населення ніколи повністю не входило у склад Російської імперії, якій, незважаючи на найжорстокіші методи, не вдалося остаточно поглинути українську культуру і господарську діяльність. В цьому й проявилася життєздатність української нації, її стійкість до асиміляції.

Яскравим проявом асиміляційного спротиву українців у господарській сфері у кінці XIX – на початку XX ст. С. Злупко вважає кооперативний рух, який, спираючись на національну психологію і традиційні господарські форми, доволі успішно брав під захист економічні інтереси українського населення, мав широкий міжнародний резонанс, протистояв наступу іноземних монополій.

Багато уваги звертав вчений і на інноваційні засади моделювання української економіки. В одноіменній статті, опублікованій у Віснику НТШ в 2006 році, він із тривогою зазначав, що окремі економісти й досі не можуть збагнути, чому українська економіка так довго, з такими великими труднощами виривалася з обіймів минулого. Річ у тому, що Україна вважалася економічно найрозвинутішою серед "республік-сестер", а насправді була найбільше колонізована й деформована. Підтвердженням цього є те, що під час проголошення державної незалежності в Україні вироблялося лише 15-20 відсотків технологічно завершеної продукції, а її основні виробничі фонди в окремих галузях промисловості були фізично зношені й морально застарілі на 70-90 відсотків.

У світовому класифікаторі останньої Україна займає непривабливі місця, незважаючи на те, що її індустріальним розвитком так хизувалися комуністичні вожді. Вони приховували глибокі деформації в економічній сфері, що була зорієнтована на виробництво напівфабрикатів. Це, на думку вченого, добре показав професор І. Малишко на прикладі машинобудування, котре в умовах планово-директивної системи протягом 20-30 років випускало напівфабрикати, які мали попит не тому, що задовольняли потреби, а тому, що інших не було. Переробка металу в автомобіль дає 10 умовних одиниць прибутку.

А переробка того самого металу в металообробне обладнання дає від 10 до 50 умовних одиниць прибутку²².

С. Злупко звернув також увагу на стан розвитку економічної науки. Якщо головним її фактором вважали людський потенціал, то слід визнати, що за період із 1991 до 2003 року чисельність дослідників в академічному секторі зменшилася у 1,3 рази, у вузівському – у 2,6, у галузевому секторі кількість дослідників скоротилася у 3,7, а в заводському – у 3 рази²³.

Цікаво, що за кількістю академіків Україна займала на той час перше місце у світі. Проте за часткою публікацій дуже відставала від інших країн. Значною мірою це є результатом неприпустимо малих витрат у розрахунку на одного дослідника. До речі, за даними МОП, якщо на науку виділяється менше 2 відсотків ВВП, то починається руйнація не лише науки, а й економіки.

2001 року Наукове товариство ім. Шевченка разом із Львівським національним університетом ім. І. Франка видали науковий збірник "Дух, наука, думка, воля" на пошану доктора економічних наук, професора, дійсного члена НТШ, заслуженого діяча науки і техніки України Степана Злупка (Львів: Тріада плюс, 2001. – 376 с.).

На пленарному засіданні дванадцятої наукової сесії НТШ відбулася презентація монографії М. Сича „Українська кооперація в Галичині під час Другої світової війни“. Про українську кооперацію і її важливість для розбудови української економіки в історичному та сучасному аспектах доповів голова Економічної комісії НТШ проф. С. Злупко. Він високо оцінив працю М. Сича, рецензію на польський варіант якої він опублікував ще у 1997 році. Голова Товариства О. Романів відрекомендував присутнім автора монографії, українського дослідника з Польщі М. Сича. Останній коротко зупинився на історії створення книжки, на тих труднощах, які протягом майже п'ятнадцяти років довелося йому переборювати, щоби все-таки відстояти своє право захистити докторську дисертацію з історії української кооперації і написати на її базі згадану монографію²⁴.

Економічна комісія НТШ, вперше у своїй практиці, запросила в березні 2005 року на сесію іноземного доповідача – професора М. Борушак з Польщі. Його доповідь "Економічні аспекти туристики в транскордонних євро регіонах" мала порівняльний характер і пізнавальне значення в аспектах сучасного життя: екології, економіки, соціології, культури, освіти. Доповідач використав обширний ілюстративний матеріал у формі схем, діаграм, таблиць і т.ін.;

²² Див.: Злупко С. Інноваційні засади моделювання української економічної перспективи // Вісник НТШ. – Ч. 35. – Весна-Літо, 2006. – С. 40.

²³ Там само. – С. 41.

²⁴ Гумницька Н. Дванадцята наукова сесія: Черговий огляд здобутків НТШ // Вісник НТШ. – Ч. 26. – Зима. – 2001. – С. 5.

переконливо довів необхідність транскордонної співпраці у різних ділянках, зокрема туристиці, для взаємного пізнання, розуміння, духовного збагачення і поглиблення мирного співжиття країн-сусідів²⁵.

У звітних доповідях за 2000-2002 роки Економічна комісія серед інших не значиться. Вона також не зачислена до дванадцяти стабільних комісій, що мали значні науково-видавничі досягнення у 2003 році²⁶. Проте уже 29 листопада 2003 року характерною рисою роботи найкращих комісій та осередків голова Товариства вважав високий рівень їх самоорганізації, особливо у видавничій ділянці. "Це було продемонстровано, зокрема, Географічною комісією (підготовка збірників про Олену Степанів і Володимира Кубійовича), далі – Економічною, Лікарською, Хемічною, Геологічною, Фізичною комісіями"²⁷.

Крім того, "Хроніка НТШ" свідчить про те, що з 2001 по 2006 роки засідання Економічної комісії відбувалося регулярно: 29-30 березня 2001 року (15 доповідей), 5-6 березня 2002 року (15 доповідей), 27-18 березня 2003 року (21 доповідь), 5-6 березня 2004 року (18 доповідей), 24-25 березня 2005 року (22 доповіді), 28 лютого 2006 року (14 доповідей)²⁸.

Літом 2006 року один за одним помирають голова Економічної комісії С. Злупко (15 липня) (1931-2006) та дійсний член НТШ від цієї комісії – М. Долішній (22 серпня) (1936-2006).

Від 2007 до 2014 року комісію очолював к.е.н. А. Стасишин, секретар – І. Назаркевич. Засідання Економічної комісії традиційно відбувалися у межах Наукової (Шевченківської) сесії. Базовою установою комісії продовжував бути Економічний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка.

У 2007-2009 роках Економічна комісія не проявляла особливої активності в роботі²⁹. Лише на Загальних звітних зборах НТШ в Україні, що відбувалися 4 грудня 2010 року, А. Стасишин звітував про опубліковані дві колективні монографії: І. Назаркевича, О. Стефанишина, О. Кічурчака "Економіка України: національна стратегія розвитку"; І. Назаркевича та ін.: "Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону", а також про три навчальні посібники і

²⁵ Гумницька Н. XVI наукова сесія Наукового товариства ім. Шевченка // Вісник НТШ. – Ч. 34. – Осінь-Зима, 2005. – С. 10.

²⁶ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 24. – Осінь, 2000. – С. 2; Ч. 25. – Весна, 2001. – С. 4-5; Ч. 28. – Зима, 2002. – С. 4.

²⁷ Гумницька Н. Загальні звітні збори та відзначення 130-ліття НТШ у Львові // Вісник НТШ. – Ч. 31. – Весна-Літо, 2004. – Ч. 4.

²⁸ Див.: Хроніка НТШ. Львів; Нью-Йорк, 2002. Ч. 93: Рік 2001. – С. 80-81; 2003. Ч. 94: Рік 2002. – С. 68-69; 2004. Ч. 95: Рік 2003. – С. 110-111; 2005. Ч. 96: Рік 2004. – С. 78-79; 2007. Ч. 97: Рік 2005. – С. 106-107; 2011. – Ч. 98: Рік 2006. – С. 43-44.

²⁹ Фелонюк А. Загальні звітно-виборні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні // Вісник НТШ. – Ч. 41. – Весна-Літо, 2009. – С. 2-5.

20 наукових статей³⁰. На жаль, голова комісії не виокремив праць, які мали пряме відношення до видань Товариства. Це спонукало Президію Товариства провести її реорганізацію. 12 березня 2015 року на базі Львівського торговельно-економічного університету було відновлено активну роботу Економічної комісії, до якої увійшли провідні вчені навчального закладу у сфері економіки.

Відкриваючи засідання комісії, заступник голови Наукового товариства ім. Шевченка, проректор університету, проф. С. Гелей наголосив, що відповідно до засад статуту НТШ спрямовує науковий потенціал вчених на відродження та модерне становлення української нації та її державності. Він зауважив також, що НТШ об'єднує понад 1400 вчених, які зосереджені в 6 секціях та 35 різнопрофільних комісіях, що надає Товариству універсальний академічний статус. Показово, що Економічна комісія своїм осідком вибрала найстаріший торговельно-економічний вищий навчальний заклад України, який має понад двохсотрічну історію.

Головою економічної комісії було обрано ректора університету, проф. П. Куцика*. Новообраними членами комісії стали: проректор з наукової роботи, проф. Б. Семак (заступник голови комісії); завідувач кафедри економіки, проф. С. Гринкевич (секретар комісії); завідувач кафедри фінансів і кредиту, проф. Т. Васильців; завідувач кафедри менеджменту, проф. В. Єлейко.

18 березня 2015 року Економічна комісія провела науковий семінар на тему «Економічний розвиток держави в контексті глобальних політичних, соціальних та екологічних проблем», у якому, крім ентешівців, взяли участь представники професорсько-викладацького складу кафедр, аспіранти та студенти університету. На семінарі було заслухано та обговорено наступні доповіді: "Економічні підстави та роль України у змінах світового порядку" (М. Флейчук), "Проблеми формування ринку екологічно безпечної сировини для потреб вітчизняної текстильної промисловості" (Б. Семак), "Вплив соціального капіталу на економічний розвиток України на сучасному етапі" (І. Качмарик-Ярема), "Концептуальні засади маркетингово-освітніх послуг" (А. Дмитрів).

В обговоренні доповідей взяли участь проф. С. Гринкевич, проф. О. Іляш, доц. Т. Герасименко. За результатами роботи семінару, його учасники висунули ряд цікавих пропозицій щодо підвищення ефективності роботи маркетингових служб вищих навчальних закладів для розробки стратегії розвитку ринку освітніх послуг та щодо

³⁰ Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні // Вісник НТШ. – Ч. 45. – Весна-Літо, 2011. – С. 4.

підвищення громадської активності студентів у розбудові громадянського суспільства в Україні³¹.

28 березня 2015 року на Пленарному засіданні XXVI наукової березневої («шевченківської») сесії Наукового товариства ім. Шевченка виступила член Економічної комісії М. Флейчук із доповіддю "Економічні передумови і наслідки трансформації світового порядку та місце України у цих процесах"³².

30 вересня 2015 року Економічна комісія НТШ організувала зустріч із гостем із Сінгапуру Гері Літом – викладачем Наньянського технологічного університету, що згідно з рейтингом 2015 року є найкращим ВНЗ Азії. Його особливість полягає в тому, що він поєднує наукову та практичну діяльність, працюючи у консалтинговій компанії GL Training and Consultacy Singapore. Останній прочитав дві лекції на теми: "Вступ у глобалізацію" та "Глобалізація і досвід Сінгапуру". Ці лекції надали унікальну можливість слухачам почерпнути інформацію про шлях реформування Сінгапуру і перетворення його з країни третього світу на одну найрозвинутіших країн³³.

На черговому засіданні Економічної комісії, яке відбулося 15 жовтня 2015 року, розглядалася проблема сьогодення, що отримала віддзеркалення у назві: «Економічні аспекти імплементації стандартів НАТО в Україні». Зазначимо, що обрана тема була логічним продовженням попереднього засідання комісії на тему "Геоекономічні виміри зміни світового порядку". Основним доповідачем виступила М. Флейчук, яка наголосила на сучасних процесах розбудови інституційних основ для економічної співпраці України з НАТО. Така робота для України є надзвичайно важливою, оскільки попередні меморандуми України з Альянсом, хоча мають переважно позитивний

Петро Куцик (нар. 1966) – науковець у галузі економіки; доктор економічних наук (2020), професор (2011), Заслужений діяч науки і техніки України (2018), ректор Львівського торговельно-економічного університету. Опублікував 350 наукових і навчально-методичних праць. Автор і співавтор 20 навчальних підручників і посібників, 23 монографій. Під його керівництвом захищено 14 кандидатських дисертацій. Головний редактор "Вісника Львівського торговельно-економічного університету. Серія "Економічні науки", Збірників наукових праць "Підприємництво і торгівля" та Економічного збірника НТШ. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка. З 12 березня 2015 року – голова Економічної комісії, з 1994 року сертифікований практикуючий аудитор, член Спілки аудиторів, а з 2021 року член Президії НТШ.

³¹ Семак Б. Науковий семінар на тему "Економічний розвиток в контексті глобальних політичних, соціальних та екологічних проблем" // Вісник НТШ. – Ч. 53-54. – Весна-Зима, 2015. – С. 99.

³² Див.: Флейчук М. Економічні передумови і наслідки трансформації світового порядку та місце України у цих процесах // Вісник НТШ. – Ч. 53-54. – Весна-Зима, 2015. – С. 61-66.

³³ Див.: Семак Б., Флейчук М. Економічні аспекти імплементації стандартів НАТО в Україні // Вісник НТШ. – Ч. 53-54. – Весна-Зима, 2015. – С. 103.

декларативно-формальний характер, проте жодним чином не є зобов'язуючим чинником для допомоги Україні. Проведений у доповіді кореляційний аналіз міжнародних зв'язків виявив також тісну економічну взаємозалежність ключових членів НАТО та Російської Федерації.

У грудні 2015 року вийшов із друку Вісник НТШ, у якому опубліковано статтю члена Економічної комісії С. Гелея «Михайло Туган-Барановський – український економіст світового рівня (до 150-річчя від народження)»³⁴. В ній вчений зазначив, що економічне вчення М. Туган-Барановського є актуальним для нашої молодій держави зі ще надзвичайно кволою економікою. А щодо М. Туган-Барановського, то останній вважав, що тільки на основі інновацій можливо подолати кризові явища в економіці, підкреслював, що одне з найважливіших завдань держави полягає у наданні паперовим грошам відповідної ціннісної стійкості. На думку вченого, грошова одиниця з цінністю, яка коливається, є великим господарським лихом, що надто стримує розвиток продуктивних сил країни.

Одну з важливих передумов економічного зростання та інноваційного процесу, який значною мірою залежить від обсягів і структури інвестування, М. Туган-Барановський назвав розміщенням капіталу. Він доводив корисність іноземних позик, якщо вони спрямовувалися у сферу виробництва, на підприємства, які потребують модернізації; вважав, що заощадження під час депресії стають потужним інвестиційним джерелом у період економічного піднесення.

Серед великого доробку вченого на ниві економічної науки особне місце займають праці про проблеми розвитку кооперації. Кооперацію М. Туган-Барановський вважав однією зі складових поступу до справедливого суспільства. „Кооперативні установи, так само, як і муніципальний соціалізм, – писав він, – безпосередньо підготовляють ґрунт для соціалістичного господарства, створюючи вже в надрах капіталістичної господарської системи зародки господарства майбутнього“³⁵.

М. Туган-Барановський послідовно відстоював незалежний від Росії курс соціально-економічних перетворень в Україні, обґрунтовував потребу впровадження власної валюти, був глибоко переконаний у справедливості природного права на свободу і самовизначення українського народу. Українським визвольним змаганням він присвятив останні роки свого життя. У програмній "Записці про відділ соціальних наук" учений відзначив, що національна установа ставить собі за мету всебічний розвиток самостійної української культури.

³⁴ Гелей С. Михайло Туган-Барановський – український економіст світового рівня // Вісник НТШ. – Ч. 53-54. – Весна-Зима 2015. – С. 45-50.

³⁵ Там само.

У 1915 р. під час Першої світової війни, коли в Російській імперії посилювалося гоніння українського національного руху, М. Туган-Барановський, незважаючи на неприємності, демонстративно заявив часопису "Украинская жизнь", редактором якого був С. Петлюра, про свою належність до української національності. Він також рішуче висловився за розвиток української культури, мови, української школи, гостро засудив російський шовінізм. В основі філософії мислення вченого була свобода самовизначення особи, яку він вважав найвищою суспільною цінністю, без якої не могла вирішуватися жодна проблема суспільної справедливості та гармонійного поєднання свободи кожного із свободою всіх ³⁶.

3 березня 2016 року на засіданні Економічної комісії в межах XXVII сесії НТШ з доповідями виступили: С. Гринкевич "Інтеграційні прагнення України: можливості та загрози для розвитку трудового потенціалу", Н. Гураль "Організаційно-економічний механізм управління відтворенням трудового потенціалу торговельних підприємств", О. Сухий "Економіко-теоретичні підходи до дослідження взаємодії праці та капіталу".

26 квітня 2016 року відбувся круглий стіл на тему "Суворі уроки Чорнобиля", організований кафедрою історії і політології Львівського торговельно-економічного університету та Економічною комісією Наукового товариства ім. Шевченка. Зі вступним словом до присутніх звернувся заступник голови НТШ професор С. Гелей, який пригадав присутнім головні історичні відомості про Чорнобильську катастрофу. Присутні вшанували пам'ять про загиблих хвилиною мовчання. До слова був запрошений д. і. н., старший науковий співробітник, зав. відділом етнології сучасності Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Лауреат державної премії в галузі архітектури Я. Тарас. Він 10 років перебував у складі колективної історико-етнографічної експедиції, вивчав гуманітарні наслідки Чорнобильської катастрофи у зоні відчуження. Продовжив виступи д. медич. н., проф. Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького Б. Білинський. Професор є відомим онкологом, автором низки досліджень про наслідки Чорнобильської аварії, виступав із лекціями в США, зокрема у Гарварді. Вчений наголосив на тому, що Чорнобильська аварія стала заупокійним дзвоном по СРСР, який став поштовхом до розвалу злочинної тоталітарної системи.

Своїм баченням про Чорнобильську трагедію поділився з присутніми д. і. н., провідний спеціаліст Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, письменник П. Шкраб'юк. Канд. філософських наук, доц. кафедри історії і політології ЛТЕУ С. Рутар

³⁶ Там само. – С. 49.

зосередив свою увагу на соціально-політичному та моральному аспектах Чорнобиля. На його думку, Чорнобиль – це символ загроз, який несе тоталітаризм; справжні винуватці цієї трагедії не покарані й досі. Єдине, про що ми можемо ствердно заявляти: Україна отримала шанс вийти з геополітичного простору та домінування Росії.

56 номер Вісника НТШ, серед інших, опублікував статтю С. Гелея "Франкові заповіді в царині економічної науки і практики"³⁷. Іван Франко – великий український письменник та громадсько-політичний діяч. Саме таким його знає увесь цивілізований світ. Проте одне з центральних місць в творчості письменника займають також проблеми економіки – проблеми розвитку українського господарства, українського суспільства. "Я переконаний, що економічний стан народу – се головна підстава цілого його життя, розвою, поступу, – писав І. Франко в листі до О. Рошкевич 20 вересня 1878 р. – Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку – пуста балаканина"³⁸.

Слабка економіка породила бідність у селах і містечках, із якої важко було вибратися. Про одну з причин такого становища він писав так: "Ми замало дбаємо, замало віримо в свої сили, замало вміємо лучитися до купи, замало маємо твердої волі, щоб витривати в добрій постанові і в тяжкій праці, ми замало точні і замало підприємчиві"³⁹.

Могутній засіб культурного, політичного й економічного піднесення українського народу письменник вбачав у кооперації. "Тільки кооперативна боротьба за існування могла запевнити чоловікові перевагу над прочими живими і неживими творами природи", – писав він 1881 р. у статті "Мислі о еволюції в історії людськості"⁴⁰. І. Франко добре розумів, що для втілення в життя програми перебудови селянського господарювання треба провести велику організаційну роботу. І починати її слід від того, щоб "довести всюди до ладу насамперед ті організації, які вже є: каси позичкові, зсипи збіжжя, склепи громадські і позаводити нові, котрі би держали в своїх руках продаж виробів селянських (збіжжя, яєць, прядива, молока і омасти) і користі з неї повертали для громад"⁴¹.

Письменник наголошував на тому, що широкі можливості кооперативних організацій жодною мірою не зводяться лише до вирішення повсякденних економічних проблем. Не менш важливим

³⁷ Гелей С. Франкові заповіді в царині економічної науки і практики // Вісник НТШ. – Ч. 56. – Осінь-Зима, 2016. – С. 39-42.

³⁸ Франко І. [Лист] до О. М. Рошкевич. – Львів, 20 вересня 1878 р. // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 48. – С. 111-112.

³⁹ Франко І. Народна програма // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 532.

⁴⁰ Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 95.

⁴¹ Франко І. Спілки рільничі // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 244.

було культурно-просвітницьке завдання, ознайомлення широких верств населення з соціально-економічними питаннями. "Наша приповідка каже: громада великий чоловік, і ми хвалимося тим, що наш народ уже здавен-давна зрозумів силу громади, – писав він. – Але ми при тому забуваємо одну дуже важну річ, що великий чоловік ще не мусить бути ані найліпший, ані наймудріший. Друга, також розумна приповідка, каже: великий кінь турецький, та дурний, а громада, зложена з тисячі людей темних, неосвічених та прибитих недолею, є так само темна і немічна, як і кождий з тих людей одинцем"⁴².

Велику надію у справі просвітництва і суспільного перевлаштування І. Франко покладав на інтелігенцію. Вона мала стати подвижником "панського руху". Її завдання у цій справі полягало в тому, щоб давати почин до закладання таких спілок, а надалі очолити їх, постачаючи управлінцями, діловодами, бухгалтерами тощо. Інтелігенція повинна не тільки „просвіщати темнішого брата“, а й пояснювати, яким шляхом має відбуватися ця праця.

Виступаючи рішучим противником політизації кооперативного руху, волів, аби селянин під керівництвом ксьондза чи шляхтича вчився поліпшувати своє матеріальне існування, аніж, щоб під проводом якогось псевдодемократа декламував заяложені і давно застарілі фрази. В статті "Поза межами можливого" І. Франко зауважив, що ті, хто хоче "спокійно сидіти на своїх посадах і добиватися маєтків", виражають "класовий і хатній егоїзм", який "не повинен бути густою хмарою, що закриває сонце"⁴³. "Народна програма", підготовлена І. Франком, була спрямована на те, щоб народ звільнився від експлуатації іншими народами, щоб мав у своїх руках потрібні засоби виробництва, передовсім землю, щоб розвинув у себе власний промисел, торгівлю та кредити⁴⁴.

Критикуючи діяльність банківської системи, І. Франко все ж надавав перевагу банківським кредитам порівняно з лихварськими⁴⁵. Майже кожна його стаття на "банківську" тематику закінчувалася закликом до українців приєднуватися до банківської діяльності, вчитися банківської запопадливості у поляків, євреїв, інших народів. "Дрімати не пора", – закликав письменник. Важливим засобом в економічному поступі суспільства І. Франко вважав створення кредитних спілок, адже кредит у господарському житті відіграє таку

⁴² Франко І. Як би нам в біді рятуватися // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 165.

⁴³ Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 280.

⁴⁴ Франко І. Народна програма // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 523-524.

⁴⁵ Франко І. Банк Крайовий // Збір. творів: у 50 т. – Київ, 1984. – Т. 44. Кн. 1. – С. 163-180.

саму роль, як обіг крові в організмі людини. "Знаєте, що кров кількадесят раз на мінуту впливає з серця, розбігається по всім тілі, відживлює його і збігається назад до серця, – звертався І. Франко до земляків. – Так само й гріш вибігає раз у раз із кредитових інституцій на весь край, оживлює рільництво, ремесло, промисел і торгівлю; вертає назад до тих інституцій, щоб зараз почати свій обіг наново... Народ без свого власного кредиту – то так, як тіло без серця"⁴⁶.

І. Франко схвально ставився до споживчої кооперації, вбачаючи в ній одну з ланок процесу єднання народу. Під його впливом В. Нагірний, що повернувся влітку 1882 р. зі Швейцарії до Львова, опублікував у часописі "Діло" статтю "Як собі люди в нужді допомагають". У ній він переконував громадськість: щоб забрати торгівлю з чужих рук, необхідно було самим її провадити і для цього створити товариство "Народна торгівля". Статут "Народної торгівлі", який газета "Діло" назвала "першою кооперативною програмою Галицької волості", був зареєстрований 21 липня 1883 року, а 8 грудня Товариство уже відкрило на вул. Вірменській у Львові свою першу гуртівню⁴⁷.

Оцінюючи працю І. Франка на ниві української економічної думки, український кооперативний діяч першої половини ХХ ст. К. Коберський зазначав, що І. Франко "був політиком, економістом, філософом, моралістом, соціологом – кидався на всі боки, де лише побачив прогалину в будівлі нашого відродження!"⁴⁸. У січні 1933 року "Господарсько-кооперативний часопис" присвятив І. Франкові спеціальне число, помістивши статті про нього як економіста та реформатора господарського життя⁴⁹.

Отже, своєю титанічною працею в царині економічної науки і практики І. Франко створив чітку програму перебудови суспільства, основне місце в якій належало кооперативній ідеї. Усе своє життя він прагнув допомогти українському народу позбутися злиднів, соціального і політичного гноблення. Саме це спонукало геніального письменника стати економістом, розвивати теорію кооперації, шукати й окреслювати дороговказ у майбутнє.

Успішним щодо наукової діяльності Економічної комісії НТШ виявився 2017 рік. Так, на засіданні Ради Наукового товариства ім. Шевченка, що відбулося 27 січня 2017 року в залі засідань Вченої

⁴⁶ Франко І. Народна програма // Збір. творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т. 44. Кн. 2. – С. 525.

⁴⁷ Див.: Гелей С. Франкові заповіді в царині економічної науки і практики // Вісник НТШ. – Ч. 56. – Осінь-Зима 2016. – С. 42.

⁴⁸ Коберський К. Іван Франко як провідник органічної праці // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – Ч. 29. – С. 2-3.

⁴⁹ Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1.07.1932 до 1.07.1933 // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – Ч. 48-49. – С. 11.

ради Львівського торговельно-економічного університету, з доповідями виступили члени Економічної комісії Б. Семак ("Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки") та В. Василечко ("Природоохоронні аспекти застосування цеолітів українського Закарпаття")⁵⁰.

16 лютого 2017 року на засіданні Економічної комісії в межах ХХVІІІ наукової сесії НТШ з доповідями виступили: Т. Мединська "Шляхи удосконалення податкової політики в Україні"; І. Чуй "Кластеризація фінансових систем розвинених країн світу"; Р. Скриньковський "Системи діагностики діяльності підприємства" та О. Шпак "Діагностика конкурентоспроможності підприємств".

У квітні 2017 року вийшов із друку Вісник НТШ, у якому члени Економічної комісії звернулися із заявою з приводу проекту Закону України "Про Державний бюджет на 2017 рік"⁵¹. У Віснику також було опубліковано статті членів Економічної комісії: Тараса Васильціва і Руслана Лупака "Напрями та інструменти розвитку внутрішнього ринку України в умовах зовнішньої воєнної агресії" та Богдана Семака і Сергія Семіва "Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки"⁵².

29 червня 2017 року у Львівському торговельно-економічному університеті відбулася Всеукраїнська наукова конференція "Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України", приурочена до 525-ї річниці українського козацтва. Цей важливий захід проводився з метою відродження історичної пам'яті про козацтво, популяризації серед громадськості козацьких традицій, посилення військово-патріотичного виховання молоді, утвердження і поширення серед учнівської та студентської молоді ідеї захисту рідної землі⁵³.

Співорганізаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки України, Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна та міська рада, Львівський торговельно-економічний університет, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України, Наукове

⁵⁰ Семак Б., Семів С. Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки // Вісник НТШ. – Ч. 57. – Весна-Літо, 2017. – С. 58-61; Василечко В. Природоохоронні аспекти застосування цеолітів українського Закарпаття // Там само. – С. 62-70.

⁵¹ Заява Наукового товариства ім. Шевченка з приводу проекту Закону України "Про державний бюджет на 2017 рік" // Там само. – С. 2.

⁵² Васильців Т., Лупак Р. Напрями та інструменти розвитку внутрішнього ринку України в умовах зовнішньої воєнної агресії // Там само. – С. 3-8.

⁵³ Прокіп А. [Всеукраїнська наукова конференція "Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України"] // Вісник НТШ. – Ч. 58. – С. 116-117.

товариство ім. Шевченка, Галицьке ставропігійське козацтво ім. Петра Сагайдачного та Українське реєстрове козацтво.

З вітальним словом до делегатів конференції звернулися: ректор Львівського торговельно-економічного університету професор П. Куцик, заступник голови Львівської обласної державної адміністрації О. Стоколос-Ворончук, голова НТШ в Україні академік Р. Кушнір, капелан торговельно-економічного університету о. Р. Довгань, голова Спілки офіцерів України (Львівське відділення) П. Костюк.

На пленарному засіданні заслухано доповіді: М. Литвина та Я. Кондрача "Іван Крип'якевич як історик Українського козацтва", В. Сергійчука "Заснування Запорозької Січі як створення нового політичного проводу українського народу", Я. Федорука "Україна в європейській кризі середини XVII століття", Б. Сушинського "Українське козацтво і Наполеон", І. Сварника "Дмитро Яворницький – основоположник досліджень про українське козацтво", Б. Якимовича "Українське козацтво – феномен історії Центрально-Східної Європи XVI-XVII ст.: спроба синтезу".

Від Економічної комісії з доповідями виступили: П. Куцик "Торгівля, фінанси й грошовий обіг козацької України (1648-1676)", Л. Томашик "Ілля Витанович про економічну політику Івана Мазепи", В. Шевчук "Осягнення непроминущості рятівної місії: Агрокультура українського козацтва в студіях О. Апанович". На засіданнях секцій виступили: А. Гречило, В. Задунайський, Я. Кміт, С. Гелей та ін. В обговоренні доповідей взяли участь: Р. Мелех, І. Смуток, І. Рудянин, В. Шевченко, П. Шкраб'юк.

Наприкінці грудня 2017 року вийшов із друку перший том "Економічного збірника" праць Наукового товариства ім. Шевченка⁵⁴. За період із 1993 року, з часу видання збірника "Джерела економічної україністики", в країні відбулися колосальні соціально-економічні, суспільно-політичні, безпекові та інші трансформації, інфраструктурні зміни, які поставили перед економічною наукою нові виклики і завдання. Протистояти імперсько-шовіністичним намірам північного сусіда, його фейковій інформації має допомогти Економічна комісія НТШ своїми науковими працями – новими творчими ідеями, рекомендаціями, повідомленнями тощо.

У першому розділі Збірника «Історичні та соціально-економічні дослідження» (автори: П. Куцик, Б. Шевчик, С. Гелей, Л. Томашик, О. Вербова, Л. Мельник, Б. Ковальов, В. Авдасьов, В. Липов, С. Вовканич, Н. Жигайло, І. Тимців, Т. Васильців, Р. Лупак, І. Михасюк) висвітлюється система економічних відносин кінця XVIII – першої половини XIX ст., цеховий лад, що став гальмом розвитку

⁵⁴ Див.: Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Том LI. Економічний збірник. Том I. / За ред. П. Куцика. – Львів, 2017. – 402 с.

промислового виробництва, поява в Галичині початкових форм мануфактур, застосування вільнонайманої праці; характеризується феномен формування інституціонального поля національного підприємництва західних українців в умовах чужих держав, нової господарської ментальності.

У другому розділі «Економіка підприємства та проблеми кооперації» (автори: І. Мойсеєнко, Р. Скриньковський, Р. Бойко, С. Семів, Г. Скляр, Ю. Карпенко, Б. Іличок) розкривають ринкові умови господарювання, рекомендують здійснювати моніторинг фінансово-господарського стану діяльності та рівня фінансової безпеки підприємства, проводити діагностику іміджу підприємства у віртуальному просторі. Розглядаються також: методологічні засади дослідження соціально-економічного розвитку кооперації України; необхідність розробки дієвої моделі розвитку її міжнародної інтеграції.

У третьому розділі «Фінансово-економічні дослідження» (автори: О. Копилук, Т. Черничко, С. Черничко, О. Перепьолкіна, Л. Боцьора, Ю. Миронов) розглянуто суть, ознаки та принципи функціонування регіональної банківської системи, новітні методологічні підходи до оцінювання ефективності функціонування регіональної банківської системи; висвітлено реформування фінансової моделі економіки.

22 лютого 2018 року на засіданні Економічної комісії в межах 29-ої наукової сесії НТШ було заслухано чотири доповіді. Перша з них – П. Куцика "Формування нової світової фінансової системи: сучасне бачення та вплив глобальної економіки". Здійснюючи системний аналіз структурних змін на світовому фінансовому ринку, доповідач виокремив нові глобальні тренди, які у все більшій мірі впливатимуть на перспективну архітектуру світової фінансової системи.

Б. Семак у доповіді "Сучасний стан та проблеми економічної науки в Україні" зосередився на питаннях посилення зв'язку між науковими дослідженнями та їх прикладним застосуванням у практиці діяльності вітчизняних підприємств та державних інституцій. Особлива увага була приділена необхідності розширення публікацій вітчизняних вчених-економістів у наукових виданнях, що входять до провідних світових наукометричних баз.

М. Вірт у доповіді "Основні тенденції розвитку оптової торгівлі України за 2015-2017 роки" окреслив тенденції розвитку нових форматів торгівлі в оптовій ланці, проаналізував активність західних інвесторів у сфері вітчизняної оптової торгівлі, визначив пріоритети її розвитку у коротко- та довгостроковій перспективі.

Про "Зарубіжний досвід розвитку кооперації в енергетичному секторі економіки" розповів С. Семів. На його думку, кооперативи роблять значний внесок у розвиток енергетичного сектора країн Заходу. Були наведені приклади успішної діяльності кооперативних мереж АЗС та вертикально-інтегрованих нафтових компаній у країнах Європи

та Північної Америки. Особливий акцент в доповіді зроблено на позитивному досвіді масштабної участі європейських кооперативів у поширенні альтернативної («зеленої») енергетики і можливостях його адаптації в українських умовах.

У березні 2018 року опублікована змістовна і актуальна стаття П. Куцика "Проблемні аспекти розвитку економіки України та напрями її модернізації"⁵⁵. Звернемо увагу лише на окремі її аспекти. Українська економіка має, на думку вченого, колосальний ресурсний, виробничий та науковий потенціал, однак не демонструє бажаної позитивної динаміки, яка б дала змогу їй вийти на прийнятні стандарти соціально-економічного розвитку⁵⁶. Причиною цього автор вважає низку як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

1. Це насамперед анексія Автономної Республіки Крим (АРК) та окупація значної частини територій Луганської і Донецької областей Російською Федерацією. Внаслідок цього Україна втратила приблизно 20% економічного потенціалу, а багато підприємств – бізнес-зв'язки.

2. Надто низький рівень виконання Україною Угоди про ЗВТ із ЄС. Так, у 2016 р. із 126 директив в українське законодавство було імplementовано лише 36, з них 23 – повністю⁵⁷.

3. Величезна "тінізація" економіки країни. Так, за оцінками МВФ, розмір тіньової економіки (ТЕ) в Україні сьогодні становить 44,5%. Про це йдеться в доповіді економіста Леандро Медіни з африканського департаменту МВФ і Фрідріха Шнейдера з Університету Кеплера (Лінець). Дослідження охоплює період із 1991 по 2015 р.⁵⁸ Для порівняння: у розвинутих країнах (США, Нідерланди, Японія, Швейцарія, Сінгапур) відсоток "тінізації" становить від 7 до 15% ВВП.

4. Значний державний борг України із тенденцією до його подальшого зростання. На 1 січня 2018 р. він становив 1 трлн 600 млрд грн. Використання західних позик зумовлює не економічне піднесення, а лише зростання зовнішнього боргу, що може призвести до економічної кризи. Щоб зменшувати держборг, треба радикально поліпшити бізнес-клімат і залучати в економіку значні інвестиції.

5. Економічний розвиток України не отримав сучасної постіндустріальної спрямованості, не створено основ інноваційного

⁵⁵ Куцик П. Проблемні аспекти розвитку економіки України та напрями її модернізації // Вісник НТШ. – Ч. 59. – Весна-Літо, 2018. – С. 20-27.

⁵⁶ Там само. – С. 20.

⁵⁷ Аналіз тенденцій зовнішньої торгівлі товарами України за регіонами і товарними групами. НБУ: Департамент монетарної політики та економічного аналізу 15 червня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document7icN50356o37>.

⁵⁸ Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? // IMF working papers. Jan 24, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-round-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-4o583>.

розвитку. Сьогодні Україна – найбідніша країна серед країн СНД. За загальним рівнем фінансування науки Україна досягла лише 0,83 % ВВП, що у 2,4 рази менше, ніж середня величина по ЕС⁵⁹.

6. Базові принципи формування доходів домогосподарств в Україні, не адекватні ринковим законам забезпечення та прагнення до раціональної пропорційності, що і зумовлює бідність і жалюгідний розмір споживчого попиту в Україні і відтак прирікає національну економіку на занепад. Якщо Україна хоче повноцінно інтегруватися в європейський економічний простір, то їй треба насамперед подолати бідність і переглянути принципи формування прожиткового мінімуму та вийти на європейські параметри.

7. Зовнішні інвестиції відіграють, на думку вченого, важливу роль у стимулюванні економічного зростання, але не таку велику, як внутрішні інвестиції. На жаль, в Україні спостерігається втеча капіталу з країни через "офшори". Країна не створила сприятливих умов ні для внутрішніх, ні для зовнішніх інвестицій, а війна, розв'язана РФ на сході України, – це лише один із факторів.

8. Важливим чинником, який негативно впливає на інвестиційний попит (інвестиції в економіці України), є т. зв. тіньові платежі, тобто корупція. Тіньові платежі та непрозорість не стимулюють сукупного попиту, а отже, й економічного зростання, а перетворюються на потужне джерело корупційних доходів чиновників, яких, до речі, якщо порівнювати з розвинутими країнами, в Україні є гіпернадмірна кількість. Так, в Японії з її 128-мільйонним населенням кількість чиновників становить всього 9 тис. осіб, в Україні з населенням 42 млн осіб чиновників налічується близько 300 тис. осіб⁶⁰.

9. Собівартість української продукції вища, а якість нижча, а це обмежує конкурентоспроможність продукції на світовому ринку. Відтак обсяг експорту України істотно знизився – від 86,5 млрд дол. США в 2012 р. до 47,8 млрд дол. США в 2015 р., тобто аж в 1,8 рази, та до 46 млрд дол. у 2016 р.⁶¹ При цьому в експорті переважали сировинні товари та напівфабрикати, а питома вага машин і обладнання – незначна; в експорті майже не було продукції, яка виробляється відповідно до угод про міжнародну спеціалізацію. Все це прирікає Україну на роль периферійної країни третього типу з сировинно-аграрною спеціалізацією.

Таким чином, проблеми економіки не вирішуються, а бюджетні кошти розпорошуються на неузгоджені між собою програми, які не мають чітких Key Performance Indicators – ключових показників

⁵⁹ Куцик П. Проблемні аспекти розвитку економіки України та напрями її матеріалізації. – С. 20-21.

⁶⁰ Там само. – С. 25.

⁶¹ Див.: База статистичних даних ЮНКТАД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/>.

ефективності. В країні розвиваються здебільшого ресурсоемні й енергозатратні галузі промисловості, що не дає змоги вести конкурентну боротьбу з технологічно розвинутими країнами за позиції лідера на міжнародному ринку.

Необхідно: Активніше створювати відповідні виробничо-господарські та організаційно-функціональні структури на рівні підприємств, галузей, регіонів та держави (зокрема такі, як кластери, ІСКБ, НТП тощо).

Впроваджувати виробничо-інвестиційні моделі структурної перебудови економіки, оскільки для процвітання й успіху недостатньо мати дефіцитні ресурси, треба вміти ними ефективно управляти і використовувати їх адекватно ринковому та інноваційному мейнстріму розвитку ГЕ;

Реформувати оплату праці та соціальні стандарти і звести їх за параметрами до європейського рівня, оскільки Україна – найбідніша країна Європи, і це аномалія – мати в центрі Європи такий низький ВВП на особу, адже за інших нормальних умов падати українській економіці вже немає куди;

Демонополізувати і створити умови для конкуренції як бази для прогресу, зростання ефективності та впровадження інновацій;

Зменшити кількість державних чиновників, провести автоматизацію роботи державного апарату та очистити економіку від корупції з метою капіталізації "тіньових" корупційних платежів чиновникам за "преференції для бізнесу" в реальне інвестування економіки.

Великий інтерес викликала наукова конференція Економічної комісії на тему: "Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції", що відбулася 10-11 травня 2018 року в залі ЛТЕУ. Учасники конференції заслухали доповіді: П. Куцика на тему "Проблеми, пріоритети та засоби інноваційного розвитку економіки та бізнесу в Україні"; Б. Семака "Приватні грошові перекази з-за кордону – важливе джерело інвестицій в економіку України"; О. Перепьолкіної "Перспективність розміщення депозитів в національній валюті для домогосподарств України"; І. Чуй "Роль кредитно-інвестиційної діяльності банків як джерела розвитку реальної економіки"; Т. Мединської "Інституційні засади використання податкових інструментів розвитку інноваційних форм підприємницької діяльності в Україні" та О. Мицак "Основні теоретико-методичні засади фінансового управління заборгованістю підприємств".

За результатами роботи конференції опубліковано збірник матеріалів⁶².

⁶² Матеріали наукової конференції "Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції". Львів, 10-11 травня 2018 р. – Львів, 2018. – 386 с.

19-23 вересня 2018 р. на Форумі видавців "25 Book Forum" відбулося представлення наукових праць членів Економічної комісії НТШ в межах роботи стенду ЛТЕУ за сприяння Укркоопспілки та медіа-холдингу «COOP-Media». Було презентовано монографії, підручники, навчальні посібники та фахові збірники наукових праць із економіки, підприємництва та торгівлі, видані в 2017-2018 роках.

7 березня 2019 р. відбулося засідання Економічної комісії в межах 30-ої наукової сесії НТШ, на якому було заслухано 5 доповідей: П. Куцика «Роль міжнародного туризму у розвитку економічних систем: національний та глобальний виміри»; Р. Лупака «Імпортозаміщення в системі економічної безпеки держави: регіональний аспект»; Т. Мединської «Застосування спеціальних податкових режимів в аграрній сфері»; С. Семіва «Управління соціальним капіталом у кооперативному секторі економіки»; О. Шайди «Внесок української економічної дипломатії у реалізацію зовнішньоекономічних цілей держави в умовах гібридної війни».

Матеріали засідання опубліковано в науковому збірнику.

11 березня 2019 року в залі засідань Вченої ради університету відбулася презентація книги А. Лозинського «Погляд на Україну з Нью-Йоркського зошита»⁶³. Організатори заходу – ректорат університету та Економічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Ректор університету, голова Економічної комісії П. Куцик подякував гостю за візит та вручив диплом Почесного доктора (Honoris Causa). А. Лозинський висловив щире задоволення бути Почесним доктором університету та за презентацію його книги. Йому особливо сподобалося, що на заході присутні як науковці, так і студенти університету, яких він закликав читати та аналізувати викладені ним думки, а головне не бути байдужими.

Книгу А. Лозинського "Погляд на Україну з Нью-Йоркського зошита" представив проф. С. Гелей, який написав розлогу передмову до книги⁶⁴. Він відзначив блискучий публіцистичний стиль автора та активну громадянську позицію, що власне і відображена у численних статтях. В обговоренні книги взяли участь: В. Парубій, І. Вдовичин, Ю. Михальський, В. Лизанчук, В. Бадяк, Р. Мелех, П. Шкраб'юк, С. Семів та інші.

У "Віснику НТШ" за 2019 рік опубліковані дві статті членів Економічної комісії: С. Гелея "Микола Левитський і Галичина (до 160-річчя від народження)"⁶⁵ та С. Семіва "Сучасні соціальні та екологічні стратегії розвитку кооперативного сектора економіки"⁶⁶.

⁶³ Лозинський А. Погляд на Україну з Нью-Йоркського зошита. – Львів: НТШ, 2018. – 248 с.

⁶⁴ Гелей С. З Україною в серці // Там само. – С. 3-20.

⁶⁵ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 61. – Весна-Літо, 2019. – С. 61-68.

⁶⁶ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 61. – Весна-Літо, 2019. – С. 68-75.

27 червня 2019 року у Львівському торговельно-економічному університеті відбулася ще одна важлива подія: урочисте відкриття пам'ятної таблиці визначній українській вченій-географу, воїну, громадській діячці О. Степанів-Дашкевич, яка упродовж 1944-1946 років працювала в університеті на посаді доцента кафедри економічної географії. Вступне слово виголосив проф. С. Гелей. Урочисте відкриття пам'ятної таблиці здійснили народний депутат України О. Юринець, заступник голови міста Львова А. Москаленко, завідувач департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації Л. Мандзій та ректор університету П. Куцик⁶⁷.

На урочистостях перед присутніми виступили також: дійсний член НТШ, лауреат міжнародної премії ім. І. Франка О. Шаблій, дійсний член НТШ, керівник відділу Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України М. Литвин, дійсний член НТШ, директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки І. Сварник, голова секретаріату Конгресу української інтелігенції В. Парубій, народний депутат України О. Юринець, заступник голови міста Львова А. Москаленко, голова Українського товариства репресованих П. Франко, лауреат національної премії ім. Т. Шевченка, поет І. Калинець, учасник бойових дій, лейтенант Українського війська В. Фецин, письменник П. Шкраб'юк, вчений секретар Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Н. Халак та скульптор, автор пам'ятної таблиці, професор В. Гурмак⁶⁸.

21-22 жовтня 2019 року члени Економічної комісії взяли участь у святкових заходах із нагоди тридцятиріччя відновлення діяльності Наукового товариства імені Шевченка в Україні. Перед учасниками урочистої академії, яка проходила в актовій залі Львівського національного університету ім. Івана Франка, виступили голова НТШ Р. Кушнір, міський голова Львова А. Садовий, народний депутат України О. Синютка, ректор ЛНУ ім. І. Франка проф. В. Мельник та інші. Завершилася урочиста академія святковим концертом оркестру "Львівська камерата".

22 жовтня 2019 року члени Економічної комісії взяли участь у роботі круглого столу "Здобутки членів відновленого НТШ в Україні в царині гуманітарних наук", який зібрав голів більшості комісій і секцій гуманітарного спрямування та проходив у Інформаційно-культурному центрі А. Шептицького Українського католицького університету.

19 листопада 2019 р. в головному корпусі ЛТЕУ відбулося наукове засідання Економічної комісії НТШ, на якому було заслухано 5 доповідей: проф. П. Куцика (Пріоритети державної політики

⁶⁷ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 62. – Осінь-Зима, 2019. – С. 113-114.

⁶⁸ Там само. – С. 114.

фінансово-інвестиційної підтримки розвитку ринку ІТ-послуг України), проф. Б. Семака (Основні напрями отримання доходу від здійснення рекламної діяльності в Інтернеті), доц. О. Перепьолкіної (Грошово-кредитна політика НБУ в контексті реалізації стратегії інфляційного таргетування), доц. С. Семіва (Рівень довіри в суспільстві як важливий чинник успішного соціально-економічного розвитку держави) та доц. І. Чуй (Проблеми збалансування місцевих бюджетів України). У заключному слові голова Економічної комісії проф. П. Куцик наголосив на важливості поширення результатів наукових досліджень членів комісії у навчальному процесі та необхідності їх публікації у провідних вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях, що індексуються у наукометричних базах.

В грудні 2019 року у 62 номері Вісника НТШ опубліковано статтю С. Гелея "Роман Зубик про колонізацію Польською державою українських земель у Східній Галичині, Поліссі та на Волині у період між Першою та Другою світовими війнами". Вчений зазначив, що наукові праці Р. Зубика є цінним вкладом у справу вивчення економічної теорії міста Львова XVII ст., господарської історії Галичини XVIII – початку XIX століть. Він став кращим представником молодшої генерації вчених, що поєднала свою діяльність з програмою досліджень, які проводилися в той час у Науковому товаристві ім. Шевченка. 20 липня 2001 року, через 60 років після трагічної смерті, Загальні збори НТШ в Україні одностайно обрали Романа Зубика Почесним членом Наукового товариства ім. Шевченка⁶⁹.

7 грудня 2019 року на Загальних зборах було урочисто вручено посвідчення дійсного члена НТШ ректору найдавнішого в Україні вищого економічного навчального закладу – Львівського торговельно-економічного університету П. Куцику. З його появою на посаді голови Економічної комісії НТШ, яка на той час нараховувала понад 30 осіб, значно активізувалася її робота. За короткий період Комісія встигла запустити роботу економічного семінару, провести низку наукових конференцій, випустити чотири томи "Економічного збірника НТШ".

У 2019 році вийшов із друку II том "Збірника", у якому розміщено 15 статей⁷⁰. Тематично вони поділені на три частини:

І. Історичні та соціально-економічні дослідження (С. Гелей "Українська торгівля в княжій добі", П. Куцик, Б. Шевчик "До питання про субстанцію вартості теорії нооекономіки ідеаційної культури", В. Марцин "Глобалізація як соціально-економічний процес розвитку цивілізації: світовий науково-технічний прогрес, ресурсна та екологічна проблеми");

⁶⁹ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 62. – Осінь-Зима, 2019. – С. 48-55.

⁷⁰ Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Том LVIII, Економічний збірник. Том 2 / Ред. П. Куцик. – Львів, 2019. – 224 с.

II. Економіка підприємства та проблеми кооперації (М. Аліман "Праці Бориса Мартоса про кооперацію та її значення", В. Вісин, Т. Вісіна "Нормативно-правова база розвитку споживчої кооперації в Україні на початку XX ст.", Т. Оніпко "Кооперативна книготоргівля: вітчизняний досвід 1920-х років", С. Семів "Роль Міжнародного кооперативного альянсу у розбудові кооперативного сектора світової економіки");

III. Фінансово-економічні дослідження (В. Зайченко "Інституційне забезпечення державної політики технологічної конкурентоспроможності економіки України", Р. Лупак, В. Поліщук, Т. Штець "Цифровізація економіки як стратегічний імператив державного регулювання соціально-економічного розвитку України", З. Макогін "Польський досвід уникнення "пастки середнього доходу": приклади для України", Т. Мединська "Податкове регулювання розвитку малого підприємництва в Україні", О. Мицак, І. Чуй "Фінансова політика підприємництва та механізм її реалізації в системі фінансового управління підприємством", О. Перепьолкіна "Проблеми монетарного регулювання в економіці України", Ю. Полякова, А. Степанов, О. Шайда "Бізнес-видання у розвитку підприємницької діяльності", Н. Черкас "Глобальна мережевізація у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності країни").

Про III Всеукраїнську наукову козацьку конференцію, що пройшла 14 грудня 2019 року в м. Барі на Вінничині, детально розповідає один із її учасників, добрий знавець історії Козаччини І. Сварник. Відомо, що I і II козацькі конференції відбулися в 2017 і 2019 роках у м. Львові та в с. Руда на Жидачивщині. Цього разу конференція присвячена постаті славного козацького військового діяча, дипломата й політика гетьмана Івана Виговського. До її організації і проведення активно долучилося НТШ, запросивши до участі відомих науковців П. Куцика, С. Гелея, Б. Якимовича, В. Лизанчука, М. Гнатюка, П. Шкраб'юка, І. Сварника. Слід зазначити, що подолання поставилися до цього форуму не менш відповідально – учасниками конференції були доктори й кандидати наук С. Гальчак, О. Струкевич, А. Сторожук і Ю. Степанчук із Вінниці, О. Бакалець із Глухова, барські викладачі й краєзнавці Ю. Маліновський, М. Йолтуховський та інші. Ще до початку конференції екскурсію Баром провів для гостей міський голова А. Цицюрський, який не лише показав упорядковане середмістя з переважно новими будівлями, а й повів нас на руїни Барської фортеці, до костела й православної церкви, в історичний музей. Слід зазначити, що пан А. Цицюрський був із гостями від першої і до останньої хвилини перебування у Барі. А з Барським гуманітарно-педагогічним коледжем ім. М. Грушевського, у якому й відбувалася конференція, познайомив його директор П. Савчук та інші викладачі.

Тематика доповідей учасників була досить широкою, хоча переважно стосувалася І. Виговського та його історичної доби, зовнішньо- та внутрішньополітичної, мілітарної, економічної політики Гетьманщини XVII-XVIII ст., торгівлі (П. Куцик) й грошового обігу (О. Бакалець), музичного мистецтва (А. Сторожук) та багатьох інших аспектів життя козацької України. Прикметно, що низка виступів (Ю. Маліновський, М. Йолтуховський, І. Сварник, М. Гнатюк, О. Антонюк) стосувалися висвітлення особи й гетьманування І. Виговського в історіографії, починаючи від сучасних гетьманові Гільдебрандта, Веллінга й Шебені до нинішніх істориків (О. Антонюк). Своєрідний «місток» до сучасних подій перекинув проф. В. Лизанчук, який документально проілюстрував слова Шевченка «Довелось запить з московської чаші московську отруту...». У багатьох виступах підкреслювалися державотворчі аспекти діяльності І. Виговського (С. Гелей, С. Гальчак), його глибокий патріотизм, великі дипломатичні й військово-стратегічні здібності (Б. Якимович), скеровані на здобуття молодого козацькою державою не лише автономії, якої прагнув Б. Хмельницький, а справжньої незалежності, підкріпленої військовою міццю. Водночас учасники конференції підкреслювали, що досягти остаточного успіху гетьманові І. Виговському не вдалося як через внутрішні – соціальні рухи, несформованість правлячої еліти (Р. Колодій), слабкий економічний розвиток держави, так і через зовнішні причини, в першу чергу, намагання Москви й Варшави підпорядкувати собі Україну (О. Струкевич). Проф. Ю. Степанчук зробив своєрідний підсумок висловленого колегами й поділився міркуваннями про вшанування славного гетьмана в незалежній Україні. Організатори конференції висловили сподівання, що незабаром і в Барі, безпосередньо пов'язаному з гетьманом Іваном Виговським (наприкінці життя він володів Барським староством), постане гідний монумент цьому видатному державному й військовому діячеві України. Як підкреслювали присутні, постать і діяльність І. Виговського об'єднала всю Україну: він народився на Київщині, працював на Волині, мав володіння на Поділлі, а похований в Галичині, у Руді біля Жидачева.

Серед позитивних рис конференції слід відзначити присутність молоді, яка не лише уважно слухала доповідачів, а й долучилася до тематичної вікторини, проведеної в межах наукового форуму. Якщо згадати, що перша з серії «козацьких» конференцій (2017 р.) була значною мірою студентською, то можна говорити про позитивну тенденцію щодо залучення молоді до наукової роботи й вивчення історії козацтва й українського державотворення загалом.

Від учасників цієї цікавої науково-пізнавальної мандрівки хотів би подякувати обом сторонам-організаторам – як Барській райдержадміністрації, міськраді, а особливо керівникам і викладачам Барського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. М. Грушевського, так

і керівництву Гніздичівської об'єднаної територіальної громади (голова І. Оліяр), яке забезпечило львів'ян транспортом, директорів музею І. Виговського в Руді Степанові Ревуцькому, галицькій козацькій спільноті в особі Р. Колодія та Р. Мелеха і, звісно, НТШ в особі проф. С. Гелея⁷¹.

11 лютого 2020 р. члени Економічної комісії НТШ відвідали форум «Жінка в науці – 2020», який проходив у Львівському будинку вчених та був приурочений до Всесвітнього дня жінок та дівчат в науці. Економічну комісію на цьому заході представляли її голова проф. П. Куцик, доц. кафедри фінансів, кредиту та страхування Т. Мединська, голова товариства молодих вчених ЛТЕУ доц. О. Перецьолкіна та декан факультету МЕВ та ІТ д.е.н. Ю. Полякова. Метою цього заходу, який вже вдруге проходить у Львові, є пропагування важливості повного і рівного доступу жінок і дівчат до науки, забезпечення гендерної рівності і розширення прав і можливостей жінок і дівчат⁷².

5 березня 2020 року у залі засідань Вченої ради ЛТЕУ відбулося засідання Економічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, приурочене до 170-річчя від народження засновника наукової школи фізичної економії Сергія Подолинського. У засіданні, крім членів Економічної комісії НТШ, взяли участь представники професорсько-викладацького складу, аспіранти та студенти ЛТЕУ, а також гості з інших навчальних закладів та наукових установ.

Засідання розпочав заступник голови НТШ в Україні професор О. Шаблій, який наголосив, що науковий захід присвячено пам'яті непересічного українського вченого, який, випереджаючи свій час, здійснив визначний внесок у світову економічну науку. Голова Економічної комісії професор П. Куцик виголосив доповідь на тему "Принципи фізичної економії С. Подолинського - М. Руденка і цивілізаційна еколого-економічна перспектива", в якій окреслив життєвий шлях вченого, його світогляд і вчення про енергетичну економіку і соціоекономічну гігієну. Відомо, що постать С. Подолинського намагалася присвоїти собі російська наука, хоча вчений завжди вважав себе українцем. Його висновки про необхідність збільшення енергетичного бюджету Землі і кожної людини є надзвичайно актуальні для України, оскільки їх втілення дозволить зменшити нерівність у суспільстві і досягнути економічного відродження України.

Професор Б. Шевчик розкрив перспективи становлення моделі економіки майбутнього в Україні на засадах ідей С. Подолинського,

⁷¹ Сварник І. [ІІІ Всеукраїнська наукова конференція «Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України»] // Вісник НТШ. – Ч. 63. – Весна-Літо, 2020. – С. 126-127.

⁷² Бойчишин Л. [«Жінки в науці – 2020»] // Вісник НТШ. – Ч. 63. – Весна-Літо, 2020. – С. 127-128.

зробив акцент на революційній концепції енергії прогресу, еколого-економічній моделі розвитку економіки України, втілення якої призведе до утвердження нового справедливого економічного устрою.

Професор С. Гелей у своїй промові наголосив на важливості вивчення історії економічного розвитку нашого краю і ознайомив присутніх із дослідженням "Економіка Львова у другій половині XVII ст.". Свої дослідження на актуальні економічні теми презентували: Х. Кузьма ("Облікова політика підприємств кооперації і торгівлі"), О. Перепьолкіна ("Вплив монетарної політики на розміщення заощаджень домогосподарств України"), І. Чуй ("Фіскальна результативність доходно-прибуткових податків"), С. Семів ("Концептуальні засади та сучасні принципи розвитку кооперативного сектора економіки").

Завершилося засідання презентацією монографії Б. Шевчика "Вплив соціокультурної сфери національної економіки на економічний розвиток: теоретико-методологічні основи" (Львів, 2019 рік). Автор зачитав свої вірші, у яких в поетичній формі узагальнив економічне вчення С. Подолинського і його світоглядні ідеї.

У заключному слові голова Економічної комісії професор П. Куцик наголосив на необхідності подальшої популяризації ідей С. Подолинського в наукових публікаціях і закликав присутніх поширювати ідеї українського вченого у навчальному процесі⁷³.

У 2020 році, незважаючи на коронавірус, Економічна комісія не збавляла темпів у науковій та громадській діяльності. Насамперед виділимо вихід у світ третього тому Економічного збірника НТШ, де авторами є наступні вчені: П. Куцик, С. Гелей, Т. Мединська, Ю. Полякова, С. Семів, О. Шайда, М. Глушко, О. Пасіцька та ін. (Львів), С. Гальчак (Вінниця); Н. Черкас, В. Фон Розен (Київ); В. Вісин, Т. Вісіна (Луцьк); М. Аліман, Т. Онішко (Полтава), В. Клапчук (Івано-Франківськ)⁷⁴.

Того ж року Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка видав монографію С. Гелея "Роман Зубик. Учений і громадянин"⁷⁵, в якій досліджено життєвий шлях, науково-педагогічну та громадську діяльність талановитого українського вченого та активного громадського діяча Романа Зубика (1902-1941). Уперше в українській історіографії на основі значної кількості джерел та фахової літератури проаналізовано його праці з історії Української національної революції, економічної історії Львова, історії торгівлі, польської колонізації українських земель.

⁷³ Див.: Вісник НТШ. – Ч. 63. – Весна–Літо, 2020. – С. 129-130.

⁷⁴ Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Том LXIII. Економічний збірник. Том 3 / Відп. ред. П. Куцик. – Львів, 2020. – 292 с.

⁷⁵ Гелей С. Роман Зубик. Учений і громадянин. – Львів, 2021. – 408 с., 476 іл.

21 травня 2021 року відбулася Всеукраїнська наукова конференція "Одухотворений інтелект – рушійна сила розвитку суспільства", приурочена до 80-річчя дійсного члена НТШ С. Гелея. Учасників конференції привітав голова НТШ, академік Р. Кушнір. З доповідями виступили: П. Куцик "Степан Гелей: особистість, творчий шлях і сучасність", В. Марочко "Національно-державницькі та кооперативні ідеї "Артільного батька" Миколи Левитського"; І. Гирич "Українське купецтво та російські купці у Києві: проблема національно-визвольного руху на Наддніпрянщині (початок нового часу)" (Київ); М. Литвин "Збірна пам'ять народу: історичний часопростір професора Степана Гелея", О. Шаблій "Фундаментальна монографія про Романа Зубика – ученого і громадянина", А. Фелонюк "Співпраця Степана Гелея з Науковим товариством ім. Шевченка", М. Капраль "Модель соціального та економічного розвитку домодерного українського міста (на прикладі Львова)", П. Шкраб'юк "Шевченкіана Степана Гелея", М. Глушко "Володимир Гнатюк – музеезнавець", К. Кондратюк "В'ячеслав Липинський (1882-1931) – історик, ідеолог українського консерватизму", Б. Якимович, В. Горинь "Рогатинська земля в контексті історичних досліджень професора Степана Гелея", О. Сухий "Омельян Терлецький – дослідник історії Запорізької Січі" (Львів); В. Кривонос "Польсько-турецькі політичні відносини в середині XVI-першій половині XVII ст. та їх вплив на розвиток торгівлі" (штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США); В. Футала "Історія української кооперації у науковому доробку професора Степана Гелея" (Дрогобич); В. Вісин, Т. Вісина "Подвижники кооперативної ідеї в Україні", В. Баран "Переслідування релігії та церкви в Західній Україні: 1939-1941 рр." (Луцьк); М. Аліман, Т. Онішко "Вплив держави на кадрову політику вітчизняної споживчої кооперації в 20-30-і роки XX ст." (Полтава); С. Гальчак "Мова, історія – основа національної єдності, ефективна зброя інформаційного протиборства" (Вінниця); С. Світленко "Про категорії історичного часу та історичного простору в процесі історичного пізнання" (Дніпро).

Загалом у роботі конференції взяло участь 53 вчених у галузях історії, філософії, географії, фізики і математики, економіки і права. З них 2 академіки, 31 доктор наук, професор, 18 кандидатів наук, доцентів.

За результатами наукового форуму видано збірник матеріалів⁷⁶.

2 червня 2021 року в межах Міжнародної науково-практичної конференції "Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва,

⁷⁶ Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Одухотворений інтелект – рушійна сила розвитку суспільства" (Приурочена до 80-річчя від народження професора Степан Гелея). Львів, 21 травня 2021 року. – Львів, 2021. – 328 с.

технологій та їх правового забезпечення"⁷⁷ з доповідями виступили наступні члени Економічної комісії НТШ: П. Куцик "Вплив зовнішньоекономічної діяльності і міграційного капіталу на функціонування національної економіки", С. Гелей "Львів – крупний центр східної торгівлі в XVI – першій половині XVII ст.", Б. Семак "Застосування електронного маркетингу підприємствами як один з ключових трендів здійснення маркетингової діяльності", С. Семів "Методичні підходи до оцінки сприятливості конкурентного середовища на вітчизняному ринку товарів та послуг" та ін.

22 жовтня 2021 року відбулася IV Міжнародна наукова конференція на тему «Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України», приурочена до 400-річчя Хотинської битви 1621 року. Організаторами конференції виступили: Наукове товариство імені Шевченка, Львівський торговельно-економічний університет, Галицьке козацтво ім. Петра Сагайдачного, ВГО "Українське реєстрове козацтво". Співорганізатори конференції: Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця".

Відкрив конференцію вітальним словом проректор університету, професор С. Гелей. Привітав учасників конференції капелан університету, отець І. Хомічак. На конференцію представлено 38 доповідей, авторами яких є 48 осіб. Серед них: 17 докторів наук, професорів і 15 кандидатів наук, доцентів. У роботі конференції взяли участь представники зарубіжних країн: д-р іст. наук, д-р екон. наук, професор Kobe Gakuin University – О. Йошіхіко (Японія); канд. іст. наук, заступник директора Південно-Східного наукового інституту у Перемишлі О. Колянчук (Польща); доктор філософії В. Кривонос (США); отаман Болгарського козацького товариства ВГО "Українське реєстрове козацтво" В. Найденов (Болгарія). А також – практичні працівники козацьких музейно-освітніх закладів: директор державного історико-архітектурного заповідника "Хотинська фортеця" Є. Буйновська; завідувач музейно-освітнім відділом ДІАЗ "Хотинська фортеця" Д. Позняков; старший науковий співробітник ДІАЗ "Хотинська фортеця" А. Іваночко; директор музею гетьмана України І. Виговського у селі Руда, Гніздицької ОТГ С. Ревуцький; почесний громадянин Кульчиць, директор музею П. Сагайдачного та Ю. Кульчицького Б. Сидор.

Учасники конференції представляли 15 міст України: Київ, Львів, Хотин, Луцьк, Запоріжжя, Вінниця, Дніпро, Черкаси, Жидачів,

⁷⁷ Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення". Львів, 02 червня 2021 року. – Львів, 2021. – 328 с.

Дрогобич, Броди, Зборів, Жовква, Руда, Кульчиці. Серед учасників конференції 7 керівників козацьких товариств: Р. Мелех – голова Галицького козацтва імені П. Сагайдачного; канд. техн. наук Р. Колодій – голова Львівського обласного козацького товариства ВГО "Українське реєстрове козацтво"; М. Кушнір – отаман Жидачівського козацького товариства ВГО "Українське реєстрове козацтво"; Т. Лобур – отаман Зборівської козацької Січі; Г. Когут – берегиня Українського козацтва; д-р філософії Т. Каляндрук – співголова Львівського обласного козацького товариства "Залізний кіш"; О. Попруженко – отаман Жовківського міжрайонного козацького товариства.

За результатами роботи конференції опубліковано збірник матеріалів⁷⁸.

Таким чином, Економічна комісія НТШ протягом 1990-2021 років провела значну наукову та громадсько-організаційну роботу. На наукових конференціях, семінарах та круглих столах піддані ретельному аналізу: стратегічні пріоритети та інструменти державної політики розвитку небанківського інституційного інвестування в Україні; макроекономічні ефекти обмінного курсу гривні після запровадження політики таргетування інфляції; удосконалення аналізу і контролю у системі управління підприємств основних галузей економіки. З метою активізації роботи Комісії управа працює над розширенням та омолодженням її складу, урізноманітненням наукових заходів, які навіть в умовах карантину не припинялися, продовжує працювати на засадах, сформульованих І. Франком ще в 1900 році у статті "Поза межами можливого": Економічне питання таке важке, таке основне, що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що поминути його не можна, але треба класти його як вихідну точку.

⁷⁸ Матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції "Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України" (до 400-річчя Хотинської битви 1621 року). Львів, 22 жовтня 2021 року. – Львів, 2021. – 268 с.

Ірина БОДНАР

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Iryna BODNAR

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF INFORMATION GLOBALIZATION OF UKRAINE

***Abstract.** The national information space is undergoing a new stage of development, connected with integration into the world and European information space. Various changes occur in the structural construction of the information space sectors, when some sectors (print media, archives) do not meet European standards and experience declining tendencies, while other sectors (Internet, mobile communications) show rapid growth rates. The formation of the information society is based on the latest information and telecommunication technologies and communication facilities. It is the new technologies that have led to the rapid spread of global information networks, primarily the Internet, which opens up fundamentally new opportunities for international information exchange. In connection with this, the analysis of the functioning of the national information space has been carried out, the problems of the national information market have been investigated, and strong grounding on the development of the information society in Ukraine has been proposed.*

Інформаційна сфера є базовою для розвитку всіх інших сфер: економічної, політичної, військової, дипломатичної. Формування інформаційного простору є необхідною умовою для входження країни до інформаційного суспільства. Інформаційна політика визначає закони, на яких базується та функціонує інформаційна сфера. За умови ефективності роботи системи засобів масової інформації суспільства виникають можливості адекватно виховувати нову інтелектуальну еліту, активно обговорювати реалізацію нових проєктів, сприяти прозорості влади. Об'єктом державної інформаційної політики як галузі наукового знання (у найширшому сенсі) є інформаційна сфера життя суспільства – сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, формування, поширення і використання інформації, а також система регулювання соціальних відносин, що виникають при цьому.

Інформаційний простір є за своєю сутністю поєднанням різних взаємодіючих сегментів: засобів масової інформації (друковані джерела, інформаційні агентства, радіо), книговидавництва, бібліотечних установ та фондів, архівів, кіноіндустрії, телекомунікаційних мереж (електронні пошти, телефонний зв'язок, мобільні комунікації), мережі Інтернет.

Для цього важливим є виявлення та дослідження чинників впливу об'єктивного та суб'єктивного характеру на вітчизняну інформаційну сферу. Одним із напрямів визначено аналіз проблем та перспектив інтеграції України в світовий інформаційний простір та необхідності шляхів вдосконалення функціонування інформаційної сфери в процесі євроінтеграції.

У сучасних вітчизняних дослідженнях окремі теоретичні та практичні засади дослідження функціонування інформаційного простору та інтеграцію України до глобального інформаційного простору на основі реалізації державної інформаційної політики розглянуті І. Арістовою, В. Куницьким тощо.

В. Куницький вважає, що на сучасному етапі спостерігається тенденція використання засобів масової інформації для маніпулювання суспільною свідомістю¹.

І. Арістова наголошує, що сьогодні такі пріоритети, як створення суспільного телерадіомовлення, роздержавлення друкованих державних і комунальних засобів масової інформації, інформування населення з питань євроатлантичної інтеграції, втрачають актуальність².

Основні проблеми інтеграції України в світові інформаційні структури потребують подальшого наукового дослідження. Проведений аналіз запропонованих вищезазначеними авторами ґрунтовних положень щодо розвитку інформаційного простору України спонукав до подальшого вивчення підходів та передумов формування основних шляхів реалізації державної інформаційної політики України в процесі інтеграції в світові інформаційні структури.

Метою статті є дослідження стану та перспектив процесу інформаційної інтеграції України.

Інтеграція України до глобального інформаційного простору передбачає вирішення багатьох проблем. Перш за все необхідно гармонізувати вітчизняне законодавство до міжнародних вимог. Важливим напрямом має стати підвищення якості інформаційних послуг, створення порталів на іноземних мовах із достовірною інформацією про країну, адаптація вітчизняної інформаційної системи до світових стандартів, комп'ютеризація суспільства, підтримки позитивного іміджу України. Аналізуючи інформаційний простір України, необхідно виділити такі його характерні ознаки:

- існування правил та норм за умов наявності державного регулювання інформаційного простору та ринкових інструментів;

¹ Куницький В. В. Захист в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf.

² Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти [Текст]: Монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – 407 с.

- дотримання умов взаємодії суб'єктів інформаційних відносин на безпечному рівні;
- задоволення інформаційних потреб у межах державного простору;
- забезпечення рівного доступу до інформаційних ресурсів та їх відкритість;
- дотримання балансу інтересів держави та світового інформаційного ринку;
- повноцінне входження України до світового інформаційного простору;
- забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки.

На шляху становлення вітчизняного інформаційного простору виділено низку існуючих проблем:

- недосконалість законодавства, що регулює інформаційну сферу, в частині неузгодженості окремих термінів, положень та норм, а також класифікаційних ознак,
- невідповідність підходів до проведення стандартизації та сертифікації в інформаційній галузі;
- відставання України від європейських країн у досягненні окремих показників розвитку інформаційного сектору;
- присутність іноземних засобів масової інформації у вітчизняному інформаційному просторі;
- міграція висококваліфікованих кадрів із інформаційних структур за кордон;
- недотримання законодавства щодо захисту прав інтелектуальної власності;
- недостатнє інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої інформаційної політики.

Національна статистика свідчить, що відбувається збільшення кількості друкованих періодичних видань, проте їх тираж скорочується. У друкованій продукції меншу частину займають наукові та освітні видання. Електронні засоби масової інформації функціонують у вільних ринкових умовах, що забезпечує безперешкодне розповсюдження інформації. Бібліотеки та архіви потребують модернізації для покращення умов зберігання інформаційних ресурсів за допомогою інформаційних технологій. У системі зв'язку і телекомунікацій спостерігається активний розвиток нових видів послуг, удосконалюється мережа оптико-волоконних ліній та зростає сегмент цифрового телефонного зв'язку.

Окремо варто зазначити про таку проблему, як піратство у галузі інформаційних технологій, що стає найбільш вагомою перешкодою для інтеграції України до світового та європейського інформаційного простору. Асоціація виробників програмного забезпечення декілька

років поспіль включає Україну до переліку країн, що характеризуються високим рівнем використання неліцензованих програмних продуктів.

Зупинимося на аналізі міжнародних порівнянь. Так, Міжнародний союз електрозв'язку щорічно публікує індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (Measuring the Information Society). Цей індекс розробляється на основі 11 показників. Основною метою показника є вимірювання часових змін, цифрового розриву та потенціалу розвитку в інформаційно-комунікаційній сфері країн світу.

Він складається з трьох субіндексів:

1. Доступу (оцінка відповідної інфраструктури - практична можливість користувача підключитися до мережі Інтернет, до мобільного або фіксованого зв'язку).

2. Використання (інтенсивність застосування послуг у мережі Інтернет, мобільного та фіксованого зв'язку).

3. Практичних навичок (ефективне використання програмного забезпечення різних ІТ-пристроїв та глобальної мережі Інтернет).

У 2019 р. Міжнародний союз електрозв'язку дослідив 166 країн. Найбільш успішною у сфері інформаційно-комунікаційних технологій виявилася Данія. Україна продемонструвала 73 позицію (рис. 1).

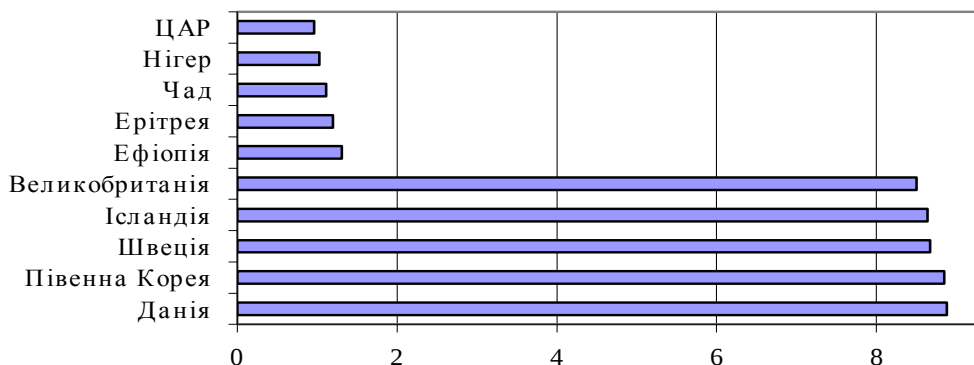

Рис. 1. Рейтинг країн за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій ³

Аналізуючи рис. 1, бачимо, що на першому місці – Данія, далі розташовуються такі країни, як Південна Корея, Швеція, Ісландія, Великобританія, Норвегія, Нідерланди, Фінляндія, Гонконг та Люксембург. Тобто у першій десятці знаходяться європейські країни, конкуренцію їм складають представники Азії – Південна Корея та

³ Річний звіт Міжнародного союзу електрозв'язку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications>.

Гонконг. Замикають рейтинг країни африканського континенту – Нігерія та Центрально-Африканська республіка.

Варто зазначити, що у першій тридцятці присутні країни з високим рівнем економічного розвитку. Це свідчить про взаємозв'язок рівня розвитку інформаційно-комунікаційної сфери та рівня багатства країни. Також тут присутня більшість країн Європи, що підтверджує формування спільного європейського інформаційного простору на засадах регламентованої нормативно-правової бази та чіткого визначення пріоритетів розвитку інформаційної сфери. До тридцятки лідерів також увійшли представники інших регіонів – Азійсько-Тихоокеанського (Австралія, Китай, Сінгапур, Нова Зеландія) та Північна Америка (США, Канада).

Загалом середнє значення індексу для економічно розвинених країн удвічі більше, ніж для країн, що розвиваються. Серед країн, що демонструють позитивну динаміку зростання індексу, присутні Об'єднані Арабські Емірати, Таїланд, Фіджі, Катар, Оман, Боснія та Герцеговина, Білорусь і Грузія.

Щодо України, то за показниками досліджуваного періоду, вона показала зростання, але не досягла середнього значення для країн колишнього Союзу (рис. 2).

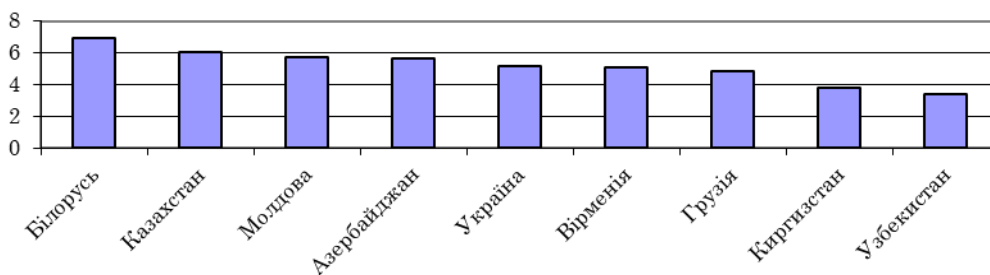

Рис. 2. Рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій країн⁴

Результати проведеного дослідження також показали, що поширення інформаційно-комунікаційних послуг зумовлено зниженням тарифів на послуги в телефонії та в сфері широкосмугового Інтернету. Загальне використання користувачами мережі Інтернету в світовому масштабі неухильно зростає. У 2019 р. спостерігається зростання показника на 6,6% в порівнянні з попереднім роком, причому в країнах, що розвиваються, темпи зростання є вищими – 8,7 %, аніж у розвинених – 3,3 %. Не дивлячись на прогнозоване подальше

⁴ ТОП-10 країн з просунутими технологіями зв'язку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://is.nuft.edu.ua/news/view/top-10_krayin_z_prosunutimi_tehnologiyami_zvyazku.

збільшення використання інтернет-ресурсів, темпи зростання та цінова політика відрізняються як між регіонами світу, так і всередині самих регіонів. Останніми роками темпи зростання використання Інтернету виражаються двозначними темпами.

Доцільно поглянути на перспективи, що виступають рушійною силою ефективного розвитку інформаційного суспільства:

- бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій;
- можливості для значної кількості людей приєднатися до високошвидкісних мереж і користуватися додатковими послугами;
- зниження цін на послуги, пов'язані з інформаційно-комунікаційними технологіями;
- посилення конкуренції на ринку інформаційно-комунікаційних послуг;
- удосконалення та приведення у відповідність із міжнародними стандартами нормативно-правової бази багатьох країн.

Зазначимо, що нерівномірність доходів та витрат домогосподарств країн світу впливає на цінову прийнятність послуг ширококутового зв'язку для населення. Найменшими відмінностями характеризується Ісландія, де цінове співвідношення послуг ширококутового зв'язку в 3,5 рази більш прийнятне для 20% найбільш багатих користувачів, ніж для 20% найбідніших.

Відповідно до методичних підходів міжнародних організацій провідним сегментом ринку інформаційно-комунікаційних послуг є ринок телекомунікацій. До його складу відносяться такі галузі, як галузь фіксованого та мобільного зв'язку, Інтернету та ширококутового зв'язку. Ці види послуг динамічно та ґрунтовно проникають в усі сфери людської життєдіяльності та діяльності держави, що відбувається одночасно з глобалізацією економічного розвитку та трансформацією індустріального суспільства у постіндустріальне. Цифрові технології стають фактором соціально-економічного зростання, відновлення економіки та суспільної стабільності.

Це підтверджується аналітичними розрахунками, які засвідчили існування кореляційного зв'язку між індексом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та валовим національним доходом на душу населення. Оскільки згаданий індекс розглядається у межах від 0 до 10, то у тих країнах, де він наближується до максимальної позначки, рівень валового національного доходу є найбільшим і навпаки. Такі відмінності пояснюються високими стандартами якісного рівня зв'язку та застосовуваних технологій, що підтримується операторами і регламентується законодавчими нормами. У Фінляндії мобільними операторами було впроваджено стандарт зв'язку нового покоління – 4G, швидкість доступу до глобальної мережі Інтернет. Україна поступово втрачає позиції технологічно орієнтованої країни. Це посилює її інформаційну вразливість від світових трендів інформаційного

середовища і залежність від світових країн-лідерів у досліджуваній сфері.

У табл. 1 представлені тенденції індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні.

Таблиця 1

Динаміка індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні у 2015-2019 рр.⁵

Роки	2015	2016	2017	2018	2019
Світовий рейтинг	59	62	69	71	73
Індекс	3,83	4,34	4,47	4,97	5,15

Аналізуючи табл. 1, варто зазначити, що індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій свідчить про рівень інноваційної компоненти у розвитку країни. В Україні цей процес, на думку експертів, має стати пріоритетним напрямом розвитку. Наразі недостатня увага до інноваційних процесів і високотехнологічного виробництва уповільнює темпи економічного розвитку України, знижує ефективність використання ресурсів, негативно впливає на отримання доходів та структуру платіжного балансу країни.

Вивчення та адаптування іноземного досвіду допоможе пропагувати державні рішення та визначити роль у житті суспільства на національному та глобальному рівнях. Це також сприятиме доступу до новітніх інформаційно-комунікаційних послуг.

Пріоритетні напрями використання інформаційно-комунікаційних технологій країнами-лідерами наведено у табл. 2.

Аналізуючи табл. 2, доцільно зазначити про необхідність впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, використовуючи досвід іноземних країн. Це стосується запровадження нормативно-правових актів із питань формування інформаційного суспільства та використання інформаційно-комунікаційних технологій на урядовому рівні та у всіх сферах функціонування суспільства – медицина, фінанси, страхування, освіта тощо.

Варто зазначити позитивні тенденції інноваційного розвитку України. Вони проявляються одночасно з позитивними технологічними зрушеннями. Це запровадження нових стандартів зв'язку у роботу мобільних пристроїв, збільшення швидкості доступу до мобільного Інтернету, збільшення обміну інформаційними ресурсами між користувачами, пришвидшення бізнес-процесів, динамічного зростання провідних сегментів інформаційного простору тощо.

⁵ Річний звіт Міжнародного союзу електрозв'язку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications>.

**Пріоритетні напрями використання інформаційно-
комунікаційних технологій країнами⁶**

Країна	Сфери застосування інформаційно-комунікаційних технологій
США	Публікація офіційних документів на web-сайтах уряду країни, сплата податків через електронні системи, вільний доступ населення до статистичної інформації щодо діяльності державних органів, використання сучасних технологій у медицині, охороні здоров'я та фінансовій сфері.
Великобританія	Державна електронна реєстрація юридичних осіб, електронна багаторівнева взаємодія державних установ, населення, представників бізнес-структур.
Естонія	Електронне висловлювання громадянами своєї думки щодо питань управління державою, поточний стан справ та процесів, пропонування власних рішень, голосування та вільне волевиявлення.
Ірландія	Наявність електронного спілкування за допомогою електронних систем кожної установи. Електронна податкова система надає можливість отримувати інформацію щодо податків, сплачувати їх, заповнювати форми, отримувати кредити. Агентство зайнятості сприяє обізнаності про стан ринку робочої сили та пропозиції від роботодавців. Реєстраційна палата надає електронні послуги щодо реєстрації компаній та оформлення установчих і фінансових документів.
Німеччина	Повноцінне переведення державних послуг у систему онлайн. Це передбачає можливість заповнення декларацій. Центри зайнятості надають послуги з безкоштовного доступу безробітних до надсилення резюме та пошуку вакансій. Студентам надається право подавати прохання щодо надання державної фінансової допомоги.

Процес інтеграції України до глобального інформаційного простору є складним, враховуючи наявність перешкод адміністративного характеру та внутрішні проблеми інформаційного розвитку. Тому слід брати до уваги, що інформаційний сектор має стати домінуючим аналогічно провідним країнам світу. Доступ до інформації у глобальному суспільстві визначає підходи до формування сучасних моделей навчання, освіти, підвищення кваліфікації, самопідготовки, культурної ідентифікації, соціальної участі. Він також надає суспільствам реальні можливості для розвитку, виходу з кризи та

⁶ Шпак Н. О., Венгер О. І. Переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13914/1/67_461Vis_727_Menegment.pdf.

бідності. Знання самі по собі стають руйнівною силою трансформаційних змін у економічній та соціальній структурі суспільства.

Інформаційно-комунікаційні технології впливають на формування політичної культури, коли громадяни мають можливість постійно брати участь в оцінці суспільних змін та процесів, визначенні подальших шляхів розвитку. Сучасні комунікаційні засоби дозволяють сприяти демократизації громадянського суспільства та забезпечують ефективну взаємодію між населенням та урядом. Це показує масовість політичної участі у розвитку країни, підвищує поінформованість громадськості, позицію та довіру до державних органів. Інформаційний ринок надає практичні можливості для громадських організацій та рухів на рівні з транснаціональними компаніями виступати повноцінними суб'єктами формування суспільної політики. Інформаційно-комунікаційні засоби зв'язку реально втілюються в інноваційних процесах державного управління та запровадження моделей електронного урядування, що оптимізує державне управління та знижує витрати на його утримання з бюджетів країн. Необхідно зазначити, що складові інформаційного простору відображають реальність й сприяють активізації учасників інформаційного ринку. Сучасний спосіб виробництва та використання знань показує, що людина та її інтелектуальний потенціал є провідником економічного розвитку, соціальної стабільності та науково-технічного прогресу.

Однією з необхідних умов подальшого дослідження має стати вивчення питання формування національного інформаційного простору та інтеграція України в глобальні інформаційні структури. Важливим у цьому напрямі є створення комплексної та ефективної протекціоністської політики держави, яка повинна базуватися на розвитку відповідних індустрій і забезпечити їх стійкий розвиток. Основним напрямом державної програми має стати формування розвиненої системи загальнонаціонального мовлення, формування конкурентоспроможної системи національного кіновиробництва та кінопрокату, забезпечення ефективного функціонування національної системи поширення інформації, створення позитивного іміджу України у світі.

Володимир КРИВОНОС

МИТНА ПОЛІТИКА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ТОРГІВЛІ З
ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ В XVI - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Volodymyr KRIVONOS

CUSTOMS POLICY OF THE POLISH COMMONWEALTH
(RECH POSPOLYTA) IN TRADE WITH THE OTTOMAN EMPIRE
IN THE XVI - FIRST HALF OF THE XVII CENTURY

Abstract. *This publication draws attention to the formation of the customs policy of the Polish Commonwealth and its impact on the development of trade between Lviv and the Levant in the XVI - first half of the XVII c. At the beginning of the 19th century, there was no customs system in Poland and a single customs tariff. The existing tariffs did not cover all goods, the amount of customs duties was different even within one district of the state. In an effort to increase cash flow, the government gradually tightened controls on trade. The territory of the country was divided into customs districts, customs collection points were installed on all major roads, and on less important roads there were customs small collection points or tollgates. The government periodically sent new tariffs and instructions to customs, which gradually covered all goods that were not previously subject to payment. The country is trying to introduce a single system of weights, measures of length, in-kind payments are replaced by cash, and the amount of payments is increased. The customs policy of the Polish Commonwealth played a significant role in the development of trade. Despite the difficulties, in general it was favorable for the development of trade with the Levant.*

Успішний розвиток торгівлі Львова з Левантом у значній мірі залежав від митної політики Речі Посполитої і Османської імперії. В даній публікації звернена увага на становлення митної політики Речі Посполитої та її вплив на розвиток торгівлі Львова з Левантом. Відомо, що система митних оплат у середні віки склалася на основі феодалльної власності на землю і визначалася інтересами феодалів і феодалльної держави. Мита виникали з поборів, які стягували феодали з купців, які переїздили з товарами через їх володіння і які мусили відкуплятися від феодалів та їх грабежів. Пізніше цю практику використали міста і держави.

Польський уряд не проводив політики протекціонізму. Подібно іншим державам середньовіччя Річ Посполита використовувала митну систему в першу чергу в інтересах фіскальних, а не як засіб свідомої політики, яка б впливала на економічний розвиток країни.¹ На початку XVI ст. у Польщі ще не існувало єдиного митного тарифу, який би

¹ Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski. – Warszawa, 1953. – S. 178.

охоплював всі види товарів, митні оплати збиралися “по старому, як здавна було за князя Вітовта”. Митні тарифи не охоплювали всіх товарів, які провозилися через кордон, вони включали лише основні предмети ввозу і вивозу. Крім того, розмір митних оплат і характер їх встановлення були різними навіть у межах одного району держави. Намагаючись збільшити кількість грошових надходжень, уряд поступово посилював контроль за торгівлею, охоплюючи митними оплатами все нові предмети ввозу і вивозу, підвищуючи розміри митних оплат. Митницям періодично направлялися нові тарифи та інструкції, які доповнювалися переліком нових товарів, що раніше не підлягали оплатам. В 1509 р. вводиться нове мито, яке повинні були сплачувати купці, воно охоплювало основну частину товарів, якими торгували. В країні намагаються ввести єдину систему ваги, міри, довжини.² Натуральні оплати замінюються грошовими, їх розміри підвищуються. Митний тариф 1526 р. також ще не охоплював усіх товарів, які везли через кордон. Митні оплати з деяких товарів брали в два прийоми – при перевезенні через кордон і при продажі. У першому випадку оплати брали грубо – з воза, в другому випадку – з оцінки товарів. Особливо зростають оплати в період Лівонської війни, яка вимагала коштів. Періодично вводили надзвичайні податки, якими обкладалися предмети вивізної торгівлі. Ці податки не були постійні, але Стефан Баторій, бажаючи одержати кошти на війну з Московією, вводив їх 8 разів і вони ставали постійними. Було видано кілька нових тарифів та інструкцій, які під приводом впорядкування збору мита посиляли митникам, що мало збільшити надходження в казну. Ці тарифи постійно доповнювалися переліком нових товарів, які ще не обкладалися митом. Новий тариф, прийнятий 7 грудня 1561 р., вже охоплював митними оплатами практично всі товари ввозу і вивозу. Було встановлено, що до середини XVI ст. за всі товари, які перевозили через кордон, купці платили по 3 гроші від копи, що становило 5% їх вартості.³

Проте вказані розміри митних платежів не поширювалися на привезені східні товари східних купців. Польський уряд був зацікавлений у підтримці нормальних відносин із Турецькою імперією і, враховуючи потреби феодальної верхівки країни в східних товарах, встановив для торгівлі з нею більш низькі митні платежі. Згідно з постановою Городоцького сейму 1568 р. оплати з турецьких товарів становили близько 3% їх вартості. Пізніше, в статтях польсько-турецького договору 1577 р., також вказувалося, що митні оплати для

² Volumina legum. T. 2. – Petersburg, 1909. – S. 49.

³ Volumina. T. 2. – S. 62.

купців обох сторін встановлювалися в розмірі 3% вартості товару.⁴ Низький рівень митних оплат сприяв розвитку торгівлі між двома державами.

Щоб збільшити кількість грошових надходжень, Петрковський сейм у 1565 р. встановив, що за всі товари, які вивозили з Польщі купці, крім існуючого мита в 3 гроші, повинні були платити ще і четвертий гріш, що складало 6,6% вартості товару.⁵ Пізніше королівський універсал 1598 р. вніс доповнення, згідно з яким четвертий гріш брали також і з товарів, які привозили до Польщі. Тобто до кожних 3 грошей, заплачених на митниці, купці мали заплатити ще і четвертий гріш. Брали його лише на кордоні з товарів і не митники, а спеціальні збирачі четвертого гроша, обрані і затверджені на сеймі. Коли б хто захотів взяти четвертий гріш не на кордоні, а в середині країни, того карали штрафом 100 гривен. Подібні рішення підтвердив Варшавський вальний сейм 1603 р.,⁶ 1607 р., 1611 р., 1613 р.⁷ Ще одним джерелом доходів було одержання оплат з особи купця. Вальний сейм Варшавський у 1578 р. прийняв постанову, згідно з якою всі іноземні купці, які проживали в Польщі і займалися торгівлею, але не мали міського права, крім встановлених оплат від товарів, зобов'язані були платити ще 4 злотих від особи кожного купця.⁸ Ця постанова пізніше неодноразово підтверджувалася в 1580 р., 1588 р., 1593 р., 1595 р., 1602 р., 1607 р.,⁹ 1611 р., 1620 р.¹⁰ Ці оплати давали значні прибутки для скарбниці, тому вони були під постійним контролем держави. В 1591 р. прийнято рішення, що “купці іноземні або їх представники, які живуть в Польщі і торгують, і які не мають міського права, кожний платив від своєї особи 10 злотих”.¹¹ Правда, скоро цю постанову відмінили і знову повернулися до оплати в 4 злотих.¹² Після об'єднання Польщі і Литви в єдину державу на Люблінському сеймі в 1569 р. обговорювалося питання про розміри митних оплат, де прийняли рішення “про ліквідацію всіх торгових мит і поборів, під якою б назвою вони не були -сенаторські, шляхетські, духовні, віднині і навічні часи, але не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського стану і їх підданих з будь-яких речей їх власної роботи і кормління від

⁴ Czacki T. O handlu Polski z Porta Ottomanska. – Dzieła Tadeusza Czackiego. – Poznań, 1845. – Т. 3. – С. 342.

⁵ Volumina legum. Т. 2. – С. 62.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові. ЦДІАУ у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 356, с. 414.

⁷ Volumina legum. Т. 2. – С. 419; там же. – Т. 3. С. 29.

⁸ Volumina legum. Т. 2. – С. 193.

⁹ Volumina legum. Т. 2. – С. 273, 350, 358, 413, 419.

¹⁰ Volumina legum. Т. 3. – С. 29, 189.

¹¹ Volumina legum. Т. 2. – С. 335.

¹² Volumina ... Т. 3. – С. 255.

того, що в будинку їх родить, також не повинні давати від товарів, куплених для своїх потреб”.¹³

В XVI-XVII ст. у Речі Посполитій існували зовнішні (прикордонні) і внутрішні митні оплати, які становили важливе джерело фінансових надходжень до скарбниці. Зовнішні платежі брали з товарів, які вивозили за кордон або які ввозили з-за кордону. Хоча бралися ці оплати не обов’язково при переїзді через кордон, митниця була там, де її встановлював король. Зовнішня митна оплата мала назву головного королівського мита, на відміну від проїзного і торгового. Територія країни була поділена на митні округи, в центрі яких на головних торгових шляхах створювалися митні комори, на менш важливих шляхах – митні прикоморки, або застави, де платили мито. Кількість митних округів і застав, а також час їх виникнення встановити важко. Є дані, що спочатку на українських землях існувало три митні округи – Львівський, Волинський і Київський. Але пізніше, приблизно в середині XVI ст. в зв’язку з скороченням митних надходжень, Київський округ був ліквідований, а його територія передана до складу Волинського округу. Кожний округ мав по кілька митних комор або застав (прикоморків). Так, львівський округ мав застави в Кам’янці, Галичі, Снятині, Городку, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Усті, Монастирищі, Ярищеві, Ярузі, Могилеві, Рашкові.¹⁴ У складі Волинського округу були застави в Дубно, Ковелі, Жабче, Кременці, Брацлаві, Вінниці та інших місцях. Інколи нові комори створювали з метою встановити або посилити контроль за рухом купців, щоб “казна не втратила прибутків, які їй належали”.¹⁵ Так, у 1571 р. король Сигізмунд-Август побачив невідповідність у збиранні митних оплат, коли на заході всі, хто ввозив товари до держави або вивозив з неї, на кордоні платили мито, на південних шляхах, які вели з Туреччини і Валахії в українські землі, митних оплат не вносили. Усуваючи цю невідповідність, король 28 вересня 1571 р. затвердив грека Константина Корнякта митником руських земель, приписав його до шляхетських свобод і дозволив йому закласти митні комори в Кам’янці і Снятині для купців, які везли товари з Туреччини і Валахії,¹⁶ щоб ця частина держави, яка торгує з Сходом, була в однакових умовах з іншими територіями і щоб казна не втрачала прибутків, які їй належать.¹⁷ Згідно з цією постановою купці повинні були везти товари на Кам’янець і Снятин, вносити оплати, одержувати “квіт” і звільнялися від оплат у Львові. Ті купці, які вносили оплати у Львові, одержували відповідний

¹³ Volumina... Т. 2. – С. 754.

¹⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 394, с. 960.

¹⁵ Volumina ... Т. 3. – С. 41.

¹⁶ Akta Grodzkie s Ziemiskie z Czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – Т. 10. – С. 110.

¹⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 26, с. 1420.

документ і могли вільно везти свої товари через Кам'янець і Снятин за кордон¹⁸.

Посилиючи контроль за митними надходженнями, збирання мита почали віддавати на відкуп або в аренду. Серед відомих арендарів митниць був Константин Корнякт, який перед цим був митником Молдавії. Інший купець, італієць з Хіосу Нікорозо Доместіко, в кінці XVI ст. був відомий у Львові як “арендар королівських мит на Русі”.

Уряд заключав договір з арендарем, в ньому вказували суму аренди, її строк і коли буде вноситись орендна плата. Як правило, її вносили два рази в рік – за півріччя. Це було важливо, оскільки митнику часто наказували видавати орендну плату “по квитанціям” або скарбу раніше і вона не потрапляла до скарбниці. Іноді в договорі точно вказували суму, яку арендар повинен давати скарбу, а яку – “по квитанціям”. Якщо в зв'язку з війнами та іншими подіями арендар ніс втрати і не міг внести оплати, йому зменшували розмір оплати. Для цього середню суму за кілька років ділили на 12 місяців і від оренди віднімали суму за ті місяці, коли арендар поніс втрати. Держава брала арендаря під свій суд, вилучивши його з-під суду місцевих властей, оскільки митник на місцях мав чимало незадоволених. При потребі арендаря могли позбавити права на аренду, як це трапилося з Константином Корняктом. У другій половині XVI ст. продовжується намагання державних органів впорядкувати збір митних оплат. Конституцією 1577 р. були відмінені всі митні оплати, які бралися без дозволу влади. Ще одним джерелом одержання доходів було встановлення оплати з особи купця. В 1578 р. прийнято рішення, щоб всі іноземні купці, які проживали в Польщі і займалися торгівлею, але не мали міського права, повинні були платити 4 злотих від особи купця.¹⁹ Король Сигізмунд III в 1597 р. у листі до кам'янецького старости Яна Потоцького пояснює значення торгівлі, просить не допускати порушень і “вільно пропускати купців, які ішли з товарами з турок, волох і мунтян”.²⁰ Органи влади прагнуть встановити єдині такси, продовжують політику встановлення єдиної системи мір, ваги, усунення натуральних оплат, що позитивно впливало на торгівлю. Але натуральні оплати продовжували існувати. Магнати, шляхта, арендарі і чиновники вимагали вносити оплати прянощами, особливо перцем, вином, сап'яном, хутром та іншими товарами. В зв'язку з нестачею в країні грошей вивозити їх за кордон не дозволялося. Лише в 1598 р., коли після великих географічних відкриттів в європейські країни почало надходити американське золото і срібло, кількість грошей у Речі Посполитій зросла і Варшавський сейм дозволив вивозити їх за

¹⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 24, с. 1478.

¹⁹ Volumina... Т. 2. – S. 193.

²⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 352. – С. 760.

кордон.²¹ Одночасно рішенням сейму встановили оплату за гроші, які вивозили “до волох, мунтян і турок”. В рішенні вказувалося “щоб купці всякого народу, які готові гроші за кордон Корони до волох, мулять і турок через комори прикордонні воеводства Руського і Подільського вивозити, повинні будуть від 10 злотих польських 6 грошей польських платити при миті нашим королівським, яке на тих коморах вибирають”.²² Таким чином оплата за гроші бралася в Кам’янці і Снятині в розмірі 2%. Протягом 10 років ці оплати снятинський староста Микола Зебжидовський передавав на будівництво снятинського замку. Поборові універсали 1611 р. і 1626 р. підтвердили постанову Конституції 1598 р. про внесення оплат за гроші з купців, які вивозили їх за кордон. Проте турецькі купці були звільнені від цих оплат, оскільки в тому ж році султан Мехмед III видав указ, яким звільняв польських купців на території своєї держави від внесення оплат за провезення готівки. В 1621 р., коли польський король прямував до Кам’янця, де велися бойові дії з турками, він зупинився у Львові. Міська влада скористалася цим і зуміла добитися від короля привілею, який давав місту право збирати поштучний митний збір (“штукове”) з усіх товарів, які купці привозили до міста. Цей привілей стверджував, що митний збір у розмірі 6 грошів постійно збирається з усіх видів тари: діжі, скрині, в’язки, вузла, штуки, бочки і т. п. Цей поштучний збір в 1624-1630 рр. приніс місту дохід у розмірі 22468 золотих.²³ Враховуючи інтенсивність торгівлі зі Сходом, поборовий універсал 1624 р. вперше ввів новий так званий подільський четвертий гріш “від товарів, які з Турок, Волох і Мунтян приходять і з Корони до тих країв виходять, мито від грошей на коморах Кам’янецькій, Снятинській і прикоморках до них належачих повинно братись”²⁴. Враховуючи потреби держави в сировині і товарах, необхідних для посилення військової могутності країни, уряд звільнив від оплат ввезення до країни золота, срібла, дорогоцінностей, міді, олова, зброї та інших воєнних товарів.²⁵ Так, коли в 1584 р. митник львівської комори К. Корняк брав мито від товарів грека Гарсмана Караманті, він не взяв мита від воєнних речей купця. За межі держави вивозити воєнні товари і сировину не дозволялося, вони належали до “заборонених” товарів. Коли в 1558 р. волошський господар хотів купити для своїх потреб 1000 центнерів заліза і олова, на це треба було одержати спеціальний дозвіл короля.

²¹ Volumina... Т. 2. – С. 377.

²² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 517. – С. 84.

²³ Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Б. Хмельницького та її реалізація в державі Війська Запорізького. – К, 1958. – С. 271.

²⁴ Volumina... Т. 3. – С. 230.

²⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 246. – С. 834; AGZ. Т. 10. – С. 84.

Зацікавлений у тому, щоб із Туреччини поставляли коней, які були потрібні для війська та для феодалів і шляхти, польський уряд встановив на торгівлю ними низькі мита. Так, за коня турецької породи брали 6 грошей, волошської – 4 гроші. З тією ж метою статті польських конституцій, прийнятих у 1550, 1557, 1563, 1565, 1620, 1637, 1647 рр. на сеймах, забороняли вивозити з країни зброю, селітру, свинець, олово, коней, шкіру та деякі інші товари.²⁶ Майже на кожному засіданні сейму обговорювалося питання про торгівлю вином. В середині XVI ст. вона активізувалася, з різних районів Середземномор'я до Львова привозили велику кількість вина, яке потребували магнати, шляхта та інші верстви населення. Відповідно до існуючих на цей час правил від кожної бочки критського, грецького вина або мальвазії, яке купували міщани, платили 22,5 грошів, від бочки угорського – 11 грошів, від волоського і моравського – 17 грошів та окремо звично давали половину гарнця вина. Але контроль за торгівлею вином був недостатній. Купці привозили вино, зупинялися в монастирях, дворах міщан, де вино складали і продавали за довільними цінами. Велика кількість міського населення купувала у купців по 2-5-10 куф вина і була задіяна в роздрібній торгівлі вином у Львові. Місто втрачало від такої торгівлі значні суми. В зв'язку із зростанням цін на вино, з метою посилення контролю за його продажем, король Сигізмунд-Август 20 квітня 1554 р. видав розпорядження, яким встановив, що всі іноземні купці, які привезли вино до Львова, повинні зупинятися на площі Ринок, де вино має перебувати на возах 4 тижні. Крім того, перед тим, як бочки спускатимуть до підвалів, “повинні будуть платити гроші готівкою від однієї бочки критського, грецького вина і мальвазії – по 34 грошів, від угорського, волоського і іншого – по 24 грошів, а збір половини гарнця більше не платити.” Цим розпорядженням було встановлено розмір нових оплат за вино, які вносилися готівкою, було скасовано натуральні оплати за вино і посилено контроль за його продажем. В наступний період контроль за торгівлею вином не зменшувався. На Петрковському сеймі прийняли постанову про збирання чопового податку.²⁷ Чопове повинні були вносити всі, хто займався торгівлею вином, не прикриваючись жодними привілеями. Крім шляхти, яка була звільнена від цих оплат).²⁸ Чопове передавали у державну скарбницю і витрачали на набір і утримання війська. Від кожної півкуфи платили 2 злотих, від кожної барили – по 16 грошей. Щоб посилити контроль за торгівлею вином, Конституція 1578 р., прийнята на Варшавському сеймі, встановила митні оплати за кожен куфу мальвазії і мускатного вина 4 злотих, і вино могли везти лише шляхами через Кам'янець і Снятин,

²⁶ Volumina... Т. 2, С. 7; Т. 3, С. 181, Т. 4, С. 54; AGZ. Т. 10. – С. 84, 244.

²⁷ AGZ. Т. 10. – С. 84.

²⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 380. – С. 2363.

де були відкриті склади вина і де вносили оплати. Враховуючи розміри торгівлі вином, ці надходження приносили значний прибуток, тому за їх збиранням був встановлений контроль, призначено постійного контролера – поборцю. Після внесення оплати купцю видавали “квіт”, в якому вказували взятую суму за певну кількість вина. На засіданнях багатьох сеймів прийняті Конституції стверджували, “хто на складах від вина заплотить, той після того, як покаже квитанцію від митника і поборці, звільняється від оплат в інших місцях.” Якщо купець не мав квитанції, вважали, що він обійшов склад. В нього забирали вино, частина його спрямовувалася королю, інша частина – поборцю і митнику. Були встановлені розміри оплат за вино, хто привіз його, – мав платити по 2 злотих, а хто купить його, – дає чопового 2 злотих.²⁹ Починаючи з 1570 р., оплата за привезене вино підвищується, змінюється порядок оплати. До цього чопове брали сеймові поборці, тепер збір чопового передали в аренду, арендарі платили 1-2 рази на рік, скарб міг швидше одержати гроші від арендаря, ніж від поборці. Крім того, збір чопового не давали в руки одній особі, а кільком співникам. Купці привозили мальвазію і мушкател до Кам’янця або до Снятина і тут (або у Львові) вносили оплати.³⁰ Після сплати чопового купець одержував “квіт”, в якому підтверджувалося, що плата за вино вже взята, що купець міг вільно їхати далі. В актових матеріалах зберігається чимало документів, які свідчать про внесення платежів на митницях. Так, купець Баптиста Вевеллі 25 лютого 1601 р. заплатив подольському поборцю в Кам’янці оплати за свої товари і одержав “квіт”, в якому вказано “1601 р. 25 лютого Станіслав Стретовський поборця подільський ознаймує, що Баптиста, купець з Кандії, побор заплатив складного від 34 куф мальвазії. Квітує в Кам’янці. (підпис)”.³¹ З таким документом купець міг їхати вільно. Але на практиці не точно оформлений при внесенні митних оплат документ не гарантував купця від різних насильств. Коли в 1584 р. грецький купець Гарсман Караманті в Снятині одержав неправильно оформлений про сплату чопового “квіт”, львівські митники не визнали цього “квіту” і взяли чопове другий раз.³² Питання чопових оплат постійно обговорювалися на засіданнях сейму в 1595 р., 1598 р., 1602 р., 1611 р.

У кінці XVI ст. кількість вина, яке привозили через Кам’янець і Снятин, дещо зменшилася, частина вина вже надходила до Польщі через Гданськ. У зв’язку з цим зменшилася кількість надходжень в казну. Тому уряд змінює порядок митних оплат за вино. В 1588 р. в Кам’янці і Снятині 4 злотих за кожен куф грецького вина стали

²⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 26. – С. 1920.

³⁰ AGZ. T. 10. – S. 125; Volumina... T. 2. – S. 216.

³¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 26. – С. 158.

³² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 246. – С. 834.

платити не лише ті купці, які привезли його з Туреччини, але і ті, хто купував його тут.³³ Подібні оплати діяли і пізніше, про що свідчать універсали 1598 р., 1607 р., 1611 р. Розширюючи свої торгові привілеї, Львів у 1611 р. одержав право складу вина.³⁴ Одна з причин утворення складів – посилити контроль за рухом купців, щоб вони вносили оплати за свої товари і не продавали їх таємно.

Аналіз поборових універсалів свідчить, що до 1629 р. розмір митних оплат за грецькі вина в Кам'янці і Снятині був незмінним, від куфи вина брали 4 злотих. В 1629 р. ця оплата була підвищена до 5 злотих, а інші 5 злотих платив той, хто купував вино.³⁵

Митні оплати від грецьких вин становили важливу частину всіх митних надходжень до державної скарбниці.

Чималий прибуток скарбниці давали оплати від лимонів, лимонного соку, апельсинів, імбиру та інших східних товарів. У 1580 р. від 100 апельсинів і лимонів у Львові брали 7,5 грошей, від фунта імбиру в цукрі – 15 грошей.³⁶

Вигідною була торгівля турецькими кіньми кращих порід, львівські купці привозили їх, виконуючи замовлення магнатів і шляхти. Мито за голову турецького коня давали 6 гривень, за волошського – 4 гривни. Турецькі коні – це і арабські, і персидські, які були відомі своїми якостями. Уряд Польщі був зацікавлений у цій торгівлі, ще в 1545 р. він звертався до молдавського господаря з проханням не перешкоджати польським купцям торгувати турецькими кіньми.

Оплата головного королівського мита і одержання “квіту” не звільняли купця від різних внутрішніх оплат. За право проїзду через місто бралось проїзне або мостове. Згідно з привілеєм Олександра з 1506 р. його брали від воза, враховуючи, які були вози. Одні оплати брали від купецьких возів фурманських, інші – з вірменських або з німецьких, в залежності від їх розміру. Мостове брали в розмірі 1 гроша з кожного воза купецького, навантаженого товарами. Хто брав цю оплату (магнат, шляхтич чи місто) повинні ремонтувати дороги і мости та підтримувати їх у задовільному стані в своїх володіннях. Митні оплати за проїзд містом зростали: якщо в 1540 р. мостове у Львові брали в розмірі 1 грош від навантаженого воза, то в 1601 р. – вже 3 гроша від воза.

При в'їзді до міста в міських воротах вимагали воротне або шляхове мито, його брали воротні від кожного воза по 1 грошу. Воротні слідкували за порядком і чистотою при в'їзді до міста, перевіряли

³³ Volumina ... Т. 2. – С. 273.

³⁴ Volumina... Т. 4. – С. 296.

³⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 380. – С. 2363.

³⁶ Volumina... Т. 3. – С. 309; Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwow, 1844. – С. 205.

наявність у купців документів про оплату товарів. За проїзд по дорозі або греблі платили дорожнє або гребельнє, перевізнє – за переправу через річку, головщину – подушний збір з голови при переїзді, та брали інші оплати. Це не були митні оплати, вони бралися в різних містах, містах, селах, на ринках, біля воріт.

Встановлено, що при перевезенні товару від Кам'янця до Львова купці повинні були платити мито і різні оплати в 12 пунктах. Так, в 1601 р. львівський купець Яків Вартерисович повертався з Константинополя, маючи два навантажені вози товару і 14 коней. У Кам'янці він заплатив мостове, возове і спашне від 14 коней по грошей 2, всього грошей 28, мостового – грошей 2. Відїжджаючи з Кам'янця через землю господарську, дав злотих 5. В Оринині він від двох возів дав мита грошей 1,5, в Скалі – мита і мостового – грошей 12,5. В Теревовлі мита, возового і мостового – 2, в Козлові – мито 2//23, в Микулинцях – мита, грошей 2. В Зборові мита, від воза грошей 10, в Золочеві – мита від воза грошей 6, в Глинянах – мита, від воза і мостового грошей 9, в Нікласовичах – мита грошей 9 2/3, в Пуховичах – мита грошей 2. У Львові мостового від двох возів – грошей 6. Під ратушею від двох возів – грошей 6. У важниці від важення і хлопам – давали злотих 2//6. Такі оплати вносили купці на шляху від Кам'янця до Львова.³⁷

При перевезенні товарів у середині країни також існували різні види оплат за послуги, які надавали купцям. Наприклад, за право продавати товари купці платили торгове, розмір якого залежав від виду товару. За користування міською вагою, де купці зважували свої товари, вони вносили вагове по 1 шелягу від каменя ваги. Зважування відбувалося під контролем міських властей, розміри вагового залежали від кількості зваженого товару. Іноземні купці сплачували вагове два рази – прибувши до міста і при виїзді з нього. Платили вони в два рази більше від місцевих купців (2 денари, місцеві – 1 денар). Окрема плата вносилася за складання і зберігання товарів: протягом однієї ночі платили складського по півгроша з вузла, штуки, кіпи. За зберігання на складі однієї бочки вина до двох тижнів іноземні купці платили 4 злотих складського, місцеві купці – 2 злотих. Тривалий час, із 1546 р. по 1572 р., підвал під ратушею арендували спільники в торгівлі вином Михайло Корнякт та італієць Антоніо Пандульфї. Спочатку за аренду платили по 23, а пізніше – по 70 злотих.

У Львові і в багатьох містах існували гостині двори, на сході – караван-сараї, в яких повинні були зупинятися купці. Як згадував у своїх спогадах турецький мандрівник Евлія Челебі, який відвідав Львів у середині XVII ст., “в місті було 40 прекрасних заїзжих дворів”.³⁸ Крім

³⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 517. – С. 422.

³⁸ Евлія Челеби. Книга путешествий. – М., 1961. – С. 75.

того, купці могли складати товари в ратуші, приміщенні міської важниці або у вказаних будинках. За проживання в гостиних дворах вносились окрема плата – гостинне. В будинках приватних осіб купцям забороняли зупинятися, поки товар не буде оглянутий митниками. Таким способом місто намагалося контролювати торгівлю прибулих купців. Проте іноземні купці постійно порушували встановлені правила, прибувши до Львова, зупинялися в монастирях, дворах магнатів, шляхти, міщан і вели роздрібну торгівлю “на гарніч і кварти шинкують, на фунти важать, на лікті кроять і міряють...чим завдають шкоди львівським купцям і місту.”³⁹ Так, турецький купець Андрій Халкоконділ, який десятки років торгував у Львові, зупинявся зі своїми товарами в будинку грека Константина Корнякта. Звідси Андрій, взявши частину товарів, їхав із ними торгувати на ярмарки інших міст. Турецький купець Йозеф Насі, торгуючи у Львові, зупинявся з товарами в Запалінській кам’яниці, Помпей де Кампіс із Хіо протягом багатьох років, прибувши до Львова, зупинявся в будинку Станіслава Шембека. Подібним чином вчиняло чимало східних купців, від чого місто несло значні втрати. В зв’язку з цим король Сигізмунд-Август ще в 1567 р. видав універсал для жителів всіх міст не приймати до себе купців під страхом штрафу 500 кіп грошей. Подібний указ у 1618 р. видав король Сигізмунд III, яким зобов’язав іноземних купців зупинятися лише в гостинному дворі, “який для того і побудований”. Посилювся контроль за торгівлею іноземних купців. Але ці постанови не завжди виконувалися, купці, які прибували до міста, продовжували зупинятися з товарами в монастирському госпіталі, в будинках міщан та інших місцях. Так, персидський купець Максуд Арзямбегович зупинився в будинку вірменина Богдана Богдановича, дав йому на збереження коней, які хотів продати. Інший персидський купець Мерідзян у 1640 р. зупинився в будинку Габріеля Петровича і тут продавав свої товари. Отже, східні купці, прибувши до Львова, продовжували зупинятись в дворах львівських міщан і вели роздрібну торгівлю. Тому в 1658 р. король Ян Казимир видав указ, згідно з яким купці складали свої товари лише у визначених для цього приміщеннях. З двох ключів, на які закривали склад, один залишався в руках власника товару, інший – в руках обраного з цією метою під присягою перед магістратом львівського чиновника.¹ Це посилювало контроль за прибулим купцем, більше ізолювало його від місцевого населення, не давало йому можливості таємно продавати свої товари. Окрема плата існувала за навантаження, розвантаження товарів та інших робіт по обслуговуванню купця під час його поїздки.⁴⁰ Крім цих оплат, купці

³⁹ Lozinski W. *Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku.* – Lwow, 1892. – S. 35.

⁴⁰ Lewicki S. *Targi lwowskie od XIV do XIX w.* – Lwow, 1921. – S. 31.

вносили спеціальні додаткові оплати, якщо місто, через яке вони везли свій товар, мало певний привілей. Так, у 1580 р. Стефан Баторій встановив у Львові оплату на ремонт міських укріплень у розмірі 15 грошей від бочки мальвазії, а також від бочки лимонів і лимонного соку. В 1613 р. у Кам'янці, крім давнього мостового мита з купців, які везли товари з Туреччини, стали брати по 1 шелягу від коня на ремонт мостів.

Крім офіційних державних оплат, існували додаткові, які встановлювали феодала та інші приватні особи в межах своїх земельних володінь. Вони самовільно відкривали митниці і брали митні оплати. Намагаючись одержати додаткові прибутки, феодала будували на дорогах мости, насипи, греблі, за що уряд дозволяв їм брати з купців певні платежі, як відшкодування понесених витрат. У дійсності розмір встановленого мита не залежав від витрат, вони встановлювалися довільно. Подібні зловживання були такі значні, що ще в 1529 р. у Литовський статут було внесено постанову, яка забороняла самовільно встановлювати митні оплати в приватних володіннях. На жаль, ця постанова не виконувалася, шляхта продовжувала чинити свавілля на дорогах, особливо помітним це стало в другій половині XVI ст. Навіть представники влади на місцях намагалися брати оплати з купців. Наприклад, у Тернополі, власності князя Януша Острозького, його арендар у 1615 р. брав відразу п'ять оплат: гребельне, спашне, торгове, возове, помірне. На важливій дорозі з Волощини через Язловець до Львова приватне мито збирав гетьман Станіслав Потоцький, воевода брацлавський – в Підгайцях, Ян Потоцький – в Бучачу, каштелян галицький Олександр Цетнар – у Волкові, підкоморій львівський Петро Ожга – у Бринові, підстолий львівський Мартин Замойський – у Винниках, гетьман польний Миколай Синявський – в Бережанах і Нарайові, Мартин Грабянка – в Куровичах.

Особливо важким було перевезення товарів, із яких оплати брали натурою. Так, із транспорту мальвазії, який рухався в 1564 р. через Ясси до Львова, староста Яков Претвіч під виглядом оплати мита взяв собі одну куфу, в Куропатниках той же Претвіч взяв другу куфу, а шляхтич куропатницький взяв третю куфу.⁴¹

Великі втрати для скарбниці завдавали привілеї феодалів, які їм давали правителі на безмитний вивіз продукції зі свого помістя, а також ввіз товарів для потреб свого господарства. В Польській державі шляхта домоглася свободи торгівлі, особливо чітко це бажання проявлялося на засіданні сеймів. Завдяки позиції шляхти в країні були встановлені низькі оплати на привізні товари. Наприклад, за сукно – 1,5%, хутро соболине – 0,83%, значно вищі були вивізні оплати за волів

⁴¹ Lozinski W. Kupiectwo lwowskie w XVI wieku. – Warszawa, 1891. – S. 446.

– 59%, шкіри волів – 8%, віск – 10% і т.д. Сама шляхта цим оплатам не підлягала, вона користувалася правом безмитної торгівлі. Ще в 1496 р. вона добилася свободи від оплати товарів, везених “з дому” або “додому”. Устава з 1504 р. говорить, що ця свобода відноситься до продукції, вирощеної у власних маєтках. Привілеї шляхти вели до того, що міста втрачали покупців в особі феодалів, які обходилися без посередництва купців, могли привозити собі товари з-за кордону і продавати свою продукцію іноземним купцям. Торгівля шляхти була серйозним конкурентом для купців, це був важкий удар по них, по їх торгівлі. При перевезенні товарів шляхтич або його слуга, який віз товари, повинен був присягнути або показати лист господаря до митника, що даний товар, який везуть через митницю, належить шляхтичу, виготовлений у його маєтку або куплений для своїх потреб. Після цього товар везли далі без митних оплат.⁴² Актові матеріали свідчать, що феодали широко користувалися одержаними привілеями, часто посилали своїх слуг за іноземними товарами до Львова з відповідними документами і листами, в яких просили митників пропустити товари без оплат. Так, у 1603 р. княжна Софія Заславська з Острога послала слугу за вином до Львова. В своєму листі до митників вона писала: “Всім взагалі і кожному окремо і особливо їх милостям митникам, поборцям і іншим урядовим чиновникам, кому треба буде. Що посилаю слугу свого до Львова по куфу мальвазії на свою власну домову потребу. Пильно прошу їх всіх аби той мій посланець був всюди вільно, без всяких оплат, мита, побору пропущений, пам’ятаючи про право і вольність шляхетську. На просьбу мою нехай то буде вчинено.”⁴³ Подібний лист у 1604 р. писав князь Януш Радзивіл, посилаючи з Литви до Львова слугу за 4 куфами мальвазії “всім взагалі і кожному зокрема, митникам, всяким урядникам, перед якими той лист показати потреба буде, що для купівлі мальвазії на власну потребу і до пивниць моїх, посилаю до Львова слугу мого шляхетного Христофора Полетовського, давши йому гроші на 4 куфи. Прошу ласкавих панів аби про то знали, жодних оплат і затримки йому не було, згідно вольності моєї шляхетської”.⁴⁴ Таких листів серед матеріалів львівського архіву зберігається велика кількість. Особливо підривало торгівлю рішення конституції 1565р., яке було прийняте на Петровському сеймі. Польським купцям забороняли вивозити за кордон товари і привозити іноземні товари. Шляхта намагалась усунути посередницьку роль купців між закордонними ринками і покупцями країни та безпосередньо самій купувати товари у іноземних купців. Забороняючи місцевим купцям їхати за кордон, шляхта планувала залучити на внутрішній ринок іноземних, змусити

⁴² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 394. – С. 958.

⁴³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 356. – С. 510.

⁴⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 359. – С. 229.

їх купувати місцеві товари у неї. Треба відзначити, що подібні бажання не були перетворені в життя, але вони завдали відчутного удару по розвитку ремесла і торгівлі в країні.

Відчутною перешкодою для торгівлі купців стали постійні утиски і зловживання митників, арендарів і державних чиновників, які зобов'язані були слідкувати за порядком на дорогах. Незважаючи на взаємні зобов'язання між Туреччиною і Польщею, безпека купців не гарантувалася. Різні зловживання чинив один із найбільших арендарів митних оплат – Константин Корнякт. В актових книгах Львова збереглося чимало документів про судові суперечки Корнякта та його слуг з львівськими і левантійськими купцями. Його зловживання були настільки значними, що в травні 1582 р. король Стефан звернув йому увагу на ці порушення. В своєму листі він наказав Корнякту повернути всім купцям неправильно взяті кошти.

Коли той не зреагував на зауваження короля і продовжував порушувати збір митних оплат, король у 1583 р. відібрав в нього право аренди. Правда, незважаючи на це, К. Корнякт продовжував у своїх володіннях збирати митні оплати до 1592 р.

Досить часто митники чинили відкритий грабіж і силою віднімали товари у купців. Так, у 1571 р. кам'янецький митник Себастьян Граловський силою взяв куфу мальвазії в грека Марка Лангіша з Кандії. Особливо численні зловживання на шляхах чинили арендарі митних оплат. Вони пильно стежили за рухом купців і жорстко стягували митні оплати. В актових матеріалах вказано, що збір митних оплат, аренда мит майже повністю були в руках євреїв, які “всюди залягли по гостинцях для вибирання побору від мальвазії. Жодна куфа мальвазії не могла їх обминуті, від якої вони не взяли б оплати.” При цьому арендарі допускали різні порушення. В 1591 р. в Глинянах арендарі силою взяли в львівського купця Томаша 15 куф мальвазії і продали її Бартлові із Замостя. Нерідко при внесенні купцями митних оплат арендарі силою затримували купців, товари арештовували або довільно відбирали їх частину. Коли в 1617 р. львівський вірменин Симон Васильович повертався з Туреччини, арендар Якуб Дапський біля Золочева затримав його і відібрав віз із усіма речами і з двома белянями кобріців товарів.⁴⁵

Постійним явищем було вручення митникам подарунків, не відмовлялися від них і митники Молдавії і Туреччини. В Хотині на перевозі Станіслав, слуга львівського аптекаря Гієроніма Вітембергера, подарував митнику дві пари ножів, в Яссах ходив до господаря з подарунками. В Облужиці, на Дунаї, дали подарунок “згідно з обичаєм”,

⁴⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 33. – С. 1109.

в Константинополі давали подарунки митникам і їх слугам, “щоб возів не чіпали”.⁴⁶

Порушення і відкриті грабежі чинили на дорогах державні чиновники. Тривалий час безчинствував на торгових шляхах снятинський староста Мужило Бучацький, він грабував купців силою і забирав у них товари, які йому сподобалися. Подібні дії чинив кам'янецький староста Станіслав Ланцкоронський і підстароста Вінцентій Вольський. Користуючись владою, руський воєвода Геронім Синявський тривалий час накладав довільні оплати на східних купців за перевезення товарів. У 1581 р. король Стефан попередив воєводу, щоб довільно не підвищував оплат, оскільки це негативно впливає на торгівлю. Постійно займалися розбоем князі Вишневецькі, в 1578 р. один із них силою відібрав двох коней у турецького купця, інший зупинив караван купців і силою примусив зібрати йому 15 тисяч злотих. У 1628 р. замойський війт Габріел Аранович покликав до суду персидського купця Міхаела Ругійовича, “почав його бити, закував у ланцюги і замкнув у підвалі свого будинку, вимагаючи 500 злотих.” Купець визволився, заплотивши суму, яку той вимагав.

Збираючи оплати, арендарі митниць у багатьох випадках не звертали уваги на льготи купців і їх право провозити товари без оплат. Аналізуючи збір митних оплат в Речі Посполитій, польський дослідник В. Лозинський відзначав, що “ніхто не міг орієнтуватись в тому хаосі, куди йти, яким шляхом везти товари, яке мито, який перевіз, яка митниця шляхтича де чекає його. До цього слід ще додати найфантастичніші тарифи, відсутність постійних тарифних норм, а на практиці – здириства і свавілля державних митників, і ми будемо мати уяву про умови торгівлі того часу.”⁴⁷

Такий митний контроль був встановлений на всіх дорогах Речі Посполитої. Купці багатьох міст, у т. ч. Львова, Торуні, Познані, Гданська, в 1572 р. скаржилися королю, що митники не звертали уваги на вольності купців.

На дії митників нарікали і турецькі купці. Один із них, Філіп Грек, в 1588 р. свідчив, що в Кам'янці збирачі митних оплат на три дні затримали караван грецьких купців, вимагаючи оплату. В цьому ж році біля Бібрки був на 3 дні затриманий інший караван, який віз вино до Львова. Коли поблизу Снятина у султанського купця Мустафи Челебі митники відібрали віз із товаром, у справу втрутився султан Сулейман.⁴⁸

Різні зловживання по відношенню до купців чинили магнати і шляхта, їх самовільні дії були такими ж обтяжливими для торгівлі, як і

⁴⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 248. – С. 952.

⁴⁷ Łozinski W. Kupiectwo lwowskie w XVI wieku. – S. 445.

⁴⁸ Abrahamowicz Z. Katalog dokumentow tureckich. – Warszawa, 1959. – S. 163 (далі: KDT).

зловживання арендарів. Так, на кам'янецькому шляху тривалий час здійснював різні грабежі шляхтич Павло Бучацький. У 1577 р. він зупинив львівського купця Охана Лукашовича, який віз до Львова дві мажі риби, куплені в дунайських містах. Прогнавши Охана від возів, шляхтич з своїми людьми розкрив мажі і продавав рибу по ціні, яку йому давали.⁴⁹ Пізніше цей шляхтич біля Кам'янця “на вільній дорозі” затримав султанського купця Мехмета Челебі і відібрав у нього двох коней та інші товари. Це було грубим порушенням польсько-турецьких договорів, тому султан звернувся до короля з вимогою повернути взяті речі. Подібні дії на торговельних шляхах чинилися постійно.

Таким чином, умови для торгівлі на українських землях були важкими. На шляху її розвитку поставали численні феодалські норми, вироблені в попередній період, а також свавілля шляхти, митників і арендарів. Пройшовши такий ряд митних оплат і грабежів, купці привозили на місце призначення лише частину товарів. Як вже було сказано, щоб перевезти товар лише від Кам'янця до Львова, треба було сплатити мита та інші оплати в 12 пунктах: в Кам'янці, Оричині, Скалі, Терехові, Козлові, Микулинцях, Зборові, Золочеві, Глинцях, Нікласовичах, Пуховичах, Львові.⁵⁰

Різні небезпеки і зловживання чекали на дорогах Молдавії і Волощини. Головна митниця в Молдавії знаходилася в Яссах, де купці вносили головну митну оплату. А також “малу” оплату за право переїзду через місто. На жаль, ми не маємо прямих свідчень про розміри цих оплат. Але на початку XVII ст. львівські купці мали платити близько 2% від вартості товару. Крім головної митниці, митні пункти знаходилися також у Хотині, Сучаві, Чернівцях та інших містах. Молдавські господарі були зацікавлені, щоб митні оплати збирали з усіх транзитних товарів, оскільки одержували від торгівлі значні прибутки. Вони постійно нагадували в своїх грамотах, щоб іноземні купці користувалися в Молдавії лише дозволеними шляхами через Чернівці, Хотин і Сороки. За порушення цього правила товари купців конфісковувалися. Крім того, в містах Молдавії купці вносили інші оплати. За проїзд через місто сплачували возове в розмірі 4 грошів від німецького воза і 6 грошів від вірменського. В містах платили за аренду торговельного приміщення, вносили плату за вагу, за розвантаження і навантаження, за послуги перекладача, вносили інші ринкові побори. За перевіз через Дністер в Хотині і через Прут у Чернівцях купці платили перевізне по 1 грошу.

Але, незважаючи на внесення всіх оплат, безпека купців на території Молдавії не була гарантована. Молдавські органи влади досить часто затримували тих, які хто товари зі Сходу. Так, у 1599 р. на

⁴⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 244. – С. 976.

⁵⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 517. – С. 421.

дорогах Молдавії був пограбований грек Яній Афендик, який віз транспорт товарів до Львова. В 1603 р. у Сучаві був арештований і кинутий до в'язниці грек з о. Хіос Козьма Влахуді.

Постійні зловживання чинили молдавські митники. У 1602 р. в Яссах митник Дзяні Невріді взяв у Пантелеймона Максима грека 2 куфи алаканту і 132 ок дрібного ізюму, що складе 13 каменів. Через деякий час купець мусив знову давати митнику барилу мальвазії.

Пограбування, вбивства та інші порушення чинилися на дорогах Волощини. В 1594 р. тут був пограбований львівський купець Григорій Івашкович, який повертався з Туреччини. В наступному році у Волощині був забитий грецький купець Миколай Невріді Доместіко з о. Хіос, який їхав до Львова.⁵¹

Політична нестабільність у країнах регіону, постійна боротьба в Молдавії і Волощині, військові дії, грабежі і розбої негативно впливали на розвиток торгівлі, приводили до невиконання торгових зобов'язань, до розриву дорогових договорів. Повернувшись із турецької дороги, купці з полегшенням розповідали про свою поїздку, були задоволені, що уціліли.

Щоб уникнути обтяжливих митних оплат, купці використовували різні хитрощі, різні способи, порушуючи встановлені правила. Вони намагалися провезти свої товари бічними “таємними, недозволеними шляхами”, де не було митниць. Щоб не допускати цього, правителі постійно нагадували чиновникам міст слідкувати, щоб іноземці везли товари “звиклими дорогами”.⁵²

Купці, підїжджаючи до митниці, де мито брали від воза, часто перекладали товари на меншу кількість возів, чим перевантажували їх. Але митники, знаючи про це, мостили дорогу дерев'яними кругляками, від чого перевантажені вози ламалися. Тоді в дію вступав середньовічний принцип “що з воза впало, то пропало” і товари конфісковували.

Іншим способом обійти право складу було створення спільних об'єднань іноземців із місцевими купцями. Місцевий купець, перебуваючи в спілці з іноземцем, провозив його товари через свою територію як власні, тим самим звільняючи його від вимог права складу і від оплат. Але такий спосіб зачіпав інтереси міста, тому міська влада строго слідкувала за цим і не дозволяла своїм купцям вступати в торгові спілки з іноземцями. Купців, запідозрених у порушенні, затримували, товари арештовували, справу передавали до суду.

Щоб обійти львівський склад, східні купці намагалися продати свій товар в Кам'янці, не довозячи його до Львова. Львів'яни скаржилися на такі дії, зберігся лист короля до кам'янецького старости

⁵¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 23. – С. 534.

⁵² AGZ. – T.10. – S.166.

Станіслава Ланцкоронського від 20 липня 1571 р., де король забороняє східним купцям продавати свої товари в Кам'янці, щоб вони везли і продавали їх у Львові. Польський дослідник А. Дзюбінський вважає, що це не єдиний документ, який свідчить про боротьбу інтересів купців Львова і Кам'янця і який наказує турецьким купцям у Польщі підкорятися вимогам складу.

Ще один спосіб обійти право складу, – коли купець приєднувався з своїми товарами до свити послів або гінців, які їхали до Польщі або до Туреччини, і під їх прикриттям провозити свої товари. За це купці давали послам певну плату. Коли в 1623 р. до Туреччини з великою свитою їхав польський посол Криштоф Збаражський, чимало львівських купців зі своїми товарами приєдналися до його свити “і посол великий дозволив і всіх взяв з собою, всіх вписав до складу посольства і від всяких мит від товарів в Волохах і від грошей в Туреччині оборонив. За це купці обіцяли заплатити йому 5000 злотих.”⁵³

Документи львівського архіву свідчать про різні варіанти, якими користувалися східні купці, намагаючись уникнути обтяжливих оплат. Вони широко використовували право проживання в місті, намагалися одержати міське право, а разом з ним і всі торгові привілеї для торгівлі. Тому вже в середині XVI ст. у Львові, Кам'янці, Снятині, Бродах та інших містах існують значні колонії східних купців, вихідців із країн Леванту і Середземномор'я, які вели успішну торгівлю.

Таким чином, в розвитку торгівлі Речі Посполитої з Левантом митна політика відігравала значну роль. В середині XVI – першій половині XVII ст. намагалися охопити митними платежами всі ввізні і вивізні товари, централізувати збір митних оплат у країні. Проводилася політика, спрямована на ліквідацію натуральних оплат, встановлення єдиної митної системи, підвищення розмірів оплат. Необхідно відзначити, що митна політика Речі Посполитої, незважаючи на небезпеки і труднощі, в цілому була сприятливою для розвитку торгівлі з Левантом.

⁵³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 39. – С. 1050.

Yaroslava MARTYNIUK

THE INSTITUTE OF SELF-GOVERNMENT IN VOLYN
(20-30 YEARS OF THE XX CENTURY)

Ярослава МАРТИНЮК

ІНСТИТУТ САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ
(20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

***Abstract.** Based on the analysis of the published and archival documents, the science literature the dissertation describes the main stages of the self-governing body's foundation. Their organization structure and regional peculiarities are presented in the research. The author analyses the elections to the local self-governing bodies and the peculiarities of the electoral system. In the dissertation the main directions and forms of the self-governing activity, the fundamentals of their financial policy, the ways and methods of the realization of the government's control over self-governing bodies work are investigated. The results of their activities in the region are highlighted, and the achievements and shortcoming of the job are defined also. As the results of this research the corresponding conclusions and summaries have been drawn.*

Studies of the formation and operation in Volyn in the interwar period, caused self-government institute a number of reasons. self-government played an important role in the Volyn province. In each district, commune and village community land worked elected bodies, which were designed to perform the relevant tasks in the field of economic, social, political and cultural life of the region. Placed of the local self-government significant achievements and accumulated valuable experience in the field of social care, primary education, the organization of medical care have not lost their importance in our time.

Purpose using unpublished sources, domestic and foreign publishing documents and materials, the author set out to give objective and complete picture of the history of, organizational formation and activity of urban and territorial governments in Volyn in the interwar period, show specific features and regional features.

The largest contribution to the study of certain issues related to the history and activities of the government institution in the Second Polish Republic have Polish scientists - historians and jurists. In modern Polish

historiography have a number of publications devoted to coverage of the activities of municipal and local government in Poland.¹

The historical development of Volyn in the composition of the Second Polish Republic characterized many features resulting from a policy of the ruling circles of Poland and internal economic, social and cultural needs of the region. The Polish government circles pursued a policy aimed at complete absorption edge of most Ukrainian ethnographic composition, the gradual assimilation. First state «polonization» meant the subordination of the local population institutions, institutions, organizations that existed throughout Poland. Among these tools a special role assigned to the institute of self-governments. His legislative and institutional development in Volyn started immediately after recognition in December 1919 Entente states of Poland set right on its own territory administration.

Analysis of the legal and organizational formation of self-government in Volyn in the interwar period allows you to say that the institution of self-government in this region as well as in general in the Second Polish Republic had a peculiar character. Under the law, the scope of its activity was extremely high. Self-government bodies to provide the most basic needs of the population of the region were designed to perform a wide range of tasks. However, as the elected institutions they were obliged to take into account public opinion. On the other hand, a number of laws, regulations, orders administration limited their independence, making them dependent on government policy in Poland. This duality self-government was the reason that it is difficult to find a balance between two of its features. Providing them benefits of public interests often contrary to the interests of the state administration; and the excessive influence of the latter led to divergence of interests of the population.

The specific of local government Volyn province interwar period was also caused by the fact that most of the country's population was ethnic minorities Poland. In cities they were Jews, and the village - Ukrainian. Thus, the government immediately raised the question of providing Polish national interests. Given the fact that the administration of the Second Polish Republic was not interested in the creation of the so-called «kresy» exclusive rights, she found other ways to ensure state control over the activities of the local self-governing bodies. Thus was lost the necessary balance between their self-governing and administrative functions. It was

¹ Luchak, B. (1995). Development of local government. *School director*. № 12. p. 5-6 [in Polish]; Venhrzhyn, L. (1996). Municipal association in the Second Polish Republic. *Municipal Finances*. № 6. p. 83-86 [in Polish]; Siverski, A. (1994). Range of tasks carried out by local governments in the years 1918-1990. *Economic Science notebook*. № 20. p. 45-53 [in Polish]; Novitski, H. (1997). Local government in the period of the Second Republic in the Eastern Borderlands. *Poland and Ukraine*. p. 455-472 [in Polish]; Shved, R. (1993). Polish Socialist Party in the elections of local governments in the years 1919-1939. *Chenstokhova*. 243 s. [in Polish]

not in favor of both the local population and of the Polish government and impedes self-government institutions to effectively perform their tasks.

From a legal point of view the process of establishing self-government institution in Volyn in the interwar period is clearly divided into two stages. During the first phase - from 1919 to 1933, worked in the province elected bodies of territorial and municipal governments, called to life orders of the Commissioner of the Eastern lands.² During 1919 - the first half of the 1920s a number of government legislation established rules of membership and elections to self-government bodies, undecided financial sources of labor recorded the boundaries and degree of control over the activities of self-governing institutions.³ Characteristic for this phase is to develop the organizational structure of self-government bodies all levels, which remained unchanged until 1939 in the form that was provided instructions mentioned above. And the more it concerned it is territorial, not a municipal self-government that barely reorganized during 1920-1930's.

The Polish administration has left in Volyn four-structure of local self-government, which existed from rural reform in 1864 in Russia: gromada, hmina, povit and province. This is different from Lviv, Ternopil and Stanislavsky provinces where the territorial government was organized on the basis of Austrian law, according to which the structure of local governments have three-stage character (hmina, povit and province).

In the same period there was segregation of duties and responsibilities between the legislative and executive authorities, finally undecided volumes, trends, methods and forms of activity, it was established the competence of the governing bodies of self-government. Primarily self-governing institutions were designed to perform tasks in various areas of economic life in the region. This was the main feature of the self-government institution that has appeared in the initial phase of its existence. The low level of socio-economic development dictate the need to establish the institute, which would state administration could be trusted to solve problems in such vital areas as agricultural support industries, handicrafts and trade, urban and road construction, education and medicine, charity work. And it is quite incomplete list of obligations which under Polish law belong to the competence of self-government.

However, self-governing institutions are not independent in the performance of a broad scope of their tasks. A number of laws, government

² Official Journal of the Board of Eastern Territories. № 21. 1919. [in Polish]; Official Journal of the Board of Eastern Territories. № 12. 1919. [in Polish]; Official Journal of the Board of Eastern Territories. № 46. 1920. [in Polish]

³ Official Gazette of the Republic of Polish. № 6. 1921. [in Polish]; Official Gazette of the Republic of Polish. № 18. 1922. [in Polish]; Official Gazette of the Republic of Polish. № 62. 1920. [in Polish]; Official Gazette of the Republic of Polish. № 88. 1922. [in Polish]; Official Gazette of the Republic of Polish. № 35. 1923. [in Polish]

regulations and orders limited their independence in personnel matters, tax policy, changing the territorial boundaries of self-governing units, etc. Should be approved by the state administration demanded self-government bodies budgets and decisions that concerned their financial activities. Monitoring was carried out specially created for this purpose by or relevant officials. For example, in each district created a special District Inspectorate. The amount of work and procedures clearly outlined specific instructions issued by the Minister of Internal Affairs 30 December 1919.⁴ The main duty officers were conducting regular inspections and audits of self-government. Lustration took place at least three times a year in every hmina. Additionally inspectors conducted annual audits of all their documents.

In order to gain control over the administrative work of the self-government in 1920 created office assistants who performed the supervision of self-government institution.⁵ Moreover, the scope of its supervisory functions spread not only in rural but also in small-town and urban commune. In the commune of so-called consultants selected cities duties performed by the district self-government inspectors.

Total state supervision of self-government has the Interior Minister of the Second Polish Republic.⁶ He had the right to dissolve sejmyky and county departments, as well as approve those decisions of the self-government, concerned that their statutes, means of communication, establishing independent tax and its replacement, acquisition or deprivation property of self-government.

However, despite the relatively broad jurisdiction interior minister regarding the self-government, in the first instance the right of supervision of the self-government unions belonged to the voevodes. This involved the right to declare void those decisions of county government, who were taken to unauthorized meetings self-government exceeded their competence or contrary to applicable law of Second Polish Republic. In addition, the voevode approved the budget of the Union self-government and appointed regular elections. Thus, mediation voevodes was legally enshrined even in those cases where the final decision belonged to the Interior Minister. Province were transitional institutions through which held every case, which required the approval of the State Administration. Voevodes tried to prevent the politicization of self-government. The role of the guarantor of their political apathy was to play a Provincial Council, based on orders of the President of the Second Polish Republic of January 10, 1928.⁷ It

⁴ Fund 46. Description 1. Case 849. State Archives of Volyn region. Lutsk. S.37. [in Polish]

⁵ Official Journal of the Board of Eastern Territories. № 28. 1920. S. 402. [in Polish]

⁶ Wakar, W. (1924). The issues of local government in the Republic recovered. Warszawa, S. 87. [in Polish]

⁷ Fund 46. Description 9-a. Case 349-a. State Archives of Volyn region. Lutsk, S. 6. [in Polish]

consisted of representatives of the province and selected cities. The meeting was attended by the voevode, heads of departments Provincial Office and other government agencies. The main objectives of management councils were investment policy in the region, the development plans of the province, as well as monitoring the functioning of the self-government with the right to approve their budgets. So, this institution was intended to combine state administration and self-administration in a single body, led by voevode.

Managers of all levels of government - soltys, voit, village elder and voevode once served as representatives of the state administration in accordance commune, district or province. This dual nature of their jobs was making possible the transformation of self-government to institute an obedient executor of the will of the government.

Conducted in 1927 the first elections to all levels of self-government, most clearly demonstrated last degree of dependence on the decisions of the authorities. Members of self-government bodies selected in the result of the elections fully reflect the ethnic composition of cities and villages of Volyn province.⁸ Therefore won significant quantitative advantage in rural self-government Ukrainian and Jewish – in the city was entirely legitimate. However, this state of affairs could not satisfy the local authorities. The state administration has resorted to deliberate restriction of activity of the self-government, and sometimes - and to direct interference in the election.

Thus, during the elections to the municipal self-government, which took place in the same 1927, where the results do not meet the voivodship authorities, they have been declared invalid and held again. Finally executive positions in self-government bodies Volyn cities occupied mainly Poles.⁹ Regarding the composition of the national the main struggle for mandates was, of course, between the Polish and Ukrainian. The number of representatives of a nationality different periods in the self-government institution in Volyn was different, but remained stable in preference Polish city self-government. It is obvious that the Poles gradually increased their numerical superiority, even in rural self-government bodies Ukrainian, by contrast, lost their positions.¹⁰

The formation mechanism of the election took place for most of the interwar period. The changes that were made to the legislation Second Polish Republic, concerned immediately order the election, the terms of active and passive voting rights, age and property qualifications voter's supervisory functions of state administration on course elective campaigns. The latter is the most typical is that first of all, these changes were aimed at strengthening government oversight of the elections to the self-

⁸ Elections in the region of Volyn in 1927. Lutsk, 1927. S. 10. [in Polish]

⁹ Volyn, June 1937. Lutsk, 1937. 28 s. [in Polish]

¹⁰ Elections in the region of Volyn in 1927. Lutsk, 1927. S. 12. [in Polish]

governing institutions. Extension administration rights laws affect their results, made all the more real the possibility of forming national authorities, political, professional and age structure of self-government body's discretion.

The second stage of the legislative establishment of the institute self-government as a whole in the country, and particularly in Volyn, began with the introduction of the Sejm approved March 23, 1933 Law «On partial change structure of local self-government».¹¹ Apart from the fact that the weight and value by such statute changes and the scale of the territory covered by it became one of the most significant administrative reforms Second Polish Republic, it was the next step towards strengthening government control over the activities of self-government bodies.

In terms of self-government and unify the body break down barriers between different regions of the country had positive law. For example, under this statute four-structure of local self-government, typical of Volyn, spread to the whole of Poland. However, the essence of reform is most clearly manifested in its provisions, which were aimed at expansion of regulatory functions of supervisory authority over the self-government. The most revealing in this section was the tenth of this legislation. The law gave the state administration in unlimited rights to approve the election of member's self-governments and magistrates, dismissal from employment positions or applying them on different kinds of disciplinary actions. Adoption governments any important decisions depended on the approval or prohibit authorities. The law limited the scope of self-government, violated the principle of proportionality in the elections. At the same time increased the age limit for active and passive suffrage. That is impossible for youth participation in self-government.

Raising the age limit for persons who have the right to self-elected institutions; providing empowerment of local executive bodies more rights compared to legislation, the law led to the limitation of forms and reduction of government. Thus, it can be argued that the reform government in 1933 along with other legislative acts adopted by the Sejm at the time was intended to strengthen government control over all forms of social and political life. On this occasion, journalist S.Stankevych rightly said: «For many years confirmed the absolute power of administration and bureaucracy of government».¹²

Analyzing the place and role of government in the political and legal system Second Polish Republic, we cannot ignore their interpretation of the Constitution in April 1935, which provided unlimited rights to central government, and especially strengthen a dominant position and made

¹¹ Official Gazette of the Republic of Polish. № 35. 1933. S. 23. [in Polish]

¹² Shved, R. (1993). Polish Socialist Party in the elections of local governments in the years 1919-1939. Chénstokhova. S. 20. [in Polish]

president.¹³ The Constitution sanctioned anti-democratic, autocratic and elitist nature of the new political and legal system. It is also concerned territorial self-government. The Constitution of 1935 provided for the establishment of the government, however limited their role in society. This was done mainly through combining the functions of state administration and self-government. Most key provisions that touch the limits of the competence and scope of self-government and government agencies in a separate section under the title «Public Administration», giving authorities the right to conduct local government, the April constitution destroyed the democratic principle of separation of self-government and government administration on individual cooperating but independent units of a single state body. The fact that the constitutional establishment of the institute self-government is important, but it should be noted that the provisions of the Constitution of the April 1935 concerning local governments have general and declarative. For example, were missing critical articles about the internal structure of self-government bodies and manner of their election and organizational development. Finally, none of the articles of the main law not mentioned about the essence of self-government – of its independence, and the provisions that are contained in the new Constitution of Poland, made possible further changes to the government of the political structure of the state, limiting the value and scope of the institute self-government.

However, despite all sorts of legal restrictions, especially in personnel policy, as well as in matters that concerned the tax and business of self-government bodies as well as the generally unfavorable economic situation and weak financial support to State self agencies institution of local government played an important role in the historical development of Volyn region during its entry into the Second Polish Republic.

Particularly significant is the contribution of self-management in the economic sphere of the region's life. First of all, it concerned the large-scale development of Volyn's cities, which was successfully carried out by self-government bodies in the interwar period. It was thanks to their investments and investments since the end of the 1920's in the cities and towns construction projects revived. In a relatively short period of time, on the initiative of local self-government in cities, street trenching, construction of a sewage network, water pipes, public wells, a number of new school premises, medical and sanitary facilities were started. With the efforts of self-government, the first steps were taken in the direction of proper organization of trade in cities, provision of their fire safety and improvement of the general sanitary state of settlements. Local and regional self-government bodies, in spite of the tangible lack of funds and

¹³ Official Gazette of the Republic of Polish. № 30. 1935. S. 36. [in Polish]

skilled specialists, have made every effort to meet the most urgent needs of the local population.

Important was the work of self-management in the field of construction and repair of roads, as well as their rational maintenance, especially considering their insufficient number and poor condition in Volyn. The lack of necessary funds forced the state administration to resort to all possible means at its disposal, including the involvement of the bodies of local self-government. That is why a significant part of the budgets of the bodies of self-government was the expenses associated with the construction or repair of roads, and the special taxes and duties paid by the population in favor of self-governments were intended to partially solve the problem of the shortage of labor and materials.

The agrarian nature of the Volyn economy has led to the fact that, among the tasks set forth by the legislation for local self-government bodies, the support of agriculture was compulsory. And, first of all, the importance of many voivodship counties was important for the improvement of the province, the relevance of which was explained by the changes that took place in the agrarian system of the voivodship.

It should be noted that the efforts of self-management in this direction were carried out a considerable amount of work. Thanks to the financial support of the local self-government bodies, plans for reclamation work were developed and successfully implemented, breeding stations were set up for the selection and purification of seeds, horse-breeding farms and farms were constructed, which were engaged in the introduction of new breeds of livestock. Promotion of new, more progressive forms of agriculture, for example, the use of mineral fertilizers, belonged to the competence of self-governing bodies. The peasants were helped by self-governing institutions of institutions that provided loans and agricultural equipment to them.

However, despite the positive results of the entrepreneurial activity of the self-government bodies and their successes in building up the wrecked war and undermined by the economic crisis of the Volyn economy, the experience of self-management is most valuable in those areas that were not directly in the scope of their responsibilities. Thus, according to the legislation, such sectors as education, medicine, social care, were in the competence and subordinated to the relevant state bodies and institutions. However, the complex, socio-economic situation prevailing in the country in the post-war decades, as well as a number of features of the political, national, economic, cultural development of the region dictated the need to expand the scope of responsibilities of self-government bodies. The resources at their disposal allowed us to successfully address such issues as the organization of primary education in the province where the vast majority of the local population was illiterate and work towards increasing the extremely low level of medicine and medical care. In addition, the

exercise of functions of social welfare, this was of particular importance in view of the existence of such groups of people who needed immediate assistance (war veterans, invalids, orphans, widows, unemployed, etc.), was entrusted with self-government.

In general, characterizing the forms and methods, achievements and miscalculations of the work of the Institute of Local Self-Government in Volyn in the interwar period, it should first be noted that its main task was to ensure the needs of the population and increase its overall standard of living. Where the state was not able to effectively address the most acute problems of the socio-economic and socio-political development of the region, the self-government successfully implemented its administrative, coordinating and regulatory functions, covering almost all aspects of the region's life. At the same time, we emphasize that the results of self-governing work are all the more striking, given the constant attempts by the government to legislate in every way to limit their independence, including financial ones, as well as to strengthen control over all areas and manifestations of their activities.

Мар'яна МИРОНОВА

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Mariana MYRONOVA

ANALYSIS OF THE DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN THE WORLD AND IN UKRAINE

Abstract. *The development of scientific thought, the implantation of digital technologies and artificial intelligence have led to radical changes in economic relations. The formation of the digital economy is a priority of state policy of most economically developed countries as well as Ukraine. The fight against the COVID-19 coronavirus pandemic, the transfer of large numbers of staff around the world to remote work and the consequent increase in the level of digitalisation of society make the subject of scientific research more relevant. The author summarizes and develops the theoretical foundations of the phenomenon of "digital economy", clarifies a number of terms based on the analysis of the conceptual and categorical apparatus, summarizes the experience of digital economy abroad and in Ukraine, highlights the acute problems of global digital divide. The research concluded that the adoption of national digital strategies is the basis for the development of the digital economy and the informational society as a whole.*

Упровадження цифрових технологій протягом тривалого періоду призвело до кардинальних змін та визначило траєкторії розвитку світової економіки та всього суспільства загалом. Становлення та формування цифрової економіки є одним із пріоритетних напрямів для більшості країн світу. В останні роки спостерігається підйом хвилі трансформації моделей діяльності у бізнесі та соціальній сфері, викликаній створенням цифрових технологій нового покоління, які в силу масштабів та глибини впливу отримали найменування «наскрізних». До таких технологій можна віднести штучний інтелект, робототехніку, Інтернет речей, технології бездротового зв'язку та низку інших. За оцінками експертів, запровадження наскрізних технологій дозволяє підвищити продуктивність праці на 40 %. У найближчій перспективі ефективне застосування нових цифрових технологій визначатиме рівень міжнародної конкурентоспроможності як окремих компаній, так і країн загалом.

Безперечно, вектор створення та впровадження цифрових технологій у багатьох розвинених країнах, а також і в Україні, останнім часом на державному та корпоративному рівнях набув статусу магістрального напрямку національного розвитку. Поточний етап цифровізації економіки породжує принципово нові технологічні та організаційно-управлінські виклики та загрози, вимагає створення

теоретичного фундаменту, формування понятійно-категоріального апарату та операційних систем дефініцій та визначень нових ключових понять, а також повноцінної нормативно-правової бази та механізмів законодавчого регулювання. На думку автора, цифровізація – це процес переходу до використання нового способу зберігання та обробки великих баз цифрових даних, що відкриває для людства нові можливості та перспективи. Для окремо взятої країни цифровізація національної економіки стає фактором підвищення рівня конкурентоспроможності на глобальному ринку та забезпечення бурхливого економічного зростання. Формування національних цифрових стратегій є базисом у розвиток цифрової економіки та інформаційного суспільства.

Проблемам упровадження цифрової економіки в світі та в Україні присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених-економістів. Зокрема, дослідженням цифровізації займалися такі дослідники, як Д. Тапскотт¹, Т. Месенбург², В. Ляшенко, О. Вишневський³ та ін. Значну увагу економісти зосередили на висвітленні тенденцій розвитку цифрової економіки, її постійному збільшенні у структурі ВВП провідних економік світу, на сучасних процесах цифрової трансформації економіки.

Метою дослідження є дефініція поняття «цифрова економіка», а також аналіз розвитку цифрової економіки в Україні та у світі.

Поняття «цифрова економіка» та «цифрові гроші» входять до лексики журналістів, юристів, економічних оглядачів, експертів та політиків. Цей термін було вперше запроваджено 25 років тому професором Ніколасом Негропonte⁴ (Массачусетський технологічний інститут, США), проте досі немає чіткого визначення, що сприяє створенню істотної перешкоди на шляху його концептуального оформлення. На думку колишнього президента Всесвітнього банку Джима Ен Кіма, в даний час людство переживає інформаційно-комунікаційну революцію. Число найбідніших домогосподарств, що мають мобільний телефон, вище, ніж мають доступ до комфортних побутових умов або питної води. Цифрова економіка як один із наслідків прогресу науки та технологій має на увазі під собою переведення виробництва та розповсюдження товарів та послуг у цифрове інтернет-середовище.

¹ Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, 2006.

² Mesenbourg T. L., Atrostic B. K. Measuring The U.S. Digital Economy: Theory and Practice. URL: <https://2001.isiproceedings.org/pdf/1074.PDF>.

³ Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. К. : Інститут економіки промисловості НАН України, 2018.

⁴ Negroponte N. et al. Being Digital. *Computers in Physics*. 1997. Vol. 11.3. Pp. 261-262.

На новому рівні розвитку цифрових технологій одні з основних ризиків та загроз – потужне зростання кількості, якості та різноманіття взаємозв'язків між компаніями, соціально-економічними системами, соціальними платформами та людиною. Таке зростання супроводжується експоненційною динамікою кількості проведення трансакцій та обсягів даних, відомостей та інформації, що призводить до ще більш складної інтеграції економіко-соціальних можливостей, наслідки яких людству ще належить оцінити. Вказані серйозні наслідки та трансформації вимагають від суспільства та кожної конкретної людини нових компетенцій, здібностей та навичок, а також адаптивності застосування новітніх технологій у феномені повсякденного життя. Сьогодні особливого значення набувають процеси формування освітніх програм, що відповідають глобальним трендам зміни соціально-економічного та політичного життя суспільства, а також персоналізація індивідуальних траєкторій навчання, що дозволяють забезпечувати високий рівень «цифрової грамотності».

Соціум стоїть на порозі усвідомлення наростаючих небезпек виникнення негативних наслідків цифровізації економіки, зокрема скорочення або повної відмови від традиційних видів ринку, заміщення ряду професій автоматизованими або роботизованими системами, зростання кіберзлочинності, зниження захищеності прав людини в цифровому просторі, ризику виникнення низького рівня довіри громадян до цифрового середовища та ін. Вирішення зазначених проблем знаходиться насамперед у сфері правового регулювання цифрової економіки.

Роль впливу розвитку цифрових технологій на процес трансформації соціально-економічних систем та соціальних платформ не викликає сумнівів. Однак питання регулювання кіберпростору та цифрового середовища досі залишаються маловивченими та дискусійними. У науковій сфері недостатня увага приділяється питанням розвитку цифрового потенціалу компаній з метою досягнення інноваційного зростання окремих економічних суб'єктів, галузей та територій. Слід також зазначити, що без належної наукової уваги залишаються інституційні аспекти розвитку цифрової економіки, не вирішено проблеми та не оцінено перспективи розвитку дрібного та середнього бізнесу в умовах цифровізації економіки, не відображено роль та місце цифрової економіки у загальній системі сучасних економічних відносин⁵.

⁵ Cerruela G. G., Luque R. I., Gómez-Nieto M. Á. State of the Art, Trends and Future of Bluetooth Low Energy, Near Field Communication and Visible Light Communication in the Development of Smart Cities. *Sensors*. 2016. Vol. 16 (11). URL: <https://doi.org/10.3390/s16111968>.

За оцінками фахівців, на початку третього десятиліття ХХІ ст. близько 15-20 % людства живе та взаємодіє у постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, 60-70 % залишаються на фундаменті індустріального суспільства, 15-20 % жителів Землі не подолали поріг первинної індустріалізації. Основною причиною формування такої поляризації людського суспільства є «глобальний цифровий розрив». Розвиток теорії формування постіндустріального інформаційного суспільства сьогодні є новою суспільною філософією, що дозволяє визначити нові стратегічні орієнтири та магістральні вектори розвитку як окремо взятої національної економіки, так і людства в цілому. Слід зазначити, що ці філософські доктрини не дозволяють сформулювати прямі тактичні рекомендації соціально-економічного регулювання.

Бурхливий розвиток мережі Інтернет на початку ХХІ ст. докорінно змінив риси сучасної людської цивілізації, які призвели до істотного скорочення обсягів транзакційних витрат, які включають витрати на збирання та обробку інформації. Одним із наслідків такого скорочення інформаційних витрат є значне зниження асиметричності інформаційного поля, яка чинить прямий вплив на швидкість та кількість проведення економічних відносин між суб'єктами.

Якість глобальної мережі (стаціонарного та мобільного Інтернету) та інтернет-технологій безпосередньо пов'язана зі створенням мережевих благ. Під «мережею» в цій статті розуміється система децентралізованого управління інформаційними потоками, а мережеві блага наділені такими властивостями, як комплементарність, сумісність, стандартність, суттєва економія на масштабі виробництва, зовнішні ефекти та ефекти пастки. Зазначені характеристики дозволили створити умови та передумови для потужного зростання кількості обчислень, що здійснюються в одиницю часу, що послужило імпульсом для переходу на якісно новий етап розвитку цифрової економіки – етап становлення та поширення інноваційних цифрових технологій.

Окремі сучасні цифрові технології мають на увазі високий рівень залучення суспільства до процесу цифрової трансформації. Найбільшого поширення набуло використання технологій з метою вирішення завдань ефективного управління ланцюжками поставок (з англ. *Supply Chain Management, SCM*). Ця технологія використовується у більш ніж 50 % компаній у країнах з високим рівнем доходу, що дозволяє оптимізувати та практично повністю контролювати технологічний цикл закупівель сировини, виробництва матеріальних благ та їх подальшу реалізацію. На 2 і 3 місцях із приблизно однаковим показником близько 25 % знаходяться технології вирішення завдань планування ресурсів підприємства (з англ. *Enterprise Resource Planning, ERP*) та системи ефективного управління взаємовідносинами з клієнтами (з англ. *Customer Relationship*

Management, CRM). Також широко застосовуються системи онлайн-покупок, онлайн-продажів та хмарних обчислень. На останньому місці перебуває застосування системи радіочастотної ідентифікації (з англ. *Radio Frequency Identification, RFID*), що застосовується у 5 % компаній. Така незначна частка сфери застосування пояснюється тим, що компанії повинні безпосередньо взаємодіяти з клієнтами – фізичними особами, які займаються роздрібною торгівлею або реалізацією логістичних послуг. У найбільш економічно розвинених країнах компанії, що функціонують у сфері цифрових технологій, мають ринкову річну капіталізацію понад 1 млрд дол. США (це переважно компанії Північної Америки, Азії та Європи). Цей показник корелює з показниками загального рівня розвитку цифрових технологій.

На підставі вищевикладеного можна констатувати, що цифрова економіка – це процеси та способи реалізації економічної діяльності, базовані на застосуванні цифрових технологій, пов'язаних із електронним бізнесом та торгівлею, що дозволяють здійснювати реалізацію цифрових товарів та послуг у кіберсередовищі. Іншими словами, це система укладання угод за допомогою електронних засобів передачі, обміну та зберігання інформації (стаціонарного та мобільного Інтернету) із застосуванням можливостей електронних засобів платежу, цифрової валюти, криптовалюти.

Сьогодні у світі немає єдиного визначення поняття «цифрова економіка». Як правило, під цифровою економікою маються на увазі не економічні відносини як такі, а процес застосування високих проривних інформаційних технологій та штучного інтелекту в житті соціуму.

За визначенням Світового банку, цифрова економіка – це система економічних, соціальних та культурних взаємин, що базуються на застосуванні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій⁶.

У широкому сенсі цифрова економіка – це створення мережної, системно-організованої просторової структури економічних відносин між суб'єктами господарювання, яка включає сектори створення та використання нової інформації, цифрові технології та цифрові продукти, телекомунікаційні послуги, електронний бізнес, електронну торгівлю (інтернет-торгівлю), електронні ринки, дистанційні механізми укладання угод, дистанційне обслуговування, дистанційну освіту та низку інших компонентів⁷.

Операціоналізація дефініції «цифрова економіка», її чіткий опис дозволяють створити єдину систему статистичного вимірювання цифрової економіки для реалізації повномасштабного державно-

⁶ Доклад о мировом развитии 2016. Цифровые дивиденды. Обзор. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf>.

⁷ Назаров Д. М. Цифровая экономика как результат информационных революций. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 2018. Вып. 5 (113).

приватного регулювання та моніторингу, обґрунтування та оцінки ефективності діяльності компаній та держав у зазначеній сфері.

Формування третього технологічного укладу (третьа промислова революція) відноситься до змін в економіці кінця XX століття і пов'язане з переходом від аналогових електронних та механічних пристроїв до цифрових технологій (цифрова революція) та широкого застосування цифрових комп'ютерів та цифрового обліку. Істотною відмінністю четвертої промислової революції є прогнозоване формування суспільства Індустрії 4.0, що характеризується масовим впровадженням кіберфізичних систем і технологій у виробничо-збутовий комплекс і систему обслуговування людських потреб. Іншими словами, формування Індустрії 4.0 супроводжується зламом індустріального та створенням інформаційного суспільства. Цифрова економіка створює можливості та необхідність використання цифрових технологій для корпорацій і приватного бізнесу з метою більш ефективного вирішення поставлених завдань.

Поняття «цифрова економіка» набагато ширше традиційного розуміння процесу, ніж просте оцифрування даних та автоматизації різноманітних процесів. Це інноваційний спосіб здійснення інклюзії різноманіття передових інформаційних та smart-технологій, а також соціальних цифрових платформ нового типу, що дозволяють створювати середовище гіперкомунікабельності, гігантських баз даних (*big data*), бездротових мереж, різноманітних мобільних пристроїв та гаджетів, а також соціальних медіаплатформ. У межах цифрової економіки успішно застосовуються всі зазначені технології як у індивідуальному, так і інтеграційному режимах.

Можна виділити три базові компоненти цифрової економіки, до яких слід зарахувати:

1) інфраструктуру – апаратні засоби, програмне забезпечення, телекомунікації тощо;

2) можливість проведення електронних ділових операцій – бізнес-процесів, що реалізуються за допомогою комп'ютерних мереж у межах віртуальних взаємодій;

3) електронну комерцію (інтернет-торгівлю) – доставку товарів за допомогою глобальної мережі Інтернет («Інтернет речей»), що представляє нині найвагоміший сегмент цифрової економіки

Основними характеристиками цифрової економіки є:

- реалізація економічної діяльності через спеціальні цифрові платформи та екосистеми;
- застосування персоніфікованих сервісних моделей;
- пряма взаємодія виробників та споживачів у комп'ютерній мережі;
- розповсюдження економіки «спільного користування»;
- значна роль вкладу індивідуальних учасників.

Виживання та підвищення конкурентоспроможності у кіберпросторі виробничих та торгових компаній, підприємств та структур, що надають послуги, некомерційних організацій та державних установ залежить у тому числі від рівня адаптації співробітників та їх здатності до застосування інновацій і використання цифрових технологій. У цьому слід наголосити на важливості цифрової економіки як життєво необхідного сектора, що надає можливість досягнення істотного зростання обсягів виробництва товарів (робіт та послуг).

Конкурентоспроможність учасників цифрового середовища має характерні специфічні особливості та форми, зокрема виникає конкуренція бізнес-моделей та цифрових платформ; з'являється потужний «мережевий ефект» та «ефект масштабу»; створюються двосторонні цифрові ринки (наприклад, різноманітні пошукові системи); формуються умови для високих темпів та обсягів інвестицій та інновацій, що призводять до швидкого технологічного прогресу.

Сьогодні цифрова економіка проникає у всі сфери суспільного та економічного життя, створюючи цифровий ландшафт для набуття нових навичок, процесу прийняття оптимальних рішень, а також генерування нових наукових досліджень та проривних технологій.

У багатьох країнах процесу переходу до цифрового інформаційного суспільства приділяється особлива, пильна увага. Це підтверджується прийнятими державними стратегіями та програмами розвитку цифрової економіки. Наприклад, у Данії така стратегія була прийнята у 2000 р., у Сінгапурі – у 2005 р., в Австралії, Гонконзі, Великобританії, Новій Зеландії – у 2008 р., у країнах Євросоюзу – у 2009 р., у Канаді – у 2010 р., у Малайзії – 2012 р., у Південній Кореї – у 2013 р., в Індії та Казахстані – у 2015 р., в Україні – у 2018 р. Статистика показує, що ще десять років назад лише 18 % населення світу мали доступ до глобальної мережі Інтернет. У 2020 р. в умовах пандемії поширення нової коронавірусної інфекції та впровадження локдаунів близько 3 млрд осіб (43 % населення світу) було включено до мережі для взаємодії.

Найбільш розвиненим з погляду застосування інформаційних технологій є місто-держава Сінгапур, де здійснено цифровізацію всіх галузей та сфер життєдіяльності суспільства, весь перелік державних послуг переведено в електронний формат, таким чином, повним ходом реалізується концепція Smart Nation (після успішного впровадження концепцій Smart City та Smart Region). Іншим яскравим прикладом реалізації цифрової економіки є США, де в межах програми Digital Economy Agenda (з англ. *цифрова економіка*) активний розвиток ІТ-сфери призвів до створення сприятливого ділового та інноваційного клімату. У 2014 р. половину всього експорту США становили цифрові послуги (400 млрд дол. США), у 2019 р. експорт цифрових послуг досяг

5 % від ВВП країни. Прогнозується, що ринок інтернет-економіки США упродовж 5 наступних років зросте більш ніж на 8 %, що суттєво вище за зростання традиційного економічного сектора.

У країнах ЄС прийнято десятирічну стратегію, основні цілі якої полягають у підвищенні зайнятості працездатного населення до рівня не менше 75 %, збільшення обсягів інвестиційних витрат у НДДКР та інновації, скорочення викидів парникових газів на 20 %, збільшення частки відновлюваної енергії до 20 %, скорочення рівня бідності⁸. Основними принципами реалізації зазначеної стратегії є формування інноваційного союзу, підвищення ефективності систем національної освіти, прискорення розгортання високошвидкісного Інтернету та використання цифрових переваг, сприяння ефективному використанню енергії, покращення ділового середовища, побудова ефективних соціально-економічних моделей та реалізація екологічних проектів та програм.

Важливо констатувати, що нині Україна за ступенем цифровізації економіки відстає не лише від розвинених країн, а й від країн із трансформаційною економікою. Водночас загрозливою тенденцією є те, що розвиток вітчизняних цифрових технологій не має суттєвого впливу на зростання промислового виробництва, збільшення цифрової доданої вартості та ВВП. Це пов'язано з тим, що в Україні відбувається процес «цифровізації споживання» (за рахунок високотехнологічного імпорту і цифрових послуг), а не вітчизняного виробництва продукції та послуг, пов'язаних із цифровою економікою. Низька ефективність цифрової трансформації економіки України зумовлена:

- нестачею фінансових ресурсів, низькою інвестиційною активністю підприємств, низьким рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, Україна інвестує в НДДКР лише 0,5 % від ВВП, що в 3-4 рази нижче, ніж у сусідніх європейських країнах;

- нерозвиненістю цифрової інфраструктури, слабкими цифровими навичками населення. Так, рівень цифрових компетенцій населення України в 2019 р. становив 47 %, в той час як у Польщі цей показник дорівнював 65 %, в Угорщині – 69 %, в Німеччині – 78%;

- застарілістю телекомунікаційного обладнання підприємств та державних структур. Так, у 2020 р. лише 12,5 % українців користувалися онлайн сервісом для отримання державних послуг, що в 4 рази нижче середнього значення цього показника для країн ЄС;

- низьким рівнем інформаційної безпеки та довіри користувачів до цифрової економіки, високими ризиками кібератак, недосконалістю системи антивірусного забезпечення. Підтвердженням цьому є той

⁸ Доклад о цифровой экономике 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_overview_ru.pdf.

факт, що 34 % мешканців України за останній рік стали жертвами шахрайства в Інтернеті⁹.

Підсумовуючи проведене наукове дослідження, можна зробити висновок, що цифрова економіка – це новий вид економічних відносин у всіх галузях світового ринку, що стрімко розвивається, використовуючи високі інформаційні технології. Створення та вдосконалення нових технологій пов'язане із загальним інформаційним та технологічним потоками оновлень. На думку експертів, реалізація засад цифрової економіки підвищує потенціал розвитку інформаційного суспільства. Використання глобальної мережі Інтернет суттєво прискорює формування цифрових ринків товарів, послуг та праці, а також підвищує якість послуг державного сектору. Ключовим фактором у цифровізації економіки є застосування так званих наскрізних технологій (робототехніки та штучного інтелекту). Базуючись на цифрових даних, інформаційно-комунікаційні технології, зв'язок та розвиток екосистем, цифровізація дозволять трансформувати вітчизняну економіку та суспільство.

Аналіз показав, що існуючі підходи до управління національними цифровими стратегіями різних держав включають такі напрямки, як поліпшення якості послуг електронного уряду, розвиток і вдосконалення інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, просування навичок і компетенцій співробітників, пов'язаних із інформаційно-комунікаційними технологіями, підвищення рівня безпеки, сприяння науково-дослідним розробкам, інноваціям та підприємництву, забезпечення ширшого доступу до мережі Інтернет, електронних послуг та інформації. Перспективними напрямками подальших досліджень є пошук шляхів усунення обмежень та проблем цифрової трансформації економіки, а також розробка та впровадження системи забезпечення цифрової економічної безпеки.

⁹ Вектори економічного розвитку 2030. – К. : Кабінет міністрів України; Центр економічного відродження, 2020. – 416 с.

Юлія ПОЛЯКОВА, Ліліана АНТОНІВ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ

Julia POLIAKOVA, Liliana ANTONIV

PROBLEMS OF DEVELOPING INTERNATIONAL TOURISM UNDER CONDITIONS OF GLOBAL CRISES

Abstract. *The article examines the analysis of trends in the development of the tourism sector in modern conditions and the impact of COVID-19 on the tourism industry. It is determined that the tourism industry is important for the development of the state. Trends in the development of international tourism are determined by the influence of different factors on the industry. In the previous decade, the tourism industry has demonstrated a steady development of both domestic tourism and foreign tourism. Tourism is an important area of socio-economic activity and brings significant contribution to state budget revenues in many countries. But in 2020, due to the consequences of the COVID-19 pandemic, a negative situation has developed for the industry. Economic processes in all sectors, including tourism, related to the epidemiological security of the countries of the world. The need was identified not only to support the subjects of the industry, but also to create conditions for the successful restoration of their activities in the long term. The global and local context of the outbreak, its aftermath and proposals for rapid recovery are reflected in this article.*

В умовах розвитку глобалізаційних процесів міжнародний туризм розглядався як одна з основних галузей розвитку національних економік більшості держав світу. Для багатьох країн туризм є основною статтею наповнення бюджету та забезпечення робочими місцями значної кількості населення. Активний розвиток міжнародного туризму здатний не лише сприяти прискоренню інтеграції країни до світової спільноти, але й вирішувати деякі проблеми, що стосуються забезпечення національної безпеки держави. Туризм впливає на такі ключові сектори господарства, як транспорт і зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, виступаючи каталізатором соціально-економічного розвитку.

Багато вчених економістів аналізували, як міжнародний туризм впливає на економічне зростання країни. До прикладу, М. Відякіна, аналізуючи вплив міжнародного туризму на економічне зростання країн, що розвиваються, виокремлює його позитивний ефект на доходи і зайнятість населення, державні доходи, платіжний баланс, інвестиції

та диверсифікацію економіки. Також автор наголошує, що галузь є особливо привабливою для стимулювання розвитку країн і регіонів, які раніше покладалися на натуральне сільське господарство, видобуток природних ресурсів, неформальну зайнятість¹.

Водночас О. Крупський доводить, що потужним каталізатором впливу туризму на економіку можуть стати впровадження інновацій на підприємстві, які в подальшому можуть дати очікуваний ефект². Під такими механізмами автор вбачає:

- заходи, сконцентровані на пошук або створення нових туристичних продуктів, нових методів обслуговування споживачів, політики ціноутворення тощо;

- роботи, спрямовані на завершення заходів, реалізованих раніше, до рівня інноваційних проектів (послуг, продуктів, технологій), орієнтовані на потреби туристичного ринку;

- діяльність, спрямована на освоєння інноваційних проектів, технологій виробництва послуги. Управління нововведеннями та їх впровадження для розвитку туристичного підприємства – основне і найбільш вагоме питання, вирішення якого забезпечить конкурентну перевагу і, як результат, функціонування туристичного підприємства.

Подібної думки дотримуються також А. Регула та О. Давидова, які зазначають, що туризм може дати позитивний ефект на економічне зростання лише у випадку впровадження інновацій у діяльність туристичних підприємств. Згідно з дослідженнями А. Регули основними напрямками інноваційної діяльності в туризмі є впровадження нових послуг із новими властивостями, зміни в організації виробництва і споживання традиційних туристичних послуг, залучення раніше не використаних туристичних ресурсів, виявлення й освоєння нових ринків збуту туристичних послуг і товарів. Інновації у діяльності підприємств у сфері туристичних послуг розвиваються за кількома напрямками, зокрема провідним є: випуск нових видів туристичного продукту, а також зміна в організації виробництва (застосування передових принципів маркетингу і менеджменту); використання нових туристичних ресурсів, рівно як техніки і технологій³.

За О. Давидовою, інновації в туризмі – це результат застосування новинки у туристичній індустрії з підвищенням її ефективності та

¹ Відякіна М. Міжнародний туризм як чинник економічного зростання країн, що розвиваються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ven.chdtu.edu.ua/article/view/84406/79941.

² Крупський О. Концептуальні засади управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Менеджмент інновацій. – 2015. – Вип. 4. – Т. 22. – С. 64-71.

³ Регула А. Інновації в туризмі: екологічний туризм // Збірник матеріалів за результатами IV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених "Сталий розвиток України: проблеми і перспективи". – Кам'янець-Подільський : Медобори 2006, 2016. – С. 148-150.

отриманням комерційного ефекту, що має забезпечити стійке функціонування та розвиток галузі⁴.

Згідно з даними World Travel & Tourism Council (WTTC) за 2019 р. туризм – це один із найбільших секторів світової економіки, в якому зайнято понад 334 млн осіб, тобто кожен десятий працівник у світі. Сфера міжнародного туризму у 2019 р. зростала швидше, ніж світова економіка, на яку припадає 10,4 % світового ВВП (9,2 трлн дол. США). Крім того, витрати іноземних відвідувачів склали 1,7 трлн дол. США (6,8 % загального експорту, 27,4 % світового експорту послуг)⁵.

Однак у зв'язку з поширенням пандемії COVID-19 в 2020 році світова індустрія туризму постала перед кризою, яка може виявитися найгіршою в історії світової економіки. Туризм давав близько десятої частини у зростанні глобальної економіки. Останніми роками дану галузь називали навіть її глобальним драйвером. Адже вона розвивалася значно швидше, ніж світова економіка загалом.

За підрахунками Всесвітньої ради з подорожей і туризму (WTTC), внаслідок COVID-19 сектор туризму зазнав збитків на 4,5 трлн дол. США, а його глобальний внесок у ВВП скоротився на 49,1 % порівняно з 2019 роком і досяг лише 4,7 трлн дол. США у 2020 році, відносно зниження світової економіки на 3,7 % ВВП. Витрати внутрішніх відвідувачів скоротилися на 45 %, тоді як міжнародні – на безпрецедентні 69,4 %. У 2020 році було втрачено 62 мільйони робочих місць, в результаті чого у всьому секторі залишилося всього 272 мільйони зайнятих. Це зменшення на 18,5% було відчутно у всій екосистемі подорожей та туризму, особливо це стосується малих та середніх підприємств, які складають 80 % усіх світових підприємств галузі.

Стимування пандемії COVID-19 є найвищим пріоритетом. Туристичний сектор прагне підтримувати всі заходи, вжиті для припинення спалаху та пом'якшення впливу на життя людей. Тому United Nations World Tourism Organization (UNWTO) розробила власні рекомендації, які мають на меті підтримати уряди, приватний сектор та міжнародне співтовариство у подоланні безпрецедентної соціальної та економічної надзвичайної ситуації – COVID-19.

Розроблені рекомендації ґрунтуються на таких принципах: підтримка подорожей та туризму – це підтримка робочих місць та

⁴ Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвитку туристичної галузі України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – № 7 (172). – С. 65-69.

⁵ Global Economic Impact and Trends 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%20Economic%20Impact%20and%20Trends%202021.pdf>.

засобів до існування; туризм має доведену здатність відновлюватися та стимулювати відновлення інших галузей⁶.

Міжнародний туризм розглядається як галузевий комплекс світового господарства, що має значний інноваційний потенціал та розвивається шляхом задоволення еволюціонуючих потреб сучасної людини у різних видах відпочинку, дозвілля та подорожей, форма яких полягає у переміщенні через державний кордон для рекреаційних цілей.

В основу позитивного розвитку міжнародного туризму покладені певні чинники-можливості (рис. 1).

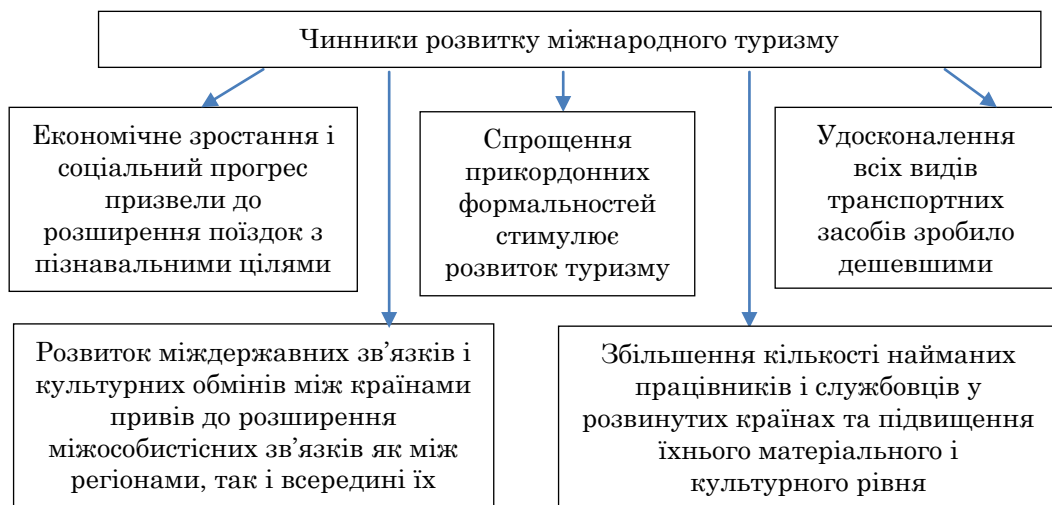

Рис. 1. Чинники розвитку міжнародного туризму⁷

Чинники, що впливають на формування туристичного бізнесу, дуже різноманітні й багатогранні. Наявність сприятливих чинників призводить до лідерства окремих регіонів і країн у світовому туризмі, і, навпаки, небажані чинники знижують туристичний потік.

Чинники, які впливають на формування туристичного бізнесу:

1. Політичні. Важливе значення мають: тип міжнародних відносин із іншими державами, стан торговельного та платіжного балансу країни та її партнерів, міжнародне становище у світі та регіоні, політика відкриття і закриття кордонів, пом'якшення адміністративного контролю у сфері туризму, уніфікація податкової і грошової політики.

⁶ Supporting Jobs and Economies through Travel and Tourism – A Call for Action to Mitigate the Socio-Economic Impact of COVID-19 and Accelerate Recovery [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421633>.

⁷ Коваленко Ю. А. Дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного туризму в Україні. – К. : Знання, 2008.

2. Економічні. Пов'язані із зростанням доходів населення, що дозволяє виділити більше коштів на подорожі. Попит на туристичні послуги пред'являють в основному представники середнього класу (40-60 % у західноєвропейських країнах) та з високими доходами (попит на екзотичні тури та висококомфортний відпочинок).

3. Соціально-культурні. Впливають на зростання добробуту населення розвинутих країн, що активно беруть участь у туристичному обміні, збільшення тривалості оплачуваних відпусток і скорочення тривалості робочого тижня. Крім того, проявляються через задоволення культурних, освітніх, естетичних потреб, що сприяє розвитку прагнення у людей до пізнання, дослідження життя, традицій, культури, історії інших країн і народів.

4. Навколишнє середовище. Це загальне оточення або умови, в яких живе, взаємодіє людина, тварина чи рослина. Навколишнє середовище людини складається з усього, що прямо чи опосередковано пов'язане з умовами життя. Воно включає: будинки, будівлі, землю, воду, температуру, світло, повітря, рослинний і тваринний світ, іншу інфраструктуру, що розвивається людиною.

5. Науково-технічний прогрес. Зумовлює швидкий розвиток матеріально-технічної бази міжнародного туризму. Він проявляється у появі нових прогресивних видів туризму, йдеться про готельні ланцюги й інші колективні засоби розміщення, транспортні засоби для масових пасажирських перевезень. Такий чинник дозволяє вчасно побачити можливості, які розвиток науки й техніки відкриває для виробництв нових видів послуг, їхнього збуту, будівництва нових та реконструкції існуючих об'єктів туризму, удосконалення обслуговування клієнтів.

Таким чином, всю сукупність чинників, що впливають на розвиток міжнародного туристичного бізнесу, можна розділити на дві групи: чинники, які діють незалежно від діяльності організацій туристичної галузі (політичні, економічні, соціально-культурні, екологічні та науково-технічний прогрес); чинники, що сприяють розвитку туризму, які активно використовуються туристичними організаціями у своїй діяльності (будівництво нових туристичних об'єктів, навчання персоналу, технічне вдосконалення матеріальної бази, раціональне використання матеріальних ресурсів, об'єктів, маршрутів).

Протягом тривалого часу туризм вважався стабільним сектором економіки, основою розвитку економіки багатьох розвинених країн світу та країн, що розвиваються. У той же час він незмінно доводив свою стійкість і здатність не тільки повертатися до попереднього стану після економічних криз, а й сприяти більш широкому економічному і соціальному відновленню.

Досвід європейських країн постійно доводить ефективність діяльності туристичної галузі, що здатна значною мірою покращити ВВП країн. Для перевірки цієї гіпотези на основі даних 2020 року в

таблиці 1 було побудовано графічну інтерпретацію моделі Scatterplot. Для більш чіткого результату показники були прологарифмовані. Вибір країн здійснювався в залежності від частки туризму у ВВП та вагомості країни у міжнародних туристичних потоках, а також було враховано Україну.

Таблиця 1

Показник надходжень від міжнародного туризму та ВВП⁸

Країни	ВВП, млрд дол. США	Надходження від туризму, млрд дол. США
США	20936.60	1103.7
Китай	14722.73	667.2
Німеччина	3846.41	208.8
Японія	4975.42	234.9
Великобританія	2707.74	115.0
Італія	1886.45	132.2
Франція	2630.32	123.2
Іспанія	1281.2	75.4
Мексика	1076.16	91.2
Австралія	1330.9	81.4
Таїланд	501.79	41.7
Туреччина	720.1	35.5
Австрія	430.95	27.9
Греція	189.41	16.9
Україна	155.58	5.32

Інтерпретована модель свідчить про прямий зв'язок (рис. 2) між надходженнями до бюджету та зростанням ВВП досліджуваних країн.

Дослідження показали, що при зростанні надходжень від туризму на 1 % ВВП зростає на 7 %, що свідчить про значний внесок туристичних потоків у економічне зростання країн. Найбільш чітко дане твердження спостерігається для економіки Таїланду, Австрії, Японії, Німеччини, Великобританії (точки перебувають на лінії тренду), а найменш – у економіці США та України, що пояснюється незначною часткою надходжень від туристичної діяльності у формуванні ВВП країн та незначному фінансуванні розвитку та промоції туристичної галузі.

Криза COVID-19 сильно вразила туристичну економіку з безпрецедентними наслідками для робочих місць та бізнесу. Туризм був одним із перших секторів, на які пандемія відчутно вплинула, оскільки введені заходи щодо стримування вірусу призвели до майже повного припинення туристичної діяльності у всьому світі.

⁸ TRAVEL & TOURISM. GLOBAL ECONOMIC IMPACT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>.

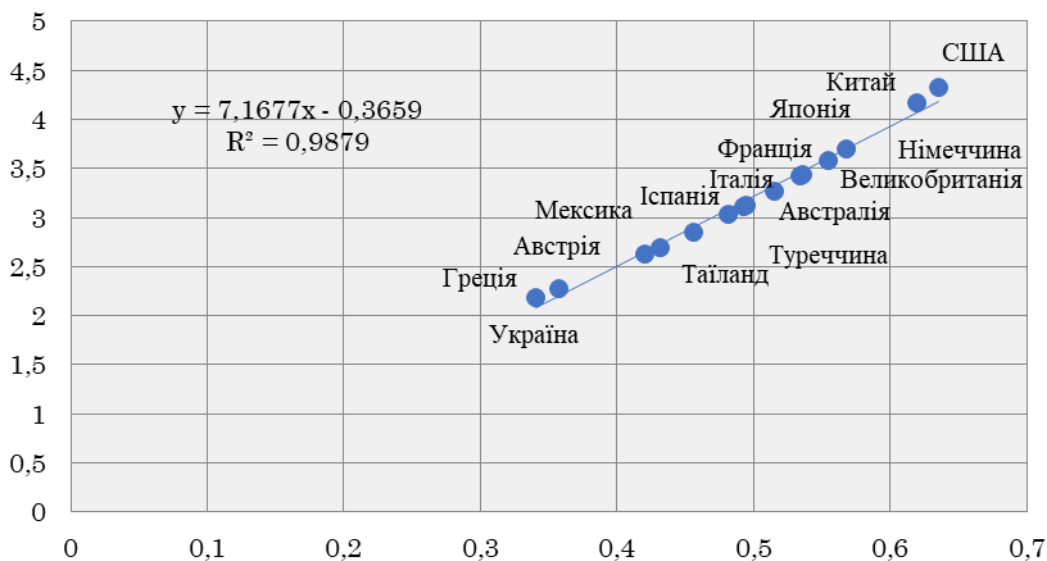

Рис. 2. Вплив надходжень від міжнародного туризму на ВВП країн

Пандемія справила руйнівний вплив на подорожі та туризм, її внесок у світовий ВВП в 2020 році впав на 49,1%, порівняно із загальною світовою економікою, яка знизилася лише на 3,7 % (рис. 3).

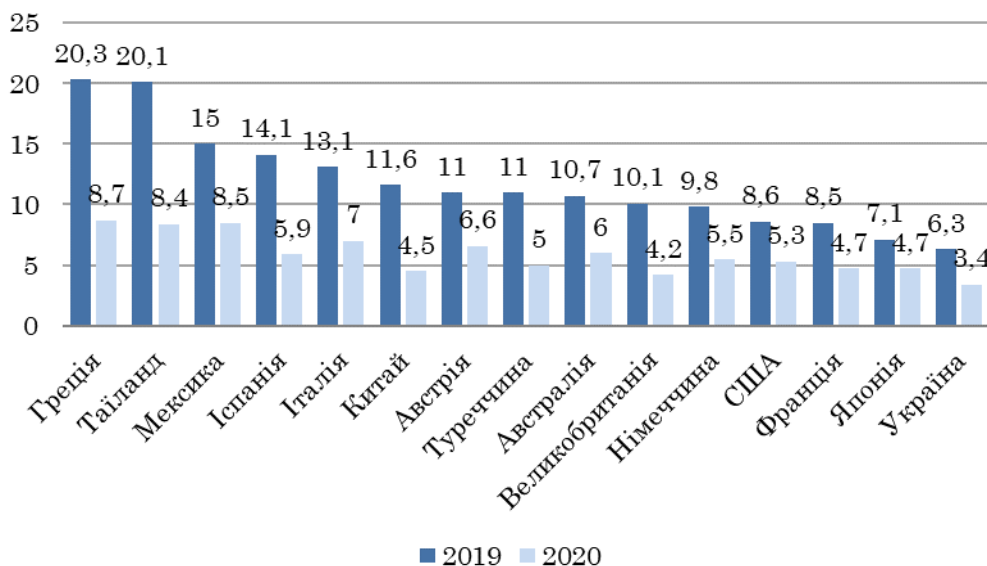

Рис. 3. Частка надходжень від туризму до ВВП країни за 2019-2020 роки, у %

Зайнятість населення в туристичному секторі у 2019 році становила 334 мільйони осіб, проте у 2020 році 62 мільйони робочих місць було втрачено, що становить 18,5 % і залишилося лише 272 мільйони зайнятих у туризмі по всьому світі (табл. 2).

Загроза втрати робочих місць зберігається, оскільки наразі багато робочих місць підтримуються урядовими схемами утримання та скороченими робочими днями, які без повного відновлення подорожей та туризму можуть бути втрачені.

Таблиця 2

Кількість зайнятого населення в туристичній сфері за окремими країнами світу

Країни	Кількість працівників у туризмі, млн осіб	
	2019	2020
Китай	82,218	66,169
США	16,585	11,073
Таїланд	8,047	6,830
Мексика	7,037	5,832
Німеччина	5,872	5,431
Японія	5,706	5,416
Великобританія	4,268	3,961
Італія	3,499	3,162
Іспанія	2,855	2,547
Франція	2,691	2,499
Туреччина	2,616	2,189
Австралія	1,652	1,431
Україна	1,153	1,016
Греція	0,824	0,759
Австрія	0,529	0,485

Кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2019 р. досягла близько 1,5 мільярда, що на 4 %, або на 54 мільйони, перевищує показники 2018 року. У 2020-му внаслідок пандемії кількість міжнародних туристів у всьому світі скоротилася приблизно на 73 % порівняно з попереднім роком. Загалом у 2020-му кількість міжнародних туристів досягла близько 402 мільйонів – це найнижчий показник, зареєстрований із 1989 року – після досягнення максимуму в майже 1,5 мільярда у 2019 році. І відповідно до цього зменшилися надходження від туризму в кожній країні світу (табл. 3).

Уряди країн та міжнародні організації намагаються підтримати туристичний сектор, впроваджуючи термінові програми та проекти для підтримки бізнесу, фінансові заходи (від прямої фінансової допомоги до спрощення кредитування), спрощення правил державної допомоги, нові вказівки щодо прав пасажирів та застосування директив про туристичні подорожі, запровадження комунікаційних платформ, опитувань, сприяння працевлаштуванню та навчанню в сфері туризму.

Найважливішу роль у виробленні ефективних заходів у відповідь на соціальні та економічні виклики відіграє соціальний діалог між урядами та соціальними партнерами. Діючи в односторонньому порядку, уряди не в змозі ні ліквідувати причини і наслідки кризи, ні забезпечити соціальну стабільність і відновлення.

Таблиця 3

Показник надходжень від міжнародного туризму в окремих країнах світу

Країни	Надходження від туризму, млрд дол. США	
	2019	2020
США	1869.7	1103.7
Китай	1665.6	667.2
Німеччина	393.1	208.8
Японія	373.0	234.9
Великобританія	305.0	115.0
Італія	269.8	132.2
Франція	240.5	123.2
Іспанія	202.1	75.4
Мексика	175.6	91.2
Австралія	149.1	81.4
Таїланд	106.5	41.7
Туреччина	77.6	35.5
Австрія	50.4	27.9
Греція	43.5	16.9
Україна	9.55	5.32

Соціальний діалог – це інструмент управління кризовими ситуаціями і прискорення відновлення, а також найважливіший засіб управління при проведенні реформ. Для прикладу, Франція розробила економічний пакет, який складається з “негайного” плану підтримки працівників та компаній на суму 45 000 млн євро, кредитні гарантії на суму 300 000 млн євро і план захисту компаній, які є під загрозою, включаючи націоналізацію. Ще 2 мільйони євро надійдуть до “фонду солідарності” для малого бізнесу з річним оборотом менше мільйона євро, який через кризу більше не має доходу або у якого дохід зменшився щонайменше на 70 %. Інші фінансові заходи підтримки бізнесу включають наступні: податкові знижки; відстрочка сплати орендної плати, рахунків за воду, газ та електроенергію для найменших підприємств, які перебувають у скрутному становищі. Уряд Франції оголосив про відстрочку кількох авіаційних податків і зборів для французьких авіакомпаній у період із березня по грудень 2020 року до 2021 року і 2022.

Уряд Іспанії ухвалив пакет допомоги, який обертається навколо чотирьох основних принципів: пом'якшення умов тимчасових колективних звільнень, підтримка працівників та підприємств, які постраждали від падіння активності, гарантування ліквідності бізнесу

та підтримка досліджень, щоб знайти вакцину проти коронавірусу. Пакет допомоги включає вливання ліквідності в розмірі 14 млрд євро для стимулювання економіки, 3,8 млрд євро для зміцнення здоров'я населення, 400 млн євро для найбільш постраждалих секторів, туризму та транспорту. План шоку становить 18,2 млрд євро (1,5 % ВВП Іспанії). Крім цього, вжиті такі заходи: забезпечити податкові стимули шляхом відстрочення та запровадження механізмів гнучкості у сплаті податків; полегшити доступ до фінансування та виплати кредитів; підтримувати посилений захист робочих місць, особливо для постійних працівників із розривними контрактами.

Австрійський уряд вжив заходи підтримки для всіх галузей економіки, включаючи туризм: 1) Пакет відновлення COVID-19 (50 млрд євро): гарантії до 100 % на кредити та прямі гранти покривають максимум 75 % постійних витрат, понесених протягом обмеженого періоду у три місяці; окрема підтримка для орендодавців приватного житла та ферм, які пропонують послуги з розміщення; прямі субсидії для приватних підприємств та мікропідприємств максимум 30 000 євро на підприємство. 2) Інвестиційний бонус COVID-19: стимулювання підприємств інвестувати у свій бізнес і таким чином сприяти збереженню компаній та робочих місць, а також зміцненню конкурентоспроможності; гранти у розмірі 7 % на інвестиції, які будуть подвоєні у разі інвестицій у екологізацію, цифровізацію чи охорону здоров'я. Загальний обсяг 3 млрд євро – гранти від 5000 до 50 млн євро. До того ж, створено Фонд на випадок складних труднощів (2 млрд євро): для надання прямих субсидій в обсязі максимум 6 000 євро на підприємство.

Спалах COVID-19 вплинув на країни в різний час, по-різному і в різній мірі. Проте у всьому світі реакція на стримування пандемії переросла у національні карантини та широке запровадження обмежень на подорожі та закриття кордонів, що робить туризм одним із найбільш постраждалих секторів. Майбутнє туризму залежить від побудови партнерських відносин на всіх рівнях. Реакція та активна координація між різними гравцями в цій битві є критично важливими. Величезний вплив пандемії на туризм у поєднанні з актуальністю галузі для стимулювання економіки, робочих місць і доходів вимагає сильної підтримки на національному та міжнародному рівнях через відповідні установи.

Перспективи туризму надзвичайно невизначені, і відновлення залежатиме від взаємопов'язаних наслідків економічної та медичної кризи для факторів попиту та пропозиції. Подальший шлях стає світлішим, оскільки прогрес у галузі виробництва вакцин надав надії, але проблеми залишаються і відновлення буде нерівномірним у різних країнах та між секторами. Зростання пожвавиться у багатьох частинах економіки, але туризм та інші сектори відновлюються повільніше, і це впливає на відновлення у багатьох країнах.

Igor ФАРЕНИЙ

ЕТНОЕКОНОМІЧНІ ЗАДУМИ БІСКУПА ВЕРЕЩИНСЬКОГО ТА ХАРАКТЕР ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ XVI СТОЛІТТЯ

Igor FARENİY

ETHNO-ECONOMIC CONCEPTS OF THE BISHOP VERESHCHYNSKYI AND THE NATURE OF ECONOMIC THOUGHT IN UKRAINE IN THE SIXTEENTH CENTURY

Abstract. *The figure of Kyiv Catholic Bishop during the time of the Commonwealth, Joseph Vereshchynskyi (about 1530-1598 or 1599), generally receives positive reviews in Ukrainian historiography. He is considered a progressive representative of Ukrainian public opinion, the creator of the project of the Ukrainian Cossack state and the progressive progress of Ukrainian lands. At the same time, the content of Kyiv Bishop's works does not create conditions for such conclusions and assessments. In his political and economic treatises, Vereshchynskyi assessed the Ukrainian people from aggressive religious positions and outlined plans to discriminate against Ukrainians and oust them by expanding Polish Catholics into Ukrainian lands. The bishop of Kyiv accused Orthodox Ukrainians of insidious actions against the Catholic Church, and considered the suffering of the Ukrainian people from attacks by Turks and Tatars to be a just punishment for the Orthodox faith. Vereshchynskyi advocated the eviction of the Ukrainian Orthodox population from Kyiv and other cities of Ukraine and their settlement by Polish immigrants, who, according to his plan, are designed to ensure the economic prosperity of the state. For the success of such a plan, he considered it appropriate to take measures to financially support the Ukrainian Cossacks in order to make it loyal to the expansion of Catholics in Ukrainian lands. The religious and political interests of Poland were the value basis of Vereshchynskyi's economic ideas. However, the bishop of Kyiv was one of the few in Ukraine in the 16th century, who specifically analyzed economic problems and ways to solve them.*

В українській історіографії щодо постаті київського католицького єпископа часів Речі Посполитої Йосипа Верещинського (бл. 1530-1598 чи 1599) сформувалася загалом позитивна атмосфера. Він представлений як передовий представник української суспільної думки, творець проекту розвитку козацького війська і взагалі прогресивного майбутнього українських земель. У свій час В. К. Липинський відзначав, що біскуп Верещинський – „... один з найбільших цивілізаторів України ... автор численних праць, які подавали проекти

потрібних для тогочасної України реформ ...”¹. Вже в сучасні часи цілком позитивними оцінками нагородили Йосипа Верещинського провідні українські історики. Так, Л. Г. Мельник вважав, що київський біскуп розробляв ідею „козацької держави як автономного утворення в межах Речі Посполитої ...”². П. М. Сас відзначає, що Верещинський „висловлював ідеї, що випереджали погляди тогочасних європейських гуманістів на суспільство”, і „ніколи не проявляв католицького фанатизму до православних”³. С. А. Липявко вітає його „проекти захисту та піднесення українських земель” і підкреслює вияви „його неприхованої любові до Русі, за що він вважався „невиправним” русином ...”⁴. Для Д. С. Вирського Верещинський „публіцист-козакофіл”, що створив „кolorитні „українські” політичні проекти”, пропонував „творення на Україні лицарських спільнот”⁵.

Водночас доступність текстів творів київського біскупа не створює умов для подібних висновків і оцінок. Йосипу Верещинському належить ряд політико-економічних трактатів. Серед них – „Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних”, створений у 1595 році⁶. В українській науковій літературі ця праця має свої оцінки і характеризується як така, що містить „заходи для швидкого піднесення Києва та його околиць ... заохочення економічного розвитку й заселення міста ...”⁷. Однак зміст названого трактату Йосипа Верещинського входить у суворе протиріччя з такими формулюваннями. Загалом у ньому Верещинський актуалізував питання про необхідність збройного захисту „колишньої столиці Київського князівства” від „кожного неприятеля”, передусім „від Москви”, і заселення верхньої частини міста Києва та налагодження його економічного життя. Водночас у цій праці київський біскуп, як і годиться, продемонстрував теологічне тлумачення політичних та

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН України, Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського, 1995. – С. 424.

² Мельник Л. Нариси козацької держави в українській суспільній думці у переддень Хмельниччини // Розбудова держави. – 1998. – №9/10. – С. 110, 112.

³ Сас П. Йосип Верещинський // Історія України в особах IX-XVIII ст. – Київ : Україна, 1993. – С. 169, 171.

⁴ Липявко С. Йосиф Верещинський // Історія України в особах: литовсько-польська доба. – Київ : Україна, 1997. – С. 117, 119.

⁵ Вирський Д. С. Йосипа Верещинського проект реєстрового козацького полку 1594 р. // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. праць. – 1916. – Вип. 26. – С. 112.

⁶ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – 10 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

⁷ Липявко С. Йосиф Верещинський // Історія України в особах: литовсько-польська доба. – Київ : Україна, 1997. – С. 117.

економічних проблем та відверто експансіоністського підходу до їх вирішення.

Проблеми Києва Верещинський пов'язував, зокрема, з православним віросповіданням киян, яке у його працях постає причиною господарського лиха. „Причиною ... запустіння, – писав він, – були ... люди релігії грецької і обивателі київські, які навмисно католицьку віру, як могли, нищили, спустошували і пригноблювали ...”. Верещинський звинувачував православних у захопленні майна католицької церкви, що з точки зору київського біскупа і стало причиною покарання киян Господом у формі нападів турків і татар. Він говорив, що „єпископські грунти, надані на костел, собі у власність поприсвоювали і поміж собою порозбирали, а від цього і самі на ... грунтах і на релігії нічого не досягай, бо ... від Господа Бога за це ... покарані. Адже одних до турків, а інших до орд татарських за це із нащадками їхніми до неволі забрано”. А далі наполягав, що „... Господь Бог через турків і татар ... нищив, маєтності їхні палячи і внівеч обертаючи ...”⁸.

Саме з такою інтерпретацією походження економічних проблем Києва біскуп Верещинський поставив питання про відновлення торговельно-економічного потенціалу „колишньої столиці”. Він пропонував польському королю вжити заходів, щоб у верхній частині Києва „двое нових міст могли бути осаджені”. Для втілення цього задуму католицький єпископ просив короля заселити „колишню столицю” поляками, звертався до польського короля з проханням, щоб той „з кожного міста свого по трьох міщан купецьких” чи „трьох ремісників всілякого ремесла”, чи „з простих міщан ... зволили на ту осаду Нового Києва відправити”. У підсумку „у тому ... порожньому краї, – гадав Верещинський, – не тільки шана і слава Божа через народ польський ... завітла ..., а столиця колись князівства Київського ... вже б на вічні часи ними охоронилася, і до того за ними ... не тільки вся земля Руська, але і вся Корона Польська ... у безпеці від Москви завжди була”⁹.

Щоб простіше „двое нових міст могли бути осаджені”, а також щоб „для оборони ... нічого не перешкоджало”, київський біскуп пропонував виселити з малозалюднених територій Києва залишки православного населення. „... ті загородники, яких має київський митрополит з

⁸ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

⁹ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

архімандритом у тих горішніх валах ... потрібно повністю, щоб були звідти виселені ..." – говорив Верещинський. Щоправда, в окремих випадках передбачалося надання матеріальних компенсацій у формі „ділянок і городів” в інших місцевостях. Крім майна загородників – збіднілих селян, „Те саме хай би велів вчинити Його Королівська Милість щодо прилеглих шляхетських ґрунтів”¹⁰ (мабуть, не про шляхтичів-католиків йшлося). Водночас відверту стурбованість висловлював щодо земельних володінь православної церкви, оцінюючи їх як соціальне лихо. „... Київ не тільки неволею, але й ґрунтами стиснутий, зокрема в ґрунтах митрополитських, архімандритських, чернечих, ігуменських та інших попів руських”, – зазначав Верещинський.

Водночас переселенці „спільно з підданими київського єпископа, як новими так і старими, всі повинні мати для свого статечного пробуття належний простір – потрібно їх наділити”, – підкреслював він і вказував, де саме слід шукати для них території – навколо Києва. Очевидно, йшлося про відібрання частини земель православної церкви і „в цьому розширенні земель” здійснити заселення „підданими київського єпископа”¹¹. За логікою єпископа: як залишать Київ „люди релігії грецької” та заселить його „народ польський”¹², то вже від Господа Бога покарань місту доведеться уникнути.

Аналогічний рецепт порятунку українських міст та збереження трудових ресурсів і торговельно-виробничого потенціалу пропонував Верещинський і для інших населених пунктів України. „А коли б для осадження міста Києва виявилися зайві люди, – писав він, – тоді ... мають посилатися на осаду інших порожніх місць королівських, яких є ... немало на Україні”¹³. Очевидно, ті місця, куди ще не прибули поляки і католики, єпископ відносив до „порожніх місць”. Дійсно, було куди рухатися католицькій експансії, бо за визнанням сучасника

¹⁰ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

¹¹ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

¹² Цитати з тексту: Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 2, 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

¹³ Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних. – С. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm>.

Верещинського – італійського хроніста Олександра Гваньїні, „Між черкашанами і канівцями нема жодного, хто сповідував би римську віру, все – русь”, а на захід – на Волині – „Чоловіки чисті, мужні й розсудливі. ... мають руську мову, письмо, звичаї; руську віру”¹⁴.

Цілком очевидно простежується нерозривність економічних задумів Верещинського з релігійною свідомістю та політикою. Релігійні та політичні інтереси становлять ціннісну платформу економічних ідей Верещинського. У тому реалізовувалася позиція католицької церкви в Україні – процес просування католицизму передбачало знищення місцевого православного культурно-релігійного простору. Не можна погодитися з твердженням наукової літератури, що київський єпископ „створив унікальну ... модель українського католицизму”¹⁵. Верещинський мислив лише „як правдивий син і правдивий шанувальник Річі Посполитої” у межах домінуючих тенденцій релігійної думки. Логіка його середовища підказувала, що не слід рахуватися з інтересами, словами відомого католицького ідеолога Бенедикта Гербеста, „дурної і нужденної Русі”¹⁶.

В українській науковій літературі чимало уваги приділено планам київського єпископа щодо козацтва. Зокрема, Л. Г. Мельник відзначав, що Верещинський задовго до Хмельниччини розробляв ідею „козацької держави як автономного утворення в межах Речі Посполитої ...”, і „Своїм проектом Верещинський ніби передбачив майбутній устрій Гетьманщини часів Хмельниччини”¹⁷. П. М. Сас з цього приводу зазначає, що своїми проектами „Верещинський ніби зазирнув у майбутнє на кілька десятиліть вперед”¹⁸. С. А. Лип’явко переконаний у визначальній ролі єпископа Верещинського у розробці і впровадженні полкового адміністративно-територіального устрою козацької України. „Немає жодного сумніву, що ці ідеї були не тільки сформульовані Верещинським, але ним же активно пропаговані і прищеплені козацтву”, – відзначає він¹⁹.

¹⁴ Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упоряд. та перекл. з польської о. Юрій Мисик. 2-ге вид., доопрац. – Київ : Вид. дім „Києво-Могилянська Академія”, 2009. – С. 418-419.

¹⁵ Лип’явко С. Йосиф Верещинський // Історія України в особах: литовсько-польська доба. – Київ : Україна, 1997. – С. 119.

¹⁶ Цит. за: Грушевський М. С. Історія України – Руси: В 11 т., 12 кн. – Київ : Наукова думка, 1995. – Т. 6. – С. 458-459.

¹⁷ Мельник Л. Нариси козацької держави в українській суспільній думці у переддень Хмельниччини // Розбудова держави. – 1998. – № 9/10. – С. 110, 112.

¹⁸ Сас П. М. Економічні засади проекту Задніпровського князівства Йосипа Верещинського // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали респ. іст. читань. – Вип. 3 – Київ : Ін-т іст. Укр. АН Укр., 1993. – С. 78.

¹⁹ Лип’явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернівці : Сіверянська думка, 1996. – С. 182.

Немає сумнівів у тому, що проаналізовані істориками організаційні та фінансово-економічні засади утримання козацького війська, пропоновані київським біскупом, заслуговують предметної уваги і навіть високої оцінки як прояв кращих зразків політичної та соціально-економічної думки XVI ст. Однак тільки відсутність врахування усього спектра поглядів Йосипа Верещинського створює враження про розробку ним концепції української державності чи вирішення національного і соціального питання на користь українців. Лише на фоні його релігійно-економічних проектів інтелектуальні опікування київського біскупа над козацтвом стають уповні зрозумілими. Політико-економічні плани київського біскупа ніщо інше як механізм позбавлення козацтва контролю з боку „попів руських”. Утримання козацького війська у замислах Верещинського – конкретна плата за оборону від нападів татар і турків та невтручання у культурно-релігійні і економічні справи своєї Батьківщини.

Відзначаючи агресивно-релігійні наміри київського біскупа, слід звернути увагу на форму висловлених ним соціально-економічних ідей, які дають можливість судити про характер поступу економічної думки в Україні XVI ст. Якщо не брати до уваги релігійно-етнічне спрямування поглядів Йосипа Верещинського, а говорити лише про форми його економічних ідей, то слід сказати наступне. На політичних проектах Верещинського видно, як економічні питання стають предметом невідворотної уваги і пробивають собі дорогу в якості самостійної галузі знань. Вже заголовки його трактатів яскраво засвідчують першорядність господарських проблем, а у змісті праць окремими темами стає господарський потенціал України, і водночас висвітлення кожного політичного аспекту супроводжується обґрунтуванням його економічної доцільності. Праці Йосипа Верещинського формували переконання в необхідності предметної, і, що важливіше, загальносуспільної уваги до соціально-економічних проблем, пояснювали державну вагу питань економічного життя людей. Вони не розкривали сутність економічних явищ, не становили наукових знань, однак щонайменше виступали зразком обґрунтування економічної політики щодо певних територій та соціальних верств.

Проекти Верещинського за своїм змістом мали політико-економічний характер і були рішучим кроком до предметного осмислення соціально-економічного життя. Останній відображав загальноєвропейську тенденцію суспільної думки, яка вже вийшла на шлях досягнення економічних проблем у формі меркантилізму – вироблення засад економічної політики, яким присвячував свою увагу й київський біскуп. Водночас політико-економічні ідеї київського біскупа витримували суворий контекст політики польсько-шляхетської влади щодо України. Його економічні ідеї – це проект зміцнення політичних та економічних позицій католиків в Україні, соціально-економічної

експансії Польщі в українські міста та усунення православних від важелів господарського розвитку країни та засобів матеріального існування. Очевидно, що не тільки міська людність, торгово-ремісниче населення, а й козацтво в щирих планах київського біскупа також мало вийти з-під контролю „попів руських” і повністю інтегруватися в соціально-політичне та духовне життя Речі Посполитої.

Політико-економічні проекти Верещинського були викликані реальними проблемами Речі Посполитої. Тому, хоч і не у версії київського біскупа, але знаходили вирішення. Його ідеї в дещо іншій формі з кінця XVI ст. знайшли своє втілення у створенні реєстрового козацтва, окатоличенні міст та будівництві фортеці Кодак.

Йосип Верещинський – один із небагатьох в Україні XVI ст., хто присвятив себе аналізу економічних проблем та їх оприлюдненню. Тому погляди Верещинського, хоч і не були спрямовані на національний, соціальний та господарський поступ українського народу, становлять складову прогресивних тенденцій у розвитку економічної думки.

Володимир ШЕВЧУК

ПЛЕКАННЯ РЯТІВНОГО ЗНАННЯ:
ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСТВА У ПОБУДОВІ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ
КАРТИНИ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО НАДБАННЯ

Volodymyr SHEVCHUK

NURTURING SAVING KNOWLEDGE:
PRIORITIES OF UKRAINIANS IN BUILDING A MODERN SCIENTIFIC
PICTURES OF UNIVERSAL ECONOMIC HERITAGE

***Abstract.** The way out of the current global crisis can be helped by the scientific picture of the world order, designed to be a saving "road map" of human development. Its construction is a primordial attribute of the spiritual and intellectual ethnogenesis of Ukraine. The intellectual activity of the founder of the Ukrainian Academy of Sciences V. Vernadsky became an unalterable step in the fundamentally new construction of this universal picture. Founded more than a century ago, paradigms of the discovery of scientific thought as a planetary phenomenon and the planetary transition of the biosphere to the noosphere remain relevant today. The scientific picture of the economic heritage of mankind, the foundations of which were laid by the thinker, writer and human rights activist M. Rudenko, is also unalterable. The fundamental basis for understanding its essence remains the answer formulated by Ukrainian intellectuals to the basic question of economics as a science. The worldview revelation of this metaphorical picture, depicted in the form of imaginary trees of knowledge, shows that the life-giving tree with nutritious fruits belongs to today's Ukraine. This confirms Ukraine's status as a leader in rescue thinking, management and governance and opens the prospect of bringing to the international arena relevant initiatives aimed at protecting the lives of descendants.*

Людству властиве прагнення до побудови найзагальнішої картини світоустрою. Українство, намагаючись вибудувати її, віддавна спирається на загальнолюдські взірці. Окремі з взірців, що стали класичними, дійшли до нашого часу. Вал. Шевчук переконаний, що до них першою чергою належать: «Корабель дурнів» Себастьяна Бранта, «Похвала глупоті» Еразма Роттердамського, «Божественна комедія» Данте Аліґ'єрі, «Гаргантюа й Пантагрюель» Франсуа Рабле, «Декамерон» Джованні Боккаччо, а надто «Мандри Гуллівера» Джонатана Свіфта тощо¹.

У той же час в анналах духовно-інтелектуальних надбань нації є власні еталони досліджуваних картин, створені українцями, мисленнева потуга яких дорівнювала силі кращих інтелектуалів

¹ Шевчук Вал. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізне бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 38.

континенту і світу чи навіть перевищувала їхню інтелектуальну силу. Ідеться про «Роксоланію» Себастьяна Кленовича, послання Івана Вишенського, драми Якова Гаватовича, вірші Олександра Митури та ін. За Вал. Шевчуком Іван Домбровський розробляв, а літописці (Григорій Граб'янка, Самійло Величко та ін.) і поети (Семен Дівович, Касіян Сакович тощо) подавали українську історію на загальноєвропейському тлі. Лазар Баранович, Климентій Зіновій, Іван Орновський та інші ставили перед собою завдання власного відтворення універсальної картини світу і розробляли її компоненти².

Григорій Сковорода «свідомо прагнув створити універсальну картину світу», а Іван Котляревський робив це «цілком у дусі українського бароко»³. Вказуючи на культурний осередок, започаткований в останній чверті XVIII ст. на Закарпатті, Вал. Шевчук виокремлює Василя Довговича (Довганича) – «постать чи не найцікавішу». З одного боку, це поет, котрий багатьох своїх сучасників бачив як ляльок чи циркових комедіантів, бо писав: «Ми коміки...». З другого боку, неабиякий український талант із винятковими здібностями, що піднявся на ступінь вище від Ньютона, вивчив Лейбніца, а геній Канта його вражав⁴. Відзначена українськими інтелектуалами здатність вибудовувати картину світу донині залишається атрибутом етногенезу українства.

...Парадигмальною щодо побудови справді універсальної картини світоустрою виявила себе у першій половині XX ст. діяльність фундатора Української академії наук В. Вернадського. Потужність його інтелектуального подвижництва більш ніж через століття продовжує вражати сучасних учених окресленням строго наукової картини світу, втіленої передовсім у вченнях про гео-, біо- та ноосферу. Нині ще актуальнішими стають його фундаментальні праці – від досягнення наукової думки як планетного явища до розкриття планетарного переходу біосфери у ноосферу⁵. Особливо важливими є висновки про людство як найбільшу на планеті геологічну силу. Дедалі важливішими є положення про те, що «перед людиною відкривається величезне майбутнє», а водночас і застереження визначного українського мислителя і натураліста: «якщо вона зрозуміє це і не буде використовувати свій розум і свою працю для самознищення»⁶.

Завдання побудови новітньої картини світоустрою свого часу поставив перед собою видатний український мислитель, письменник та правозахисник М. Руденко. У праці «Гносис і сучасність», котра є продовженням його «Економічних монологів», інтелектуал

² Там само. – С. 38-40, 41, 43.

³ Там само. – С. 44-45.

⁴ Там само. – С. 673, 676.

⁵ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. – Львов : ВК «Арс», 2013. – С. 300, 425.

⁶ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – Львов : ВК «Арс», 2013. – С. 330.

позиціонував амбітні наміри «створити цільну картину Буття: від людського суспільства через Сонце до Світової Монади»⁷. Його світоглядним прагненням зашкодили політичні переслідування й арешт, що спричинився до позбавлення волі та вимушеної еміграції. Тільки після звільнення із заслання, перебуваючи на Заході, він зміг оприлюднити давно осмислений лапідарний начерк картини світового економічного надбання людства, значущість якого продовжує зростати. Подібно до свого геніального попередника М. Руденко наголошував на необхідності досягнення цілості картини світу, в досліджуваній ситуації – цілісності загальнолюдського економічного знання.

...Гострота сучасних глобальних загроз потребує адекватного цим загрозам бачення економічного надбання людства. Поширеною є думка про багаточисленність економічних теорій, шкіл, течій та напрямів економічної науки. На противагу цій думці в неортодоксальній українській економічній літературі кілька десятиліть тому доведено, що насправді цих теорій дві: одна з них створена Ф. Кене, інша – А. Смітом⁸. Бо коли «у Кене, Тюрго, а також їхніх послідовників економія була суто фізичною», то «Адам Сміт, а потім Рікардо заклали основи тієї науки, яка отримала назву власне політичної економії»⁹. Якщо дотримуватися принципу цілісності загальнолюдського надбання, то слід вважати, що обидві досліджувані теорії "повинні були розвиватися у взаємодії, доповнюючи та підсвічуючи одна одну. Але сталося інакше..."¹⁰.

Питання про те, що ж тоді сталося, до даного часу залишається актуальним. Важливим є не стільки те, які академічні парадокси тоді сталися, як нагальність безпомилкового вибору теорії, адекватної теперішнім загальнолюдським цілям. Тож належить з'ясувати, як ці теорії стали суперницями і чому триває ворожнеча між ними¹¹.

Адже відзначена українським інтелектуалом битва між ними свідчить про злам грандіозної світоглядної парадигми. Цим зломом є започаткування кризи світового економічного надбання, що продовжує тривати донині... Глибинність кризи спричиняється вказаною «битвою економічних теорій», на яку першим у світовій науковій думці вказав українець М. Руденко¹².

Майже через півтора десятиліття після обґрунтування наведених положень, занотованих під час перебування у концтабірній лікарні, інтелектуал прийшов до, як сам зазначав, «зухвалих» за

⁷ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 515.

⁸ Там само. – С. 381-382.

⁹ Там само. – С. 354

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С. 378, 381, 383, 385.

¹² Там само. – С. 378, 381, 383, 385.

парадоксальністю висновків про «хитрі жарти діалектики», котра завжди спершу роздвоює, аби потім з'єднувати єдине на вищому рівні¹³. Тож "теорії Кене і Сміта вступають у протиріччя лише тоді, коли цього вперто домагаються вчені". Відтак "із ... несумісних теорій повинна народитися єдина економічна теорія"¹⁴.

У подальшому викладенні зробимо за М. Руденком спробу поєднання цих позірно дихотомічних теорій, котрі навіть фахівцям до цього часу здаються антагоністичними. Адже небагато інтелектуалів сучасного світу здатні похвалитися справді науковим обґрунтуванням цієї картини! М. Руденко зобразив її у вигляді уявних дерев, посаджених королівським лікарем Ф. Кене та викладачем літератури А. Смітом¹⁵. Плоди цих дерев він уподібнив економічним знанням. А зусилля вчених, які творили і творять економічну науку упродовж останніх століть, інтелектуал зобразив як галузки уявних дерев.

Це метафоричне уподібнення є надзвичайно значущим. Аби збагнути суть плодів пізнання цих дерев, необхідно відповісти на основне питання економії як науки. Навіть не ознайомлені зі змістом питання, як і ті, хто не знає відповіді, водночас спроможні здогадатися, що відповідь може бути правильною або ж хибною. Доречно відзначити, що глибоко онтологічне обґрунтування відповіді на основне питання економії як науки український інтелектуал зробив майже півстоліття тому. І свою відповідь сформулював далеко не так, як це роблять нинішні автори, котрі вважають, ніби і справді вже виборсалися з пут марксизму.

Тож за позірною простотою відповіді насправді ховається глибинна світоглядна дихотомія, віддзеркалена у несумісності характеру плодів обидвох дерев. Руденкове осягнення відповіді на основне питання економії як науки дозволяє зрозуміти, чому плоди цих дерев є поживними або отруйними. Більш того: його концепція відкриває перспективу рятівного удосконалення й розвитку картини економічного пізнання людства. Належить визнати: коли український інтелектуал дав стислий нарис європейської фізіократії, він постав перед теперішнім світом, власними і загальнолюдськими нащадками як творець новаторської версії глобальної науки, покликаної утверджувати рятівний статус економічного знання.

Українець М. Руденко показав становлення першої на континенті класичної наукової школи Економістів, змалювавши її як дерево, котре плодоносить поживними благами, а не отрутою. І крона дерева, і його життєдайні плоди репрезентують природничу закоріненість досліджуваної науки, – на протигагу її політизованим інтерпретаціям:

¹³ Там само. – С. 459.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 381-382.

адже ця наука виникла і покликана розвиватися як фізична, а не політична. Чому ж навіть найупертіші опоненти іменують представників школи фізіократами, а не «політократами»?!

Істотною заслугою українського інтелектуала є сценарії історико-економічного переходу від континентальної фізіократії до національної наукової школи фізичної економії. Зображаючи ці сценарії за допомогою математичного інструментарію операцій із множинами, можна отримати принципово нову інтерпретацію національної інтелектуальної історії європейських країн, здатних бути сподвижниками творення новітньої економічної парадигми. У контексті сьогоденішнього осягнення цих сценаріїв особливо важливим є твердження про те, що «Ф. Кене плюс С. Подолинський – це вже не часткова, а повна Істина»¹⁶.

Осягнення повноти досліджуваної Істини, своєю чергою, потребує повернення до вказаної дихотомії дерев, пізнання плодів яких дає змогу з'ясувати їх поживну чи отруйну сутність. Це повернення вказує на актуальність підходу, до цього відсутнього в арсеналі світової історії економічної думки, коли критика політичної економії з позицій фізичної економії унеможлиблювалася тоталітарним режимом. Що тоді унеможлиблює цю критику нині?

Викриття смертоносної сутності плодів, які впродовж майже двох із половиною століть зростають на другому дереві пізнання, можливе виключно з природничих, а не політичних позицій. Адже критика дефініцій праці, започаткованих А. Смітом, Ж.-Б. Сеєм і С. Сісмонді, котру на природничій основі здійснював українець С. Подолинський, до цього часу належно не розвинута¹⁷. Ніким, крім М. Руденка, який продовжив розпочаті своїм попередником кроки, виклавши фізико-економічне викриття слабкостей згаданих класичних політико-економічних доктрин.

Українські та зарубіжні історики економічної думки до цього часу «мовчки оминають» фундаментальне викриття хибності мізантропічних теорій Т. Мальтуса, які С. Подолинський оприлюднив ще понад 140 років тому¹⁸. Тоді ж учений підважив і «наріжний камінь» марксистської політекономії (яким іменують теорію додаткової вартості основоположника марксизму), сповістивши К. Маркса у відомому фахівцям листі про наміри підпорядкувати додаткову працю тодішнім фізичним теоріям¹⁹. Критично зауважимо, що слова «in Einklang zu bringen» до теперішнього часу продовжують перекладати як «погодити».

¹⁶ Там само. – С. 440.

¹⁷ Подолинський С. Вибрані праці / Упорядник Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 250-251.

¹⁸ Там само. – С. 276.

¹⁹ Подолинський С. Листи та документи / Упоряд.: Р. Сербин, Т. Слюдикова. – К. : ЦДІАУ, 2002. – С. 305.

Ф. Енгельс, котрому К. Маркс доручив підготувати відповідь С. Подолинському, поглимився над ідеями молодого українського новатора, повідомивши свого соратника, ніби його кореспондент збився на манівці і поплутав фізичне з економічним²⁰. Нині належить стверджувати: насправді він поєднав, а не «поплутав» ці фундаментальні поняття, бо вперше заклав підвалини природничих засад. С. Подолинський також і не «збивався», а докорінно змінював парадигму економічного мислення, стаючи основоположником української наукової школи фізичної економії.

...Назва однієї зі статей М. Руденка, написаних у незалежній Україні, про яку середньостатистичний українець упродовж чверті століття не має адекватного уявлення, закликає до неупередженого поцінування як сили, так і слабкості поширеної по всьому світу доктрини, позірно ніби здатної якщо не примножувати багатство народів, то «невидимою рукою» принаймні штовхати народи на цей шлях²¹. На противагу цим стереотипам М. Руденко показав, що доробок А. Сміта залишається цілиною, до цього часу критично не торканою ні українськими, ані зарубіжними дослідниками. Адже якщо шотландець А. Сміт під «багатством розумів дохід суспільства, випродукований упродовж визначеного періоду», то український інтелектуал мав інше бачення, бо вважав: «найвартісніше, чим володіє людство, – гумусний шар планети!»²².

Нинішні науковці і практики, зокрема українські, вперто «не добачають», хто ж викрив цю теорію, коли показав, що «уречевлена праця в абсолютному розумінні не є капіталом», як «не є капіталом ... земля, якщо вона рік за роком втрачає родючість». І хто виводив капітал «не з грошового обігу, а з космічної субстанції» – позаяк «сучасний грошовий обіг нічого не каже про справжню природу капіталу»²³. Ще ганебнішим є нехтування викриттям хибності політичної економії, включно з марксистською. Відважний правозахисник ціною особистої свободи викривав цю хибність із фундаментальних позицій фізичної економії.

Донині доводиться пересвідчуватися в існуванні у теперішній Україні ситуації, зображеної мислителем ще тоді, коли він критикував науковців, які вважали, буцімто «існує єдина наука, яка називається політичною економією», що «охоплює всі без винятку наукові течії, котрі

²⁰ Подолинський С. Вибрані праці / Упорядник Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 66.

²¹ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 457-477.

²² Смит Адам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://briefly.ru/smit/issledovanie_o_prirode_i_prichinakh_bogatstva_narodov/.

²³ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 455-456.

так чи інакше стосуються економічних проблем»²⁴. «Може, це й справді відповідало б дійсності, – спростовував їхню думку український інтелектуал, – якби ми погодилися накинути смертне покривало на фізіократію».

Нині вкрай необхідне природниче прочитання класичних економічних теорій, інтелектуальну вартісність яких відзначав М. Руденко, закликаючи, зокрема, екстраполювати «здобутки Великого Доктора» Ф. Кене на сучасне природознавство, і в такий спосіб піднімаючи «його ідеї до рівня Космічної ери»²⁵. Подібний підхід дозволив би закласти фізико-економічні основи інституціоналізму, адекватно трактуючи, з одного боку, формування суспільних інститутів і державності залежно від розуміння природи додаткової вартості, а з другого, – утвердження зворотного зв'язку, що вказує на існування чи, навпаки, відсутність додаткової вартості залежно від того, як сформована держава²⁶.

Нехтування цими очевидними положеннями призводить до того, що, прагнучи «розвивати» інституціональну теорію «у фарватері мейнстріму», вітчизняні економісти досягають, м'яко кажучи, «гротескового» результату, що спричиняє глузування з боку зарубіжних фахівців. Натомість природниче трактування інституціоналізму, починаючи з положень про «біоенергетичні співвідношення і форму державності», спроможне надати конструктивності сучасній економічній теорії та суспільно-господарській практиці, нейтралізуючи їхній руйнівний характер²⁷.

...Повертаючись до аналізу загальнолюдського економічного пізнання з наміром віднайти галузку, вирощену марксистами на картині, змальованій за версією М. Руденка, замість галузки під другим деревом побачимо ...«отруйні мухомори марксизму»²⁸. Найсумнішим є те, що професура українських ВЗО цим «Арифом» із мухоморів продовжує годувати молодь понад три десятиліття, продовжуючи (під личиною «нооекономіки» тощо) підсовувати молоді той самий марксизм. Належить ще і ще раз повертатися до згаданої картини економічного пізнання людства, аби нагадувати, що уявних дерев донині «двоє, і тільки двоє», двоє, навіть якщо з'являється мода на новітні («модні») економічні теорії. Повертатися, аби за М. Руденком показувати, що друге дерево («разом з «модними» напрямками) ... обдарує людство отруйними плодами»²⁹.

²⁴ Там само. – С. 386.

²⁵ Там само. – С. 460.

²⁶ Там само. – С. 383.

²⁷ Там само. – С. 401.

²⁸ Там само. – С. 470.

²⁹ Там само. – С. 382.

Субординація досліджуваних дерев загальнолюдського економічного знання потребує як верифікації вирощених на них галузок, так і адекватного їх потрактування. Саме так слід інтерпретувати доробок засновника математичної школи в галузі економії В. С. Джевонса, пов'язуючи його з надбаннями, по-перше, американського астрофізика Ч. О. Янга, а по-друге – засновника геліобіології О. Л. Чижевського, здобутки яких відзначав український дослідник³⁰.

Для викриття недостатності теперішньої політичної економії особливо актуальними є вимоги М. Руденка щодо неупереджених відповідей на основне питання економії як науки. Відповідь потребує «виявити джерело (субстанцію) додаткового продукту»³¹. Позаяк жодна з галузок так званої «головної течії» (ні неокласика, ні кейнсіанство, ані інституціоналізм) цього джерела (субстанції) не виявляє, то домінуючий нині «мейнстрім» нездатний відповісти на основне питання³². А «якщо політична економія не ставить цієї задачі, – робив вирок «головній течії» український дослідник, – то вона взагалі перестає бути наукою»³³.

Вказуючи на брак наукової критики класичної і новітньої політичної економії, зокрема тієї, що здатна бути розбудовчою, належить відзначити позитивні зрушення, якими можуть пишатися національна та світова економічна наука. Надзвичайно важливими є процеси, що відбуваються від початку 90-х років ХХ ст. у світовому інтелектуальному середовищі, де окреслилося становлення екологічної економіки³⁴. Нова галузь стає феноменом новітньої економічної науки, а українець С. Подолинський визнаний «піонером екологічної економіки».

Зарубіжні вчені, що належать до світової інтелектуальної еліти, поставили його на чолі її рухів. Світоглядна і наукова позиція зарубіжних дослідників свідчить про їхню неупередженість та високу наукову етику. Важливою особливістю визнання непроминулості доробку С. Подолинського є досягнення того, що саме він очолює когорту подвижників цієї перспективної галузі економічної науки – єдиний українець серед 12 «апостолів екологічної економіки»³⁵.

Аби пересвідчитися, чому ідеї С. Подолинського і нині визначають майбутнє українства і людства, належить звернутися до авторитетних

³⁰ Там само. – С. 79.

³¹ Там само. – С. 88, 103.

³² Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – С. 1273.

³³ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 103.

³⁴ Екологічна економіка – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Ecological_economics.

³⁵ Сергій Подолинський – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.qwe.wiki/wiki/Sergei_Podolinsky.

думок, які у свій час висловили В. Вернадський та М. Руденко. За стислими висловлюваннями першого належить розгледіти як вагомість та інтелектуальну першість його попередника, так і подвижництво та колосальну ерудицію й обізнаність самого В. Вернадського, якими той володів на рівні, властивому небагатьом із землян.

Новітнього потрактування потребують відзначені визначним мислителем і натуралістом твердження С. Подолинського про енергетичну відмінність живого й мертвого³⁶. Бо якщо більшість дослідників того часу пішли шляхом пошуку їхньої схожості, то С. Подолинський різко відрізняв живе від заскнілого. А вказану енергетичну відмінність довів незалежно від «батьків термодинаміки» (Р. Майера, В. Томсона (лорда Кельвіна), Г. Гельмгольца та ін.), завдяки чому його внесок у тлумачення четвертого термодинаміки начала іменують «законом Подолинського»³⁷. Відтак особливу вагу і надалі зберігатиме думка В. Вернадського про застосування цих парадигмальних положень С. Подолинського до вивчення економічних явищ.

...Відкриваючи на межі XX-XXI століть Міжнародну наукову конференцію, присвячену 150-річчю С. А. Подолинського, М. Руденко присвятив своєму попереднику Вступне слово «Сергій Подолинський для третього тисячоліття». І наголосив: той «зробив так багато і такого надзвичайного, що й досі його наукові твори спрямовані у майбутнє»³⁸. Продовжуючи думку Миколи Руденка про спрямованість ідей С. Подолинського у третє тисячоліття, наголосимо, що донині майже не з'ясованими залишаються положення про те, що молодий науковець належить до видатних першопрохідців у дослідженні як живого й мертвого, так і розумного.

У той же час якраз С. Подолинський показав інтелектуальний вплив діяльності пересічного вчителя початкової школи, який своєю працею сприяє введенню в бюджет людства додаткової сонячної енергії³⁹. Якщо неупереджено вчитатися у симбіоз слів «учитель» і «людство», – можна розгледіти в С. Подолинському передвісника вчення про ноосферу, котре у світовій науці з'явиться через півстоліття. Очевидно, у цій точці належить вбачати відлік ноосферного мислення українства, починаючи з моменту, коли молодий новатор розкрив роль шкільного учителя, наслідками праці якого стає збагачення цілого

³⁶ Вернадский В. И. Очерки геохимии. – Львов : ВК «Арс», 2013. – С. 360.

³⁷ Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – С. 373.

³⁸ Руденко М. Сергій Подолинський для третього тисячоліття // Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 3.

³⁹ Подолинський С. Вибрані праці / Упорядник Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 264.

людства! Тут мається на увазі істинне примноження суспільно-господарських багатств – коштом нової, додаткової енергії Сонця, накопичуваної на земній поверхні.

Визнання українських та світових інтелектуалів переконують у необхідності продовження розгляду надбань С. Подолинського з погляду метафорично зображеного життєдайного дерева уселюдського економічного пізнання. Розвиток пропонованого підходу відкриває бачення трьох потужних галузок, що утворюють життєдайну крону першого дерева економічного пізнання людства.

Це європейська (передовсім французька, а також англійська, італійська, німецька та інші) та світова класичні школи фізіократії. Це заснована С. Подолинським і парадигмально пов'язана з нею українська наукова школа фізичної економії. Разом вони утворюють рятівний інтелектуальний феномен, що має чвертьтисячолітню історію. З огляду на те, що ознака «фізична» походить від поняття «природа», фізична економія як напрям загальнолюдського економічного знання закономірно охоплює й екологічну економіку. Тож фундаментальні природничі засади екологічної економіки перетворюють її на органічну складову сучасної світової фізико-економічної думки.

Укотре звертаючись до уявних дерев економічного пізнання, маємо підстави вважати: перше з них, плоди якого уособлюють життєствердне надбання людства, нині належить Україні. Перефразовуючи «Кілька слів про ноосферу», які є заповітом В. Вернадського, можемо стверджувати: «Життєдайне дерево загальнолюдського економічного надбання перебуває в наших руках. Ми його не випустимо!».

Утверджуючи життєдайне дерево вселюдського пізнання, українство покликане відстоювати рятівний статус інтелектуальної скарбниці теперішнього людства. Цей статус нині властивий якраз питомо українському економічному знанню. Його дотичність до рятівного сегмента окреслює пріоритетність кроків на шляху світового утвердження національних здобутків. Маємо на увазі інтелектуальну здатність нації відповідати на глобальні виклики сучасності, які нині є найактуальнішими⁴⁰.

Вкажемо спершу на виклик, що спричиняє зміну чинної суспільної типології і зумовлює перехід до розвитку, іменованого сталим. З часу приєднання країн світу, включаючи Україну, до «процесу Ріо» критерієм суспільного розвитку є сталість. Її дотримання передбачає встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь. У загальнолюдській історії

⁴⁰ Шевчук В. Микола Руденко – український подвижник загальнолюдського плекання рятівного Логосу (До 100-річчя від дня народження) // Вісник НТШ, 2020, число 63. – С. 45-52.

більш немає спільних узгоджених рішень, важливіших від ухвалених учасниками перелічених зустрічей на вищому рівні. У той же час їхній неуспіх можна пояснити світоглядними вадами існуючої теоретичної економії, на якій ґрунтуються ідеологія і стратегії сталого розвитку.

Постають питання: яким же належить бути суспільному розвитку в умовах, коли зібрання найвищого рівня не дають належного вирішення найактуальніших для людства проблем? Необхідна адекватна визначеність засад, на яких мають базуватися стратегії справді сталого розвитку. Належить усвідомити, що безальтернативними для сталого розвитку є тільки рятівні економічні знання.

Іншим глобальним викликом сучасності, на який належить відповісти, є становлення суспільств знань. Прагнучи визначити їхню сутність, зарубіжні дослідники називають причини їх появи – це і розвиток інформаційних технологій, і експансія засобів масової інформації, і так звана інформатизація сфер життя і т.д. і т.п. Ці явища до певної міри є підставами, які пояснюють чинники виникнення інформаційних суспільств. Проте не є достатніми аргументами для ідентифікації суспільств, базованих на знаннях.

Позиціонування досліджуваної картини економічного надбання людства стає дедалі необхіднішим з огляду на доповіді ЮНЕСКО, основоположні засади яких із погляду наведених світоглядних положень вже не витримують критики. Так, у доповіді 2005 року знехтувана можливість виокремлення знань, адекватних за змістом поживним та отруйним плодам загальнолюдського пізнання, дихотомію яких принципово розмежовує українська неортодоксальна наукова думка⁴¹. Однак унаслідок знехтуваної нагоди нещодавно «оновлена» чергова Доповідь, оприлюднена 2019 року, – всупереч «модній» проблематиці та надмірному розголосу – цих знань не розмежовує⁴².

У той же час Україна володіє принципово новою парадигмою змістовності знань, якими мають оперувати модерні суспільства, і покликана бути лідеркою інтерпретації їхнього рятівного змісту. Рятівний контент розвитку цих суспільств передбачає неминучу зміну парадигми інформаційного буття, зміну, що відповідає їхнім життєствердним інтересам. Проте нехтування статусом потенційного провідника цих сенсів прирікає можливі ініціативи України, змушуючи її громадянське суспільство «пливти у фарватері» переважно позбавленої життєствердного змісту цифровізації, діджиталізації і подібних трендів, що проголошуються «панацеєю» вирішення наявних проблем.

⁴¹ К обществам знания. Доклад ЮНЕСКО. – Париж : ЮНЕСКО, 2005.

⁴² Доклад о цифровой экономике. – Париж : ЮНЕСКО, 2019.

Застерігаючи економістів – науковців і практиків – від захоплень модними теоріями, український інтелектуал багаторазово нагадував про важливість недвозначної відповіді на питання, «в якій взаємозалежності мусять перебувати теорія фізіократів і трудова теорія англійських класиків»⁴³. Для розкриття можливостей поєднання цих начебто роздвоєних теорій важливого значення набувають нотатки «Про логіку природознавства», які В. Вернадський зробив наприкінці життя під час перебування в евакуації. Вказуючи на основне за значущістю положення логіки природознавства, визначний мислитель і натураліст відзначав безсумнівну відмінність між поняттями-«речами», що відповідають реальним предметам та явищам природи, і поняттями-«ідеями», вибудованими розумом⁴⁴.

Доречно вказати на положення М. Руденка, вельми суголосні поняттям-«ідеям», відзначеним В. Вернадським. Він застерігав від надмірного «захоплення» логікою слів, понять, розмірковувань – на противагу утвердженню логіки природних тіл чи природних явищ, «якої, – за тодішнім кілька разів повтореним висновком В. Вернадського, – немає»⁴⁵. Своєю чергою М. Руденко вказував на суперечку Платона й Арістотеля: один утверджував ідею, другий – форму⁴⁶. Не побоюючись звинувачень у критиці загальноновизнаних світових авторитетів, український інтелектуал повторював: «форма є те ж саме, що ідея»⁴⁷. Відтак приходив до сакраментального висновку про не вельми глибокий рівень згаданої суперечки між класиками⁴⁸.

Світоглядно глибоким застереженням В. Вернадського відповідають і ті положення М. Руденка, що понині є важливими для поєднання економічних теорій та завершення побудови сучасної наукової картини загальнолюдського економічного надбання. М. Руденко згадував про кілька десятиліть свого життя, присвячених доведенню природних можливостей синтезу «двох буцімто несумісних теорій». Він розкривав логіку народження єдиної економічної теорії, адекватність якої подібно до В. Вернадського підтверджував тим, що «так це виглядає в самій природі»⁴⁹.

...Неупереджене з'ясування причин існуючих загроз світовій спільноті у той же час засвідчує шанси рятівних можливостей, на які спроможний інтелект сучасного українства. Дедалі очевиднішими

⁴³ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 464.

⁴⁴ Вернадский В. И. Размышления натуралиста. – Львов: ВК «Арс», 2013. – С. 516.

⁴⁵ Там само. – С. 512, 513.

⁴⁶ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К. : «Кліо», 2015. – С. 464-465.

⁴⁷ Там само. – С. 453.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. – С. 459.

стають життєдайні засади, яких потребують модерні суспільства. Порятунком від глобальних небезпек вбачається у виборі рятівних засад економічної науки, призначенням якої є поширення життєствердних, а не смертоносних знань. Із викладеного випливає, що теорії Ф. Кене та А. Сміта, котрі понад двісті років сприймалися як несумісні, насправді повинні розвиватися у взаємодії. «Ескіз» пропонованої наукової картини економічного надбання людства надає підстави для обґрунтованої відповіді на питання про те, як належить субординувати ці теорії.

Протидія загрозам занепаду чи загибелі цивілізації вимагає, аби обов'язковим у структурі сучасної економічної науки був компонент, що спирається на природні закони економічного буття. Природничий атрибут є найнеобхіднішим для побудови новітньої наукової картини загальнолюдської економіко-філософської культури. Він має зайняти пріоритетне місце в структурі цієї картини.

Субординація загальнолюдського економічного надбання, завдяки якій політична економія впливатиме з фізичної, підпорядковуватиметься їй і доповнюватиме її, має досягатися через демонтаж економічних знань, несприятливих для продовження життя на Землі, «роззброєння» смертоносного інтелектуального арсеналу, позбуття першою чергою ворожих життю економічних знань. Задля продовження життя на Землі вимагає утвердження рятівна парадигма подвижників континентальної та світової фізіократії, української наукової школи фізичної економії і сучасної світової фізико-економічної думки.

Побудова та структурування наукової картини згідно з викладеними пропозиціями дозволитимуть компенсувати асиметрію економічного знання: його узгодженість досягатиметься завдяки імплементації складової економічної думки, базованої на природничих засадах. Своєю чергою, це відкриватиме можливість утверджувати рятівні засади економічного мислення та забезпечувати повноту обсягів і самодостатність структури наукової картини загальнолюдської економічної думки.

Сучасному українству випадає дбати про гарантії утвердження рятівних досягнень цивілізаційного інтелекту – саме тих, які є пріоритетними в теперішньому світі і досягаються завдяки наукам про життя. Належить усвідомити: сьогодення місія рятівного економічного знання стає визначальною для подальшої стратегії знанневого та постінформаційного «наповнення» суспільного розвитку. Якраз це знання є безальтернативним і покликане забезпечувати керованість суспільно-господарських процесів.

**ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА
ТА ПРОБЛЕМИ КООПЕРАЦІЇ**

**BUSINESS ECONOMY AND
PROBLEMS OF COOPERATION**

Руслан БОЙКО

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ У БУДІВЕЛЬНІЙ КОМПАНІЇ

Ruslan BOIKO

ORGANIZATION SYSTEM OF INTERNAL AUDIT IN A BUILDING COMPANY

Abstract. *Grounded expedience of creation department of internal audit and the main objectives of the internal audit in a building company. Directions of the internal audit activity in the building company and the basic principles of the internal audit in the building company. The basic components of the system of internal audit in the building company. Investigational question of improvement organization of internal audit in a building company.*

В умовах кризи та загрози банкрутства проблематика збереження прибутковості, конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємств є особливо актуальною. Більшість підприємств будівельної галузі визнають необхідність розроблення і впровадження ефективної системи управління, спроможної своєчасно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищах, виявляти та виправляти помилки, розробляти стратегію діяльності та прогнозувати майбутні результати. На думку багатьох науковців і практиків, сучасним інструментом контролю, який дає змогу не лише запобігати виникненню кризових явищ, але й приймати рішення, щоб не допустити їх виникнення, є служба внутрішнього аудиту.

Будівельна галузь – одна з найважливіших складових частин економіки України, оскільки будівництво створює велику кількість робочих місць, споживає продукцію багатьох галузей та від її ефективного функціонування залежить подальший розвиток усієї економіки країни. Ринкові перетворення, які відбуваються в будівельному комплексі України, потребують докорінних змін у системі інформаційного забезпечення власників підприємств і менеджерів найвищої ланки управління. За умов жорсткої конкуренції у будівельній сфері виживання та успішне функціонування будівельних підприємств значною мірою залежать від здатності економічних служб швидко реагувати на зміни та приймати ефективні управлінські рішення, орієнтовані на зниження витрат і зростання доходів будівництва. Особливе місце серед вищеназваних служб відводиться працівникам внутрішнього аудиту.

Зміни в практиці ведення будівельного бізнесу сприяють зростанню ролі внутрішнього аудиту, оскільки сьогодні акціонери

очікують від внутрішніх аудиторів не тільки перевірки дотримання компанією вимог законодавства, а й консультацій із питань управління, що допомагають керівництву підвищувати ефективність і результативність діяльності компанії.

Необхідність створення служби внутрішнього аудиту на будівельних підприємствах є надзвичайно актуальним питанням, яке викликане посиленням конкурентної боротьби між ними, потребою у впровадженні нових методів управління ризиками, активами і пасивами підприємств, прагненням підвищити ефективність прийняття рішень управлінським персоналом та багатьма іншими факторами¹.

Проблеми організації та методики аудиту знайшли висвітлення в працях вітчизняних та зарубіжних учених: М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, С. В. Івахненкова, Г. М. Давидова, Н. І. Дорош, Л. В. Нападовської, О. А. Петрик, В. С. Рудницького, В. Я. Савченка, Б. П. Соколова, Б. Ф. Усача та багатьох інших. Проте питання організації системи внутрішнього аудиту фінансово-господарської діяльності підприємств будівельної галузі вимагають додаткових досліджень, оскільки цій галузі притаманні суттєві організаційно-технологічні особливості.

Перш, ніж перейти до розгляду питання організації системи внутрішнього аудиту у будівельній компанії, необхідно з'ясувати сутність поняття внутрішнього аудиту, оскільки під час дослідження визначення сутності внутрішнього аудиту спостерігаються неоднозначні погляди, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців та практиків.

Внутрішній аудит проводиться в різних правових та культурних середовищах; в організаціях з різними цілями, масштабом, складністю та структурою; особами як із самої організації, так і ззовні².

Професор В. С. Рудницький зазначає, що внутрішній аудит – це діяльність кваліфікованих працівників підприємства, спрямована на зменшення інформаційного ризику під час прийняття управлінських рішень³.

Внутрішній аудит – це організована на економічному суб'єкті в інтересах органів його управління і регламентована його внутрішніми документами діяльність із перевірки та оцінки роботи цього суб'єкта з

¹ Бойко Р. В. Внутрішній аудит у будівельній компанії: організаційний аспект // Вісник Львівської комерційної академії: Серія економічна. – Львів : видавництво Львівської комерційної академії, 2014. – № 44. – С. 169-172.

² Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (редакція 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fna.theiia.org%2Ftranslations%2FPublicDocuments%2FIPPF-Standards-2017-Ukrainian.pdf&clen=794968>.

³ Рудницький В. С. Методологія і організація аудиту. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – С. 19.

метою встановлення надійності та ефективності функціонування окремих складових системи внутрішнього контролю⁴.

Професор Ф. Ф. Бутинець зазначає, що внутрішній аудит – організована на підприємстві, діюча в інтересах його керівництва та (або) власників і регламентована внутрішніми нормативними актами система контролю за дотриманням встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку, складання та подання звітності, внутрішнього її аналізу та надійністю функціонування всієї системи внутрішнього контролю⁵.

Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів (Institute of Internal Auditors, ІА) вважає, що внутрішній аудит – це незалежна і об'єктивна діяльність із надання гарантій і консультацій, спрямована на досягнення конкретних результатів у роботі організацій; допомагає організації досягати поставленої мети через впровадження систематизованого, дисциплінованого підходу до оцінки і підвищення ефективності процесів керівництва, контролю і управління ризиками.

Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг зазначають, що внутрішній аудит – це „оцінювальна діяльність служби, створеної суб'єктом господарювання”⁶.

Більшість економістів розглядають внутрішній аудит як встановлену в організації незалежну систему оцінки і перевірки її діяльності з метою допомоги працівникам ефективно виконувати власні обов'язки.

Проаналізувавши різні підходи до визначення суті внутрішнього аудиту, сформовані як вітчизняними, так і зарубіжними економістами, можемо зробити висновок, що його необхідно розглядати як невід'ємну складову системи управління підприємством.

На нашу думку, внутрішній аудит – це незалежна оцінка внутрішніми експертами фінансово-господарської діяльності підприємства, яка здійснюється всередині самого підприємства шляхом перевірки та оцінки адекватності і ефективності дій усіх структурних підрозділів підприємства.

Внутрішній аудит є однією з основних функцій управління і є системою постійного спостереження і перевірки роботи будівельної

⁴ Нападівська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – С. 56.

⁵ Бутинець Ф. Ф. Аудит. – Житомир: ПП “Рута”, 2008. – С. 188.

⁶ Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2017 року, ч. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmof.gov.ua%2Fstorage%2Ffiles%2F%25D0%259C%25D0%25A1%25D0%2590%25202016-2017_%25D1%2587%25D0%25B0%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B8%25D0%25BD%25D0%25B0%25201\(1\).pdf&clen=3472547&chunk=true](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmof.gov.ua%2Fstorage%2Ffiles%2F%25D0%259C%25D0%25A1%25D0%2590%25202016-2017_%25D1%2587%25D0%25B0%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B8%25D0%25BD%25D0%25B0%25201(1).pdf&clen=3472547&chunk=true).

організації в цілях оцінки обґрунтованості і ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилення виконання будівельних проєктів, своєчасного інформування керівництва для ухвалення рішень по усуненню, зниженню ризиків його діяльності і управлінню ними.

Передумовами створення ефективної системи внутрішнього аудиту у будівельній компанії є:

- впровадження нових форм контролю, які відповідають нинішнім ринковим відносинам (зважаючи на розвиток будівельної галузі, а саме: збільшення кількості будівельних підприємств, які здійснюють діяльність, існує потреба впровадження нових форм контролю, яким є внутрішній аудит, а отже їх організації);

- потреба найвищого управлінського персоналу в інформації про стан реалізації будівельно-інвестиційних проєктів (велике будівельне підприємство має значну кількість господарських операцій та складну організаційну структуру, керівнику, який управляє діяльністю підприємства, складно здійснювати контроль та аналіз діяльності усіх будівельно-інвестиційних проєктів. Кваліфікації менеджменту недостатньо, щоб здійснити дані дії, тож з'являється об'єктивна необхідність у створенні служби внутрішнього аудиту);

- дієва та оперативна комунікація між підрозділами будівельної компанії та управлінським персоналом різних рівнів (забезпечити даний процес можна лише за умови впровадження служби внутрішнього аудиту у компанії, оскільки до складу даного структурного підрозділу повинні входити експерти високої кваліфікації та спеціалізації, достатньої для надання об'єктивного висновку щодо діяльності окремого підрозділу).

Проекція концепції організації контролю потребує чіткого визначення його суб'єкта. Він, як правило, встановлюється законодавством та розпорядчими документами суб'єктів господарювання. У свою чергу, форми, шляхи та засоби фінансово-економічного контролю залежать від його мети та завдань, які формуються під впливом галузевих особливостей діяльності господарюючих суб'єктів⁷.

До особливостей діяльності будівельних підприємств, що мають вплив на організацію фінансово-економічного контролю у цій галузі, можна віднести наступні:

- у будівельному секторі, на відміну від багатьох інших, діє потужний інвестор у вигляді держави, який може розпоряджатися значними обсягами фінансових ресурсів та надавати їх для

⁷ Fogarty Michael Patrick. Economic control. – Routledge & Paul, 1955. – 324 p.

фінансування великих будівельних проектів за невелику плату або навіть безоплатно в межах реалізації соціальних проектів⁸;

- ціноутворення у будівництві регулюється низкою нормативних актів – Державних будівельних норм України, дотримання яких є обов’язковим при здійсненні будівельно-монтажних робіт за бюджетні кошти;

- для будівельних підприємств характерна велика тривалість виробничого циклу. Якщо на багатьох виробництвах він становить кілька годин, днів або місяців, то спорудження будівлі може тривати рік, два, а то й більше. Саме тому, враховуючи специфіку будівельної галузі, розроблено і затверджено ряд нормативних актів, ключовим із яких є П(С)БО 18 «Будівельні контракти»⁹. У завдання обліку входить організація постійного контролю за рівнем витрат у незавершеному будівництві, правильне визначення собівартості продукції, дотримання сум витрат, передбачених кошторисом;

- у будівництві існує велика залежність від суміжників, що впливає на організацію обліку та контролю за дотриманням строків постачання матеріалів, виконання суміжних робіт¹⁰;

- на практиці трапляється, що реальні витрати за договорами підряду перевищують заплановані. Така різниця свідчить про надзвичайну складність в організації та проведенні об’єктивного фінансового планування як для інвестора, так і для самої будівельної організації¹¹;

- будівельна галузь, більше аніж будь-яка інша галузь економіки, пов’язана з виникненням фінансових ризиків. Джерелами їх формування можуть бути як дії інвесторів, забудовників, такі дії спеціалізованих підрядних організацій. Конфігурація фінансових ризиків на цих підприємствах спричинена багатьма чинниками: тривалістю інвестиційного циклу; вкладенням фінансових ресурсів у великих обсягах; залученням третіх осіб (зазвичай фінансових посередників) до виконання інвестиційного проекту; обмеженістю ресурсів; наявністю зовнішніх умов, зокрема інфляційних процесів, тощо. На сучасному етапі точність прогнозування ризиків та їх

⁸ Рожкова К. О., Клименко А. Ю. Аналіз бюджетів будівельних проектів // Вісник криворізького національного університету. – 2011. – № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavag.com/docs/1300/index-66533.html>.

⁹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 18 «Будівельні контракти»: наказ Міністерства фінансів України від 28.04.2001 р. № 205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01>.

¹⁰ Максимова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку. – К.: АВРІО, 2005. – С. 182-184.

¹¹ Котлярова А. В., Кочетова Т. І., Яцина В. В. Оцінка та аналіз фінансових ризиків підприємства // Вісник Нац. техн. ун-ту ХПІ «Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства». – 2011. – № 15. – С. 71-76.

врахування під час будівництва, фінансування, впровадження, продажу житлової нерухомості є надзвичайно актуальною^{12,13}.

Враховуючи описані вище особливості будівельної галузі, розглянемо їх вплив на концепцію організації системи фінансово-економічного контролю.

Суб'єктами контролю будівельних підприємств можуть бути самі власники капіталу, вкладеного у підприємницьку діяльність, чи їхні уповноважені служби, а також державні контрольні органи та незалежні аудитори (аудиторські фірми).

Здійснення фінансово-економічного контролю будівельних підприємств органами державної фінансової інспекції відбувається шляхом проведення ревізії за умови наявності на вказаних підприємствах частки державної власності або залучення ними бюджетних коштів на спорудження будівельних об'єктів. Враховуючи законодавчо встановлені нормативи вартості будівельно-монтажних робіт, ціноутворення при будівництві є предметом контролю не лише власника підприємства, а і розпорядника бюджетних коштів.

Метою ревізії використання коштів, спрямованих на фінансування будівництва, є встановлення:

- обґрунтованості визначення потреби в фінансових ресурсах на будівництво;
- дотримання норм законодавства при використанні коштів, спрямованих на будівельні роботи;
- достовірності відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності фінансово-господарських операцій, пов'язаних із виконанням будівельних робіт¹⁴.

Досягнення вказаної мети можливе за умови поєднання документальної та фактичної перевірки обсягу та вартості виконаних будівельно-монтажних робіт. Отримані в ході ревізії результати систематизуються і на підставі них складається акт та формуються висновки і пропозиції.

Організація системи управління витратами – проблема багатьох будівельних організацій, особливо з огляду особливості діяльності, такі як тривалість виробничого циклу, ризики діяльності. З огляду на це діяльність будівельних організацій має бути прозорою, зростають вимоги до системи управління, яка має забезпечувати отримання

¹² Бежан Л. К. Риски при финансировании инвестиционных строительных проектов / Л. К. Бежан // Молодой ученый. – 2013. – № 11. – С. 284-286.

¹³ Шовкопляс Г. М. Існуючі ймовірні ризики в механізмі фінансування будівництва житла та шляхи їх усунення // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 76-83.

¹⁴ Методичні рекомендації з проведення державною контрольно-ревізійною службою ревізій використання коштів на будівництво : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України від 27.02.2009 р. № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.odoblkru.gov.ua/z_1.html.

оперативної та достовірної інформації до ухвалення відповідних рішень. Особливо гостру потребу у цій інформації відчують суб'єкти, котрі фінансують капітальне будівництво, тобто інвестори. Саме тому незалежний аудит є необхідним для будівельних організацій. Також вимоги щодо обов'язковості проведення аудиторської перевірки встановлені чинним законодавством для будівельних підприємств, що мають організаційно-правову форму господарських товариств.

Метою аудиту діяльності будівельних підприємств може бути як перевірка загалом фінансової звітності для надання достовірної інформації зовнішнім користувачам, так і перевірка доходів та витрат підприємства за окремими договорами чи об'єктами будівництва.

Аудит будівельного підприємства, як і ревізія, здійснюється шляхом фізичної та документальної перевірок. Характерними рисами етапу фізичної перевірки є встановлення реальної наявності активів підприємства (основних засобів, запасів, грошових коштів та їх еквівалентів) та перевірка правильності їх оцінки.

Документальна перевірка є основним етапом аудиту, завданням якого є дослідження кожної статті всіх форм річної звітності згідно з установленними ознаками і критеріями, аналітичний огляд звітності за весь період перевірки, визначення динаміки розвитку підприємства, аналіз витрат та правильності їх розподілу, перевірка кошторисного прибутку, повідомлення керівництву про виявлені недоліки. Узагальнення отриманих результатів та рекомендацій здійснюється у звіті і аудиторському висновку, що передається замовникові.

Як уже зазначалося, діяльність будівельних підприємств є капіталомісткою та супроводжується значною кількістю ризиків. Саме тому система внутрішнього контролю будівельного підприємства повинна бути організована таким чином, щоб максимально сприяти оцінці можливих ризиків, вдосконаленню управління наявними ресурсами (фінансовими, матеріальними тощо) та посиленню відповідальності на всіх рівнях керівництва виробничим процесом, щоб забезпечити впевненість у досягненні мети підприємства та здійснення економних, ефективних і результативних операцій, захист ресурсів від втрат, нецільового використання та пошкодження через розтрату, зловживання, інші незаконні дії або помилки керівництва й виконавців.

Доцільність здійснення внутрішнього контролю у будівельній компанії обґрунтовує проф. Куцик П. О., який зазначає, що внутрішній контроль – самостійна функція управління, яка виступає засобом налагодження зворотних зв'язків, завдяки чому управлінський персонал підприємства чітко простежує хід виконання прийнятих ним рішень. Це дає змогу своєчасно реагувати на відхилення в роботі

підконтрольних центрів відповідальності від заданої мети й відповідно коригувати їх діяльність¹⁵.

Внутрішній контроль на будівельному підприємстві має постійний характер та здійснюється керівниками і фахівцями підприємств на стадії зародження проекту будівництва (попередній), виконання конкретних будівельно-монтажних робіт (поточний) і після їх завершення (наступний) з метою формування оцінки про фінансовий стан організації¹⁶. В силу цього на підприємстві доцільно організувати відділ внутрішнього контролю чи аудиту. Для цього необхідна чітка, повна й інтегрована структура внутрішнього контролю, у якій усі підсистеми мають бути взаємозалежні.

Функції внутрішнього аудиту в будівельній компанії можуть виконувати:

- спеціальні служби внутрішнього аудиту;
- окремі аудитори, що працюють у штаті підприємства;
- сторонні аудиторські компанії, що залучаються для цілей внутрішнього аудиту;
- зовнішні аудитори, що залучаються для цілей внутрішнього контролю.

Проте, на нашу думку, для найбільш ефективного забезпечення виконання функцій внутрішнього аудиту у будівельній компанії доцільним буде створення власної служби внутрішнього аудиту.

Основним завданням служби внутрішнього аудиту на будівельному підприємстві є захист майнових законних інтересів підприємства і його власників, а також зниження фінансових втрат, що виникають із недотримання норм будівництва. Чим розвиненіша, структурованіша система внутрішнього контролю, тим вище результат її дії, що виражається в зниженні втрат.

На нашу думку, служба внутрішнього аудиту будівельної компанії повинна вирішувати такі завдання:

- сприяти розвитку системи внутрішнього контролю будівельної компанії та операційних процедур;
- здійснювати неупереджену та об'єктивну оцінку операційної діяльності та інших систем і процедур контролю, оцінку та аналіз виконання посадовими особами і персоналом будівельної компанії установчих документів, внутрішніх положень щодо проведення господарських операцій у межах ліцензій на право здійснення будівельної діяльності;

¹⁵ Куцик П. О. Внутрішній контроль розрахункових операцій в системі управління будівельним підприємством // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2013. – № 42. – С. 116-123.

¹⁶ Камінська Т. Г. Комплексний господарський контроль кругообігу капіталу підприємства // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 223-224.

- впроваджувати ефективну, достовірну та повну інформаційну систему управління для своєчасного виявлення та усунення недоліків і порушень у здійсненні будівельних операцій;

- надавати на схвалення вищому органу управління будівельної компанії пропозицій із оцінки та управління ризиками;

- своєчасно виявляти порушення та недоліки у діяльності структурних підрозділів, здійснювати опрацювання оптимальних рішень щодо їх ліквідації та усунення причин виникнення цих недоліків у процесі діяльності будівельної компанії;

- виявляти порушення і запобігати їх появі у майбутньому в системі внутрішнього контролю, а також попереджувати випадки будь-яких ризиків;

- надавати вищому органу управління будівельної компанії висновки про результати проведеної перевірки і пропозиції щодо поліпшення діючої системи внутрішнього контролю (не рідше одного разу на рік);

- проводити внутрішні перевірки іншої діяльності будівельної компанії.

Організація внутрішнього аудиту, його повноваження, функції, цілі та глибина дослідження господарських операцій і структурних підрозділів визначаються власниками і керівництвом будівельного підприємства. Проте, як правило, система внутрішнього аудиту створюється для: забезпечення дотримання стратегічних цілей керівництва, збереження майна та його ефективного використання; формування своєчасної і достовірної інформації про об'єкти будівництва; дотримання вимог державних будівельних норм та іншого законодавства у будівельній галузі. Функція внутрішнього аудиту повинна оцінювати та сприяти удосконаленню процесів корпоративного управління, управління ризиками та контролю.

На сьогоднішній день відсутня єдина точка зору відносно суті внутрішнього аудиту, основних напрямів діяльності і його місця в системі внутрішнього контролю підприємств. Внутрішній аудит – це незалежна і об'єктивна діяльність за поданням гарантій і консультацій, направлена на досягнення конкретних результатів і поліпшення в роботі організацій, допомагає організації досягати поставлених цілей шляхом впровадження систематизованого, дисциплінованого підходу до оцінки і підвищення ефективності процесів керівництва, контролю і управління ризиками.

Основною метою діяльності служби внутрішнього аудиту у будівельній компанії є оцінка адекватності системи контролю та оцінка ефективності діяльності усієї будівельної компанії. Оцінка адекватності систем контролю - це здійснення перевірок ланок управління, надання обґрунтованих пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і рекомендацій щодо підвищення ефективності управління. Оцінка

ефективності діяльності – здійснення експертних оцінок різних сторін функціонування будівельної компанії та надання обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення.

Напрями діяльності служб внутрішнього аудиту будівельних компаній зосереджуються в основному на проведенні різного роду перевірок. Найбільш важливими при цьому є: фінансовий аудит, операційний аудит, аудит на відповідність та аудит інформаційних технологій.

Фінансовий аудит – це перевірка системи бухгалтерського обліку та контролю за складанням бухгалтерської звітності, що спрямоване на підвищення ефективності обліково-контрольної системи і, відповідно, забезпечення достовірності звітності. До завдань фінансового аудиту будівельної компанії можна віднести перевірку правильності витрачання грошових коштів, перевірку розрахунків із постачальниками та підрядниками на предмет можливого завищення кошторисів чи закупівельних цін, перевірку будівельних матеріалів на об'єктах будівництва, перевірку обґрунтованості застосовуваних державних будівельних норм тощо.

Операційний аудит – перевірка бізнес-процесів операційної діяльності будівельної компанії, наприклад постачання будівельних матеріалів, процесу будівництва чи реалізації об'єктів будівництва, що спрямоване на підвищення ефективності компанії. Рішення про проведення операційного аудиту знаходиться в компетенції керівника служби і залежить від тих цілей, які ставляться перед аудиторами. У ряді випадків досить складно віднести аудит до якого-небудь одного виду. На практиці часто виникають ситуації, коли завдання аудитора мають як операційні цілі, так і цілі, спрямовані на забезпечення достовірності фінансової звітності: по-перше, потрібно переконатися в тому, що той чи інший процес ефективний, по-друге, необхідно дати гарантії того, що операції достовірно відображені у фінансовій звітності підприємства.

Аудит на відповідність – перевірка дотримання вимог як нормативно-правової бази компанії (політика, процедури, регламенти, стандарти, технічні умови), так і зовнішніх державних контролюючих органів. Аудит інформаційних систем передбачає перевірку безпеки інформаційних систем компанії та раціональності їх використання.

Дослідження досвіду зарубіжних компаній дає підстави стверджувати, що майже половина часу роботи служби внутрішнього аудиту витрачається на операційний аудит і близько чверті – на фінансовий. В останні роки все більше часу витрачається на аудит інформаційних систем та надання різного роду консультацій. Внутрішні аудитори будівельних компаній беруть участь у розробці внутрішньогосподарських регламентів та інших внутрішніх нормативних документів, консультують із різних питань законодавства,

беруть участь у заходах із підвищення кваліфікації персоналу, проводять консультації для працівників апарату управління з виконання різних фінансово-господарських операцій, беруть участь у постановці бухгалтерського обліку та ін.

Крім того, внутрішні аудитори можуть проводити більш глибокий контроль діяльності компанії, який виражається в сукупності організаційно-технологічного та функціонального аудиту систем управління, аудиту видів діяльності, а також аудиту елементів і процесів, що пов'язують організацію з зовнішнім середовищем, наприклад системи зовнішніх професійних зв'язків, іміджу, суспільних зв'язків тощо.

Враховуючи теперішній кризовий стан економіки України, науковці та практики цілком логічно звертають увагу на доцільність використання служби внутрішнього аудиту як складової системи управління будівельної компанії, здатної не лише забезпечувати інформаційну підтримку прийняття рішень, але й визначати стратегію та прогнозувати майбутні результати діяльності. Вибір основних напрямів діяльності служби внутрішнього аудиту та оцінювання ефективності її впровадження повинні ґрунтуватися на індивідуальних, притаманній конкретній будівельній компанії особливостях.

Цілі, повноваження та обов'язки служби внутрішнього аудиту повинні бути визначені у положенні про внутрішній аудит. Положення про внутрішній аудит будівельної компанії повинне відповідати сутності внутрішнього аудиту, кодексу етики аудиторів та стандартам професійної практики внутрішнього аудиту. Керівник відділу внутрішнього аудиту повинен періодично переглядати положення про внутрішній аудит та надавати його вищому виконавчому керівництву на затвердження.

Положення про внутрішній аудит будівельної компанії – це офіційний документ, що визначає цілі, повноваження і обов'язки та функції відділу внутрішнього аудиту.

У положенні про внутрішній аудит будівельної компанії повинно бути:

- викладено мету та роль відділу внутрішнього аудиту у будівельній компанії;
- визначено характер функціональної підзвітності керівника внутрішнього аудиту раді директорів чи іншому найвищому органу управління;
- вказано санкціонований доступ до документації, персоналу та майна, необхідного для виконання завдань;
- сформовано права, обов'язки та відповідальність працівників служби внутрішнього аудиту;
- визначено повноту та обсяг діяльності служби внутрішнього аудиту.

Право остаточного затвердження статуту внутрішнього аудиту належить раді директорів чи іншому найвищому органу управління організацією.

Необхідними умовами ефективного функціонування служби внутрішнього аудиту в будівельній компанії є:

- незалежність служби внутрішнього аудиту;
- об'єктивність внутрішніх аудиторів;
- професійна компетентність внутрішніх аудиторів;
- належна професійна ретельність внутрішніх аудиторів.

Незалежність – це свобода від обставин, що загрожують здатності служби внутрішнього аудиту неупереджено виконувати свої обов'язки. Для досягнення рівня незалежності, необхідного для ефективного виконання своїх обов'язків працівниками служби внутрішнього аудиту, керівник цієї служби повинен мати пряму та необмежену можливість звернення до вищого виконавчого керівництва будівельної компанії.

Керівник служби внутрішнього аудиту будівельної компанії повинен звітувати керівництву організації про можливість служби внутрішнього аудиту виконувати покладені на неї обов'язки у повній мірі. Керівник внутрішнього аудиту повинен принаймні щорічно надавати керівництву підтвердження щодо організаційної незалежності служби внутрішнього аудиту. Ефективним способом досягнення організаційної незалежності є запровадження функціональної підзвітності керівника внутрішнього аудиту напряду раді директорів чи іншому найвищому органу управління будівельної компанії.

Внутрішні аудитори повинні бути об'єктивними при виконанні своїх обов'язків. Об'єктивність – це неупереджена ментальна позиція, що дозволяє внутрішнім аудиторам виконувати завдання, демонструючи впевненість у результатах своєї роботи і не допускаючи жодних компромісів щодо якості. Об'єктивність вимагає, щоб професійні судження внутрішніх аудиторів із питань аудиту не підпорядковувалися судженням інших осіб.

Завдання повинні виконуватися із застосуванням професійної компетентності. Внутрішні аудитори повинні володіти знаннями, навичками та іншими компетенціями, необхідними для виконання покладених на них обов'язків. Знання, навички та інші вміння – це збірний термін, що відноситься до професійної компетентності, яка вимагається від внутрішніх аудиторів для ефективного виконання своїх професійних обов'язків. Внутрішнім аудиторам наполегливо рекомендується демонструвати свою професійну компетентність шляхом отримання професійної сертифікації та відповідних кваліфікацій.

Внутрішні аудитори повинні проявляти ретельність та застосовувати вміння, що очікуються від розсудливого та компетентного внутрішнього аудитора. Як прояв належної професійної ретельності,

внутрішні аудитори повинні розглядати можливість використання технологічних методів аудиту та інших методів аналізу даних. Крім того, внутрішні аудитори повинні удосконалювати свої знання, навички та інші вміння шляхом постійного професійного розвитку.

Умовою успішного функціонування системи внутрішнього аудиту у будівельних компаніях є дотримання принципів внутрішнього аудиту та вимог до організації служби внутрішнього аудиту. Принципи внутрішнього аудиту визначені Міжнародними стандартами професійної практики внутрішнього аудиту¹⁷: до них належать чесність, об'єктивність, конфіденційність та професійна компетентність. Щодо зазначених принципів, то вони є достатньо зрозумілими та описаними у Міжнародних стандартах професійної практики внутрішнього аудиту. Проте з посиленням конкурентної боротьби на будівельному ринку та підвищенням вимог власників до внутрішнього менеджменту будівельних корпорацій впровадження зазначених принципів є дещо недостатньою умовою ефективної діяльності служби внутрішнього аудиту. Тому на основі практики діяльності будівельних підприємств та досліджень вітчизняних вчених-економістів нами доповнено основні принципи внутрішнього аудиту будівельних компаній, а саме це: збалансованість; відповідальність; комплексність; своєчасне інформування про відхилення; розподіл обов'язків; дозвіл та схвалення; відповідність контролюючої та контрольованої систем.

Принцип збалансованості. При визначенні обов'язків суб'єкта контролю повинен бути виписаний відповідний обсяг прав і можливостей і навпаки. Тобто аудитору не можна вказувати здійснювати контрольні функції, які не забезпечені засобами для їх виконання, і навпаки – не повинно бути засобів, що не пов'язані з тією чи іншою функцією. Принцип збалансованості тісно пов'язаний із принципом відповідальності.

Принцип відповідальності. Кожен внутрішній аудитор за неналежне виконання контрольних функцій повинен нести економічну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність. Відповідальність повинна бути встановленою за виконання кожної контрольної функції, конкретно визначеною, формально закріпленою за конкретним суб'єктом внутрішнього аудиту. В іншому випадку внутрішній аудитор у належній мірі не буде виконувати контрольні функції.

Принцип комплексності. Суть цього принципу полягає в тому, що об'єкти різного типу повинні бути охоплені адекватним різностороннім

¹⁷ Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (редакція 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fna.theiia.org%2Ftranslations%2FPublicDocuments%2FIPPF-Standards-2017-Ukrainian.pdf&clen=794968.

внутрішнім аудитом. Не можна добитися загальної ефективності служби внутрішнього аудиту, зосередивши контроль тільки над відносно вузьким колом об'єктів.

Принцип своєчасного інформування про відхилення. Даний принцип свідчить про те, що інформація про відхилення повинна бути представлена відповідним особам, що мають повноваження приймати рішення з відхилень у максимально короткі терміни. Якщо повідомлення запізнюється, то небажані наслідки відхилень поглиблюються і об'єкт може перейти в інший стан чи дію, що позбавляє сенсу сам проведений контроль. При попередньому контролі несвоєчасне повідомлення про можливість виникнення відхилень також позбавляє сенсу проведений контроль.

Принцип розподілу обов'язків. Функції між посадовими особами служби розподіляються таким чином, щоб за однією людиною не були закріплені одночасно всі функції контролю за однією групою активів. Наприклад: санкціонування операцій із певними активами, реєстрація даних операцій, забезпечення збереження даних активів, здійснення їх інвентаризації тощо. З метою уникнення зловживань і для ефективності аудиту ці функції повинні бути розподілені між декількома особами.

Принцип дозволу та схвалення. Суть цього принципу полягає в тому, що на підприємстві має бути забезпечено формальний дозвіл і схвалення всіх фінансово-господарських операцій відповідальними офіційними особами в межах їх повноважень. Формальний дозвіл - це формальне рішення щодо загального типу господарських операцій або щодо будь-якої конкретної операції. Формальне схвалення - це конкретний випадок використання загального дозволу, виданого адміністрацією. Без наявності формально встановлених процедур санкціонування неможливо вважати систему внутрішнього контролю будівельної компанії ефективною.

Принцип відповідності контролюючої та контрольованої систем. Ступінь складності системи внутрішнього аудиту повинен відповідати ступеню складності підконтрольної системи. Успішно впоратися з різноманітністю в підконтрольній системі може тільки такий контролюючий орган, який сам досить різноманітний. Необхідно, щоб адекватність досягалася в головному, в принциповому, щоб ланки системи внутрішнього контролю могли гнучко налаштовуватися на зміни відповідних ланок системи об'єктів внутрішнього аудиту будівельної компанії.

На нашу думку, перераховані вище принципи внутрішнього аудиту є взаємопов'язаними і порядок їхнього поєднання залежить від конкретних обставин діяльності будівельної компанії. Застосування зазначених принципів дозволить створити ефективний інструмент контролю діяльності будівельного підприємства з метою формування

своєчасної і достовірної інформації про об'єкти будівництва, дотримання вимог державних будівельних норм чи іншого законодавства у будівельній галузі та забезпечення дотримання стратегічної мети управління будівельним підприємством. Разом з тим, запропонований перелік принципів може бути доповнений чи уніфікований у залежності від складності будівельних проектів, організаційної структури чи інших вимог менеджменту будівельної компанії.

У міжнародній практиці системи внутрішнього контролю базуються на принципах Інтегрованої концепції внутрішнього контролю Комітету спонсорських організацій – COSO (в яку входять такі організації, як AICPA, IIA). Ця концепція акцентує відповідальність керівництва підприємства за стан системи внутрішнього контролю, встановлює основні поняття й визначення внутрішнього контролю та його ключові компоненти.

У моделі COSO Internal Control - Integrated Framework система внутрішнього контролю складається з п'яти взаємопов'язаних компонентів, кожний із яких причетний до всіх категорій бізнес-завдань (стратегічних, операційних, звітності і відповідності вимогам законодавства):

- контрольне середовище – Control Environment;
- система виявлення й оцінки ризиків – Risk Assessment;
- контрольні процедури – Control Activities;
- інформаційне середовище і система комунікацій – Information and Communication;
- система спостереження – Monitoring¹⁸.

На нашу думку, організація системи внутрішнього аудиту підприємства повинна включати три основні елементи: середовище контролю, облікову систему і аудиторські процедури.

Середовище контролю – це дії та процедури, які відображають загальне відношення керівництва та власників підприємства до системи контролю. Це середовище формують наступні складові: стиль і основні принципи управління, організаційна структура, розподіл повноважень і відповідальності, управлінські методи контролю, робота з персоналом та зовнішні чинники.

Для контролю за роботою підприємства керівництво використовує різні управлінські методи, включаючи визначення кваліфікації працівників, оцінку системи обробки інформації і складання звітів, аналіз досягнутих результатів фінансової діяльності і їх порівняння з нормативними показниками, вивчення діяльності окремих підрозділів.

Облікова система – це сукупність процедур із збору, реєстрації, обробки і подачі даних про активи, пасиви і господарські операції

¹⁸ Richard M. Steinberg, Franklin J. Tanki Internal control – integrated framework: a landmark study, Eighth Edition, Prentice Hall, 1994. – P. 276.

підприємства. Ефективна система бухгалтерського обліку забезпечує повноту, реальність, своєчасність віддзеркалення господарських операцій, їх правильну оцінку, класифікацію та узагальнення.

Для розуміння облікової системи будівельного підприємства необхідне вивчення її основних складових: облікова політика і основні принципи ведення бухгалтерського обліку; організаційна структура підрозділу, відповідального за ведення обліку і підготовку звітності; розподіл обов'язків і повноважень між працівниками бухгалтерії; організація підготовки, обігу і зберігання документів, що відображають господарські операції; порядок відображення господарських операцій в облікових регістрах; порядок підготовки звітності на основі даних бухгалтерського обліку; роль і місце обчислювальної техніки у веденні обліку і підготовці звітності; вузькі місця обліку, де ризик виникнення помилок або спотворень бухгалтерської звітності особливо великий; засоби оперативного контролю, які передбачені в окремих елементах системи обліку.

Аудиторські процедури – це методи і правила, розроблені службою внутрішнього аудиту для того, щоб мати упевненість в тому, що всі господарські операції відображені повністю і точно; всі помилки в процесі ведення справ і реєстрації даних по ним виявляються максимально швидко; цілісність даних забезпечена обліковими регістрами; доступ до активів і пов'язаних із ними документів обмежений.

Керівництво будівельної компанії розробляє політику і процедури, проте персонал може не завжди їх розуміти або не завжди їх виконувати, менеджери не мають достатнього часу перевірити це виконання і своєчасно виявити недоліки. Тому внутрішні аудитори допомагають їм у цьому, забезпечують захист від помилок і зловживань, визначають «зони ризику» і можливості усунення майбутніх недоліків, допомагають ідентифікувати і усунути слабкі місця в системах управління і знайти ті принципи управління, які були порушені. Всі ці дії доповнюються обговореннями з вищими органами управління, потреби та пропозиції яких і визначають процедури внутрішнього аудиту (внутрішні аудитори повинні забезпечити керуючих будь-якою інформацією, що стосується їх компетенції). Таким чином, органи управління будівельної компанії користуються послугами внутрішніх аудиторів як додатковими ресурсами, що допомагають їм здійснювати свої функції.

Організація ефективно функціонуючої системи внутрішнього аудиту в будівельній компанії – це складний багатоступінчастий процес, що включає наступні етапи:

- критичний аналіз і співставлення визначених для колишніх умов господарювання цілей функціонування будівельної компанії, прийнятого раніше курсу дій, стратегії і тактики за інвестиційно-

будівельними проектами, розмірами, організаційною структурою, а також зіставлення з теперішніми можливостями;

- розробка та документальне закріплення нової ділової концепції будівельної компанії (що собою являє компанія, які її цілі, що вона може, які має конкурентні переваги, яке бажане місце на ринку), а також комплексу заходів, здатного привести цю ділову концепцію до розвитку і вдосконалення компанії, успішної реалізації її цілей, зміцнення її позицій на ринку. Такими документами повинні бути положення про фінансово-облікову, виробничо-технологічну, інноваційну, інвестиційну та кадрову політику. Дані положення повинні розроблятися на основі глибокого аналізу кожного елемента політики і вибору з наявних альтернатив найбільш прийнятних для даної будівельної компанії. Документальне закріплення політики підприємства в різних сферах її фінансово-господарської діяльності дозволить здійснювати попередній, поточний і наступний контроль всіх аспектів функціонування, відображених у відповідних елементах політики;

- аналіз ефективності існуючої структури управління та її коригування. Необхідно розробити положення про організаційну структуру, в якому мають бути описані всі організаційні ланки із зазначенням адміністративної, функціональної, методичної підпорядкованості, напрямів їх діяльності, функції, які вони виконують, встановлені регламент їх взаємин, права і відповідальність, показаний розподіл будівельних проектів, ресурсів, функцій управління за цими ланками. Те ж саме відноситься і до положень по різних структурних підрозділах (відділах, групах тощо), до планів організації праці їх працівників. Необхідно розробити чи уточнити план документації і документообігу, штатний розклад, посадові інструкції із зазначенням прав, обов'язків і відповідальності кожної структурної одиниці. Без такого суворого підходу неможливо здійснювати чітку координацію функціонування всіх ланок внутрішнього контролю;

- розробка типових процедур контролю конкретних фінансових і господарських операцій. Це дозволить впорядкувати взаємовідносини працівників для контролю фінансово-господарської діяльності, ефективно управляти ресурсами, оцінювати рівень достовірності (якості) інформації для прийняття управлінських рішень;

- організація відділу внутрішнього аудиту.

Практична користь від створення відділу внутрішнього аудиту для кожної окремо взятої компанії різна, проте найбільш загальні аспекти доцільності створення відділу внутрішнього аудиту в будівельній компанії полягають у наступному:

- це дозволить раді директорів або виконавчому органу налагодити ефективний контроль за автономними підрозділами будівельної компанії;

- перевірки, які будуть проводитися внутрішніми аудиторами, зможуть виявляти резерви будівельної діяльності і найбільш перспективні інвестиційно-будівельні проекти;

- внутрішні аудитори поряд із контролем часто виконують і консультативні функції стосовно посадовців фінансово-економічних, бухгалтерських та інших служб у головній організації, її філіях і дочірніх компаніях.

Організацію відділу внутрішнього аудиту можна рекомендувати проводити за такими основними етапами:

- виявлення і чітке визначення кола питань, для вирішення яких формується відділ внутрішнього аудиту, побудова системи цілей створення відділу у відповідності з політикою будівельного підприємства;

- визначення основних функцій, необхідних для досягнення поставлених цілей;

- об'єднання однотипних функцій у групи і формування на їх основі структурних одиниць відділу, які спеціалізуються на виконанні цих функцій;

- розробка схем взаємовідносин, визначення обов'язків, прав і відповідальності для кожної структурної одиниці, документальне закріплення всього цього в посадових інструкціях і положеннях про групу (сектор) відділу внутрішнього аудиту;

- об'єднання вищевказаних структурних одиниць в єдине ціле - відділ внутрішнього аудиту, визначення його організаційного статусу і розробка та документальне закріплення Положення про відділ внутрішнього аудиту;

- інтеграція відділу внутрішнього аудиту з іншими ланками структури управління будівельним підприємством;

- розробка внутрішньофірмових стандартів внутрішнього аудиту та Кодексу етики.

Ієрархічна структура відділу внутрішнього аудиту багато в чому залежить від позиції керівництва будівельної компанії по відношенню до внутрішнього контролю (тобто від того, наскільки правильно розуміє керівництво роль внутрішнього контролю в управлінні). Структура і ранг відділу також формуються по мірі рівня розвитку управління, накопичення фінансового, кадрового, інтелектуального потенціалу. Відділ внутрішнього аудиту може спочатку формуватися як ланка з чисто консультативними функціями. В процесі зростання його впливу на діяльність будівельної компанії в його функції можуть передати безпосередньо реалізацію контрольних завдань і розробку рекомендацій щодо вдосконалення всіх рівнів управління в будівельній компанії.

Зміну парадигми контролю можна охарактеризувати як перехід від контролю статичного до контролю динамічного, оскільки діяльність будівельних підприємств характеризується складною системою

фінансового та управлінського обліку, законодавчим регулюванням ціноутворення, наявністю значної кількості ризиків (у тому числі і цінових). Зазначені особливості впливають та визначають як форми фінансово-економічного контролю, так і засоби та шляхи його здійснення. Динамічні умови функціонування будівельних підприємств змушують удосконалювати організаційні аспекти контролю їх фінансово-господарської діяльності¹⁹.

Наявність усіх перерахованих складових та їх раціональна організація сприятимуть успішному досягненню результатів фінансово-економічного контролю діяльності суб'єктів господарювання у будівельній галузі. Необхідність організації даного виду контролю в галузевому аспекті зумовлена перш за все доцільністю розробки та впровадження єдиних методичних заходів контролю та системи показників за окремими галузями для прогнозування ймовірності порушень, що дозволить найбільш повно відстежувати стан справ за однорідною групою підприємств, здійснювати порівняльний аналіз їх фінансово-господарської діяльності, оцінювати загальну цінову та кон'юнктурну ситуацію на галузевому ринку тощо.

Надійна система внутрішнього контролю на підприємствах є основним елементом корпоративного управління підприємством, що дає змогу управлінському персоналу приймати адекватні рішення, спрямовані на: вдосконалення організації обліку доходів, витрат і фінансових результатів; оперативне виявлення, запобігання й обмеження операційних, фінансових та інших видів ризиків; забезпечення впевненості у досягненні стратегічних цілей підприємства²⁰.

На нашу думку, служба внутрішнього аудиту є невід'ємною частиною системи управління будівельною компанією. Одночасно це дуже ефективний механізм забезпечення власників і керівників інформацією щодо функціонування практично всіх її підсистем, у тому числі й фінансової. Основною метою служби внутрішнього аудиту є надання раді директорів об'єктивної та своєчасної інформації про діяльність менеджменту будівельної компанії з досягнення корпоративних цілей і дотримання стандартів ведення бізнесу. Крім того, важливе місце займає інформація про достовірність даних звітності, ведення обліку та діяльність функціональних та регіональних підрозділів.

Рішення про створення служби внутрішнього аудиту зазвичай приймають власники компанії, а реалізують її вищі виконавчі органи

¹⁹ Бойко Р. В. Системи організації фінансово-економічного контролю на підприємствах будівельної галузі // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 8-9. – С. 37.

²⁰ Бойко Р. В., Чік М. Ю. Внутрішній контроль операційної діяльності на підприємствах будівельної галузі // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 10. – С. 41.

та топ-менеджмент, які формують завдання та вимоги до неї. Визначені вимоги до служби внутрішнього аудиту допоможуть: 1) топ-менеджменту сформувати надійну та прозору систему внутрішнього контролю будівельної компанії; 2) керівникам аудиторських служб вирішувати складні завдання, які ставить топ-менеджмент будівельної компанії та диктує практика ведення бізнесу, оскільки акціонери очікують від внутрішніх аудиторів не тільки перевірки дотримання компанією вимог законодавства, а й консультацій із питань управління, що допомагають керівництву підвищувати ефективність і результативність діяльності будівельної компанії.

Для того, щоб будівельний комплекс перетворився на ключовий фактор економічного зростання, національний економічний пріоритет, необхідна надійна, адекватна, ефективна система внутрішнього і зовнішнього контролю, яка не лише виявляє фінансові порушення, а й запобігає їм. Ці зміни в концепції організації фінансово-економічного контролю викликані потребами сьогодення, оскільки фінансово-економічний контроль має організовуватися, спираючись на національні інтереси як на принципові критерії.

Запропоновані нами складові системи організації фінансово-економічного контролю на підприємствах будівельної галузі створюють усі передумови для ефективного контролю функціонування будівельного підприємства з метою забезпечення дотримання стратегічних цілей керівництва, збереження майна та його ефективного використання, формування своєчасної і достовірної інформації про об'єкти будівництва, дотримання вимог державних будівельних норм та іншого законодавства у будівельній галузі. Проте дана система може бути розширена та доповнена в залежності від організаційної структури, складності будівельних проектів, диференціації діяльності чи інших вимог до будівельної компанії.

Valentyn VISYN, Tatiana VISYNA

GENESIS OF COOPERATIVE LAW OF THE RUSSIAN EMPIRE

Валентин ВІСИН, Тетяна ВІСІНА

ГЕНЕЗИС КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Abstract. *Article reflects the Russian empire's cooperative legislation formation from the second half of the XIX c. until 1917. At the initial stage, the first statutes of cooperatives were approved by the Committee of Ministers and had the force of law. In the second stage, there are allied associations that operated on the basis of model statutes and treaties. The third stage is characterized by the struggle of cooperators with the authorities for the creation of a common cooperative law. The shortcomings of regulatory and legal support at the stage of the beginning of cooperation are revealed. The attitude of the state to cooperation is shown. Legislative and normative acts are analyzed in the field of cooperative law. The policy of the state is exposed concerning cooperative movement. Positive and negative sides are generalized normatively legal, providing cooperation at different stages of its development.*

The modern cooperative movement is one of the most popular globally. Through the course of one and a half centuries of evolution, cooperation has become a well-established mechanism with a reasonably clear structure and delimited functions between the individual elements of the system that serve the economic, cultural, informational, and other needs of a large part of the population. From this perspective, research on the experience of cooperative organizations is essential. Particular interest has the legal regulation of cooperation between the Russian Empire, which became an important component in the process of economic renewal of the country. Careful study of the legal basis of the cooperative movement, analysis of its achievements and failures has research and practical value for the development of modern cooperative legislation.

This work aims to characterize the stages of the formation of cooperative legislation of the Russian Empire. To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: to show the shortcomings of regulatory and legal support at the stage of the emergence of cooperation; to highlight the attitude of the state to cooperation; to analyze the laws and regulations of the Russian Empire in the field of cooperative law; summarize its pros and cons.

This problem is reflected in domestic¹ and foreign² research. However, published works mainly cover the legal field of specific types of cooperation without characterizing and summarizing the individual stages of the development of cooperative legislation.

The cooperative movement of the Russian Empire went through several stages in its development. In the first of them – from 60s to 90s of the XIX century – cooperation emerged as a phenomenon. In the second – from early twentieth century to 1906 – there was a revival and prosperity. In the third – until 1917 – established itself in the national economic system of the country. According to this periodization, cooperative legislation of the pre-revolutionary period was formed.

In Russia, cooperative ideas in various Western European versions, initially with a utopian-socialist tendency, began to penetrate in the 30s and 40s of the twentieth century and spread in the intellectual part of society. Representatives of the liberal-educational trend took the first practical steps to implement cooperative principles. At the same time, government developed projects of certain categories of peasants crediting on the principles of community self-help – such as savings banks of state peasants, village banks, and more. After 1861, these social institutions also appeared among the landlord peasants but proved to be ineffective, although they remained until 1917³. In the early '60s, in large cities – Derpt, Kharkiv, Odesa, St. Petersburg, Riga – various associations were established (consumer, industrial, warehousing, insurance, sales). However, they were unstable, rapidly declining, or becoming ordinary enterprises. At the same time, the growing difficulties with the country's transition to market relations and the formation of a new socio-economic society structure in the preservation of the remnants of the poor, especially the peasantry, became the impetus to find ways and means out. In such circumstances, the liberal landowners and the intelligentsia turned to

¹ Demydas, Y. I. (2003). Legislation of the Russian Empire on cooperation (second half of the XIX century – 1917). *Scientific works of Kamyanets-Podilsky State University*. Proceedings of the reporting scientific conference of teachers and graduate students. Vip. 2. In 2 volumes. Vol. 1, pp. 122-124. Kamyanets-Podilsky: Kamyanets-Podilsky State University, Information and Publishing Department; Panteleimonenko, A. O. (2009). Formation and development of cooperative organizations of the agrarian sector of Ukraine (second half of the XIX – beginning of the XXI century). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv.

² Bolotova, E. Yu. (2003). Consumer cooperation in Russia in the late nineteenth and early twentieth centuries.: the experience of social regulation. *Doctor's thesis*. Moscow; Korelyn, A. P. (2009). *Cooperation and the cooperative movement in Russia. 1860-1917*. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN); Selyverstov, T. A. (2001). Legal regulation of cooperation in Russia in 1865-1917. *Candidate's thesis*. Moscow; Khadzhuova, Z. A. (2001). Modernization of the Russian cooperative legislation in the end of the XIX – the beginning of the XX century. *Candidate's thesis*. Saratov.

³ Historical overview and current situation of small credit institutions in Russia in connection with the assumptions about measures for their development. (1902). *Bulletin of Finance, Industry and Trade*. 21. p. 316.

cooperative construction legislation, theory, and practice in Western Europe. From the late 1950s, articles appeared in Russia, and later books, brochures, and translations were devoted to the foreign cooperative experience analysis. Under the influence of this literature, the cooperative movement in the Russian Empire was born, which initially did not have a strong socio-economic and cultural base for its development. From the mid-1960s, credit, consumer and production cooperatives, industrial and labor cooperatives emerged, the statutes of which laid down principles borrowed from the practice of relevant foreign associations. In the absence of special cooperative legislation, the first statutes were developed based on the "On Charitable Societies and Cash Registers" regulation of 1822⁴. From the very beginning, the laws of cooperatives were approved by the highest governmental body, the Committee of Ministers, and published in the Collection of Laws and Orders of the Government, and fact had the force of the law. Gradually, with the increase in the number of associations to facilitate their opening, the approval of the statutes and permission to open their activities was transferred to the ministers. All cooperative institutions were subordinated to the relevant departments: consumer since 1869 – the Ministry of Interior⁵, agricultural societies and associations since 1866 – the Ministry of State Property⁶ (since 1894 the Ministry of Agriculture and State Property)⁷ for with the consent of the Ministry of the Interior⁸, and since 1892 with the consent of the Ministry of Finance⁹, credit since 1869 – to the Ministry of Finance¹⁰, and to him since

⁴ Mordukhai-Boltovskiy, Y. D. (Eds.). (1912). *Code of Laws of the Russian Empire. In five books. Book five. Volumes XIII-XVI. pp. 119-120.* St. Petersburg: Deyatel Russian Book Society.

⁵ On granting the Ministry of Internal Affairs the right to approve the charters of public and private charitable institutions. (1873). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLIV. The first department. 1869. № 46615. p. 54.* St. Petersburg: V tipografii II Otdeleniya own E.I.V Kancelyarii.

⁶ On temporary measures to simplify the procedure for submitting cases currently before the Committee of Ministers. (1868). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLI. The first department. 1866. № 43191. p. 383.* St. Petersburg: V tipografii II Otdeleniya own E.I.V Kancelyarii.

⁷ The highest approved Institution of the Ministry of Agriculture and State Property. (1898). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XIV. 1894. № 10457. p. 141.* St. Petersburg.

⁸ On interim measures to simplify the procedure for cases currently submitted to the Committee of Ministers. (1968). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLI. The first department. 1866. № 43191. p. 383.* St. Petersburg: In the printing house of the II Department of the EI Chancellery.

⁹ On approval of the Charter of the South Russian Society for the Promotion of Agriculture and Rural Industry. (1895). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XII. 1892. № 8528. p. 268-269.* St. Petersburg.

¹⁰ The Supreme Approved Regulations of the Committee of Ministers, proclaimed to the Senate by the Minister of Finance on April 9, 1869. (1873). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLIV. The first department. 1869. № 46879. p. 255.* St. Petersburg.

1885 were subordinated and various artisanal and craft cooperatives¹¹. The authorities were suspicious of the propaganda of cooperative ideas and attempts to establish "people's associations", seeing them as a danger to the state system.

The activities of cooperatives were strictly monitored. By regulations of July 22, 1866, governors were given the right to close the meetings of various societies, clubs of artels in case they find anything hostile to state order and public safety¹². The decree on illegal communities issued on March 27, 1867 further increased the punishment of societies in whose activities the administration will find harmful goals and illegal actions (for example, deviation from the goals stated in the state statute)¹³. These norms were included in the Statute on the Prevention and Cessation of Crimes (Articles 116 and 118) and the General Provincial Institution (Article 321) of the Collection of Laws of the Russian Empire and excluded from it only in 1906. According to the provisions of July 12, 1889, virtually all rural cooperative institutions were subject to the supervision of zemstvo chiefs¹⁴. The local administration was given the right to shut down and prosecute all public organizations and associations at its own discretion. All this was reflected in the statutes of societies and persisted until 1917. Thus, the cooperative movement from the beginning was under suspicion of political unreliability, and the activities of cooperatives a priori saw a variety of selfish and almost criminal aspirations, in general. In the post-reform thirties, cooperators developed and tested various statutes' effectiveness, created standard cooperative documentation, accumulated some organizational and practical experience of various associations, and held the first regional congresses. All this allowed us to confirm the general theoretical attitudes, correct some of them, and determine the directions of further activities and deployment of cooperative construction. Propaganda of cooperative ideas and cooperative experience drew the attention of the authorities and the public to the problems of cooperation.

In the early 1990s, the situation in the Russian Empire became more complicated. The crop failure and famine of 1891-1892, the constant growth

¹¹ On granting the Minister of Finance the right to approve the Charters of artisans' cooperatives and other artisans. (1887). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. V. 1885. № 2836. p. 115.* St. Petersburg.

¹² On the space and limits of power of governors. (1868). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLI. The first department. 1866. № 43501. p. 953-954.* St. Petersburg: V tipografii II Otdeleniya sobstvennoi E.I.V Kancelyarii.

¹³ About illegal communities. (1871). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLII. The first department. 1867. № 43191. P. 329-331.* St. Petersburg: V tipografii II Otdeleniya sobstvennoi E.I.V Kancelyarii.

¹⁴ Regulations on Zemsky Precinct Chiefs. (1891). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. IX. 1889. The first department. № 6169. p. 508-523.* St. Petersburg.

of peasants' arrears of ransom payments, taxes and duties, the growth of the marketability of peasant farms and, consequently, the growing need of the village for money, increased budget expenditures on industrialization and railway construction. All this made the government look at cooperation to modernize agriculture and the entire trading system. In this regard, it was necessary to revise the legal and regulatory framework that determined the status and direction of the cooperation. Through the efforts of cooperators and the government, the first "normal", "exemplary" and model statutes were developed for credit cooperatives (1869)¹⁵, consumer societies (1897)¹⁶, agricultural societies (1897)¹⁷ and agricultural associations (1898)¹⁸, labor cooperatives (1904)¹⁹, – regulations governing the activities of cooperatives of certain types. In addition to the name "normal statute" in the literature, there is also a "model statute". There are differences between them. The government issued the first based on existing law or, in the absence of a law, in its place. The second was issued by the government or public or cooperative organizations, or by an individual as a model charter to assist founders in drafting their charter. The government did not differentiate between "normal" and "exemplary" statutes, both of which were mandatory, and the slightest deviation from them required an application to the relevant ministry. Analyzing the legal conditions for the development of cooperation at that time, NP Gibner wrote that "there is a special form of cooperative legislation – the publication of normal statutes for different groups of cooperative initiatives"²⁰. In his opinion, this form is better than nothing, but the independence of cooperatives is inferior to the independence of even capitalist enterprises. By that time, most European countries had reached a stage when the activities of cooperative associations were regulated by special rules for each of their species and created general cooperative legislation, which defined the general principles of cooperative construction. The main ones are the open procedure for the formation of cooperatives, prosecution and closure only through the courts, freedom of

¹⁵ The Highly Approved Regulations of the Committee of Ministers, proclaimed to the Senate by the Minister of Finance on April 9, 1869. (1873). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The second meeting. T. XLIV. The first department. 1869. № 46879. p. 255.* St. Petersburg.

¹⁶ Korelyn, A. P. (2009). *Cooperation and the cooperative movement in Russia. 1860-1917.* Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), p. 77.

¹⁷ On approval of the Normal Charter of agricultural associations. (1900). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XVII. 1897. № 14201. p. 346.* St. Petersburg.

¹⁸ On approval of the Normal Charter for local agricultural societies. (1901). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XVIII. 1898. The first department. № 15052. p. 113-114.* St. Petersburg.

¹⁹ Charter of the labor artel. (1914). Kyiv: Typography Nasledn. K. Kruglyansky. p. 4-6.

²⁰ Hybner, N. P. (1911). *The system of cooperation.* Moscow. p. 50.

entry and exit of members, freedom of self-determination of the internal life of the association in compliance with the basic principles of responsibility of members in society, the right to form unions and congresses. The Editorial Commission implemented these tendencies for the Drafting of a New Civil Code, established in 1882²¹. In a project published in 1899, such as French and English legislation, trade and industrial associations included two types of cooperatives: associations with variable capital and the composition of members and societies of labor or artels. The draft also contained provisions that facilitated the establishment of cooperatives, the creation of their union associations, the holding of cooperative congresses, etc. However, this project was not accepted due to the government's negative position towards any public associations and the state of the cooperative movement itself. The problem of creating general cooperative legislation was beginning to be realized²². Authorities went on to issue laws on certain types of cooperatives: in 1895²³ and 1904²⁴ approved regulations on small credit institutions, in 1902 – the law on labor cooperatives²⁵. Other types of cooperatives existed based on statutes approved by the relevant department or separately approved rules and created based on agreements. It should be noted that there are union associations at this stage of the formation of cooperative legislation, which operated based on model statutes (1898 – the statute of the Moscow Union of Consumer Societies, 1901 – the statute of the Berdyansk Union of Credit Societies). The first cooperative congresses played an essential role in drafting laws and regulations (meeting of cooperative figures in Nizhny Novgorod in 1896, the first All-Russian Congress of representatives of savings and loan associations in Moscow in 1898)²⁶. Thus, during the decade (1895-1904) in the cooperative building there were important qualitative changes due to the expansion of commodity-money relations and some improvement of the legislative and regulatory framework. This led to increased number, forms and types of cooperative associations. The attitude of the authorities and

²¹ Khadzhuova, Z. A. (2007). Legal regulation of cooperation: a historical perspective. *Bulletin of Adygea State University*. 1, p. 315.

²² Korelyn, A. P. (1996). Cooperative legislation in Russia and the Western experience. *Domestic history*. 2, 184.

²³ Regulations on small credit institutions. (1899). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XV. 1895. № 11756. p. 354-358*. St. Petersburg.

²⁴ Regulations on small credit institutions. (1907). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XXIV. 1904. The first department. № 24737. p. 670-679*. St. Petersburg.

²⁵ Regulations on labor cooperatives. (1904). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XXII. 1902. The first department. № 21550. p. 416-418*. St. Petersburg.

²⁶ Korelyn, A. P. (2009). *Cooperation and the cooperative movement in Russia. 1860-1917*. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), p. 87, 91.

the public to the cooperative movement has changed. The positive role of cooperation in local development was recognized.

The revolutionary events of 1905, which caused the rise of socio-political activity, led to the massive growth of the cooperative movement. At this time, more favorable conditions for its development have been established in the legal field. First of all, the implementation of Stolypin's agrarian reform and the adoption of a number of legislative acts significantly modernized the peasantry's civil and, most importantly, property and legal status. The abolition of the circular guarantee, ransom payments, easing of community pressure, granting the right to withdraw from it and the formation of individual farms, the ability to dispose of their property freely, liberalization of the passport regime, undoubtedly revived economic and business life. Giving the broad masses the right to participate in elections to the State Duma, some expansion of opportunities for the creation of public organizations contributed to raising the level of public consciousness and social activity of the population. All this, to some extent, gave impetus to the development of the cooperative movement. In addition, despite the contradictory attitude to cooperation, the government continued to improve its regulatory framework and provide financial and material support. In particular, new normal statutes were introduced (1905-1906 – credit and savings and loan societies²⁷, 1908 – agricultural societies²⁸), which somewhat expanded the activities of cooperatives. The interest in cooperation on the part of the zemstvo revived, which tried to make it an instrument of their economic and cultural programs, which was reflected in several regulations (ideal charter of the zemstvo small loan offices in 1906²⁹). On March 4, 1906, the decree "Provisional Rules on Societies and Unions" came into force³⁰. The old norms, the content of which contradicted the content of this law, were repealed. Among them was Article 321 of the "General Provincial Institutions", which gave governors the right to close various public institutions. Instead, the right to terminate their activities was given to special citizens – the Provincial in the case of presence societies, and the governors could only temporarily suspend the activities of these societies³¹.

²⁷ Korelyn, A. P. (1988). *Agricultural credit in Russia in the late nineteenth – early twentieth century*. Moscow: Nauka, p. 117.

²⁸ Korelyn, A. P. (2009). *Cooperation and the cooperative movement in Russia. 1860-1917*. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), p. 201.

²⁹ Korelyn, A.P. (1996). Cooperative legislation in Russia and the Western experience. *Domestic history*. 2, 185.

³⁰ On the Provisional Rules on Societies and Unions. (1909). *Complete collection of laws of the Russian Empire. The third meeting. T. XXVI. 1906. The first department. № 24479. S. 201-207*. St. Petersburg.

³¹ Ibid. pp. 202, 204.

Post-revolutionary political and socio-economic transformations have eased tensions between the cooperators and the authorities. Although by 1913 the codification of the normative acts of the cooperative system, its types, directions and nature of activity had been completed. The cooperative legislation retained departmental subordination, separation of government laws and regulations. The government saw the regime's initiative as a political threat to the regime. There were significant differences in the understanding of the legal status of cooperatives between cooperatives and government agencies, zemstvos and city self-governments. General guardianship, control and supervision of the authorities increasingly became an obstacle to the development of the cooperative movement. These contradictions centered around developing and adopting a public cooperative law to address pressing issues. First of all, it is an open procedure for the establishment of cooperatives, giving them the right to carry out cultural and educational activities among its members and the local population, the right to freely form union associations and congresses, forming permanent executive bodies. However, during this period, the tsarist government, given the military circumstances, did not dare to adopt the draft general cooperative law developed by the cooperators. Its adoption became possible only after the overthrow of tsarism.

On March 20, 1917, the Provisional Government adopted the "Regulations on Cooperatives and Their Unions" proposed by the cooperators³² and supplements to it of June 21, "On the Registration of Societies and Their Unions" and of August 1, "On Congresses of Representatives cooperative institutions"³³. Thus, cooperation in the Russian Empire received legal recognition. The new cooperative law was one of the most liberal cooperative laws in the world. Despite the factors of the revolutionary times, it revived the development of cooperative organization in the former Russian Empire³⁴. For a long time, the cooperative legislation of the Provisional Government determined the order of organization and activity of cooperative organizations in both Russian and Ukrainian lands. Even the Ukrainian national governments of 1917-1920 did not create other cooperative laws.

Thus, the formation of the legal framework of the cooperative movement of the Russian Empire took place in several stages. At the initial stage, in the absence of special cooperative legislation, the first statutes of cooperatives were approved by the Committee of Ministers and in fact had

³² Decree of the Provisional Government of March 20, 1917 "On Cooperative Societies and Their Unions". *Collection of laws and orders of the government. Issued under the ruling Senate on March 31, 1917 № 72, Art. 414. Department one.*

³³ Korelyn, A. P. (2009). *Cooperation and the cooperative movement in Russia. 1860-1917*. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), p. 333.

³⁴ Vytenovych, I. (1964). *History of the Ukrainian cooperative movement*. New York, p. 187.

the force of law. In the second stage, the authorities realized that cooperative institutions are an effective means of stimulating economic development and began to develop a legal framework for them in the form of separate provisions and model statutes. It should be noted that the first cooperative congresses played an important role in drafting laws and regulations. At this stage, allied associations emerged, which operated based on model statutes and treaties. The third stage is characterized by the struggle of cooperators with the authorities for the improvement of legislative norms and the creation of a general cooperative law. However, during this period, the tsarist government did not adopt the draft general cooperative law developed by cooperatives. The authorities' fears of the cooperative getting out of their control at all stages led to restrictions on its activities and were reflected in legal documents. In general, these factors negatively affected the development of cooperative law in the Russian Empire. The codification of cooperative legislation initiated by the Provisional Government was interrupted by the revolutionary events of 1917-1920 and was not implemented.

Ірина ОЛЕКСИН

ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Iryna OLEKSYN

DETERMINANTS OF TRANSFORMATION OF DIGITAL PLATFORMS OF RETAIL TRADE ENTERPRISES

Abstract. *The aim of the article is the research of theoretical and practical approaches to the development of modern innovation retailing in the context of digital platforms of a retail business determinant. The authors of the article point out to the necessity of the research of the determinants of development of innovation retailing on the basis of integrated approach, taking into account the peculiarities of certain sector, demands of the customers, their demand for the increase of the level of service, achievements of modern science and technology. The key approaches to the notion of the term “digital economy” are viewed taking into account its potential of the increasing efficiency of business subjects. The authors of the article give the definition of the digital context in retailing, distinguishes the key determinants of its development. The authors give the grounds that the determinants of the development of innovation context in retailing correspond to the new generation of “penetrating” digital technologies, shows their interrelation with modern business models, personified customer value, customer and service-orientation of retailing. The interrelation of the determinants of development of innovation context in retailing and development of digital customer service, intensification of service component in the activity of modern retailers and transformation of business models “e-commerce into a-commerce” – electronic commerce into automated commerce. The content and structure of the main forms of organization of the digital economy – digital technology platforms.*

В умовах діджиталізації пріоритетним науковим завданням постає поєднання економіки знань із інноваційним розвитком. Відповідно, перехід до цифрової економіки формує новий глобальний бізнес-ландшафт і сприяє розвитку інноваційних форм підприємництва. Управління цифровими системами у поєднанні з розвитком платформних технологій та бізнес-моделей, які використовують перевагу мережевих ефектів, має вирішальне значення для успіху як окремого роздрібного торговельного підприємства, так і внутрішньої торгівлі загалом. Повноцінне функціонування сучасного ритейлу неможливе без активного використання цифрових технологій на всіх стадіях економічного циклу, що є прямим наслідком інноваційного розвитку. Роль цифрових технологій у процесі активізації торговельної діяльності проявляється: в диверсифікації форм обміну товарами та послугами; підвищенні рівня інтеграції роздрібних торговельних підприємств на національних і міжнародних ринках; спрощенні

документообігу; збільшенні присутності у віртуальному просторі; використанні сучасних інтерактивних, мережевих каналів позиціонування на ринку, а також інструментів digital-маркетингу.

Більш пильної уваги заслуговують особливості розвитку таких важливих елементів діджиталізації діяльності роздрібних торговельних підприємств, як електронний бізнес і електронна комерція (надалі – е-бізнес і е-комерція). Їх взаємодія веде підприємства роздрібної торгівлі в бік більш високої ефективності, тобто з'являється можливість витратити менше зусиль і ресурсів на виконання тих чи інших функцій, що в підсумку дозволяє підвищити якість прийнятих управлінських рішень. Завдяки існуванню мережі Інтернет е-бізнес поширився в міжнародних масштабах і став базисом для розвитку та зростання обсягів цифрової економіки. Згідно з оцінками міжнародних експертів обсяг світового ринку роздрібної торгівлі в 2019 р. досягнув \$ 25,038 трлн, із яких \$ 3,5 трлн займала е-комерція. При цьому прогнозується, що незабаром онлайн- продажі збільшаться на 4,5 %¹. Для роздрібних торговельних підприємств, які не мають можливості повністю перенести бізнес-процеси в електронне середовище, в зв'язку зі специфікою товарів, продукції і послуг, е-бізнес може стати пріоритетним інструментом конкурентної боротьби. Проте динамічність розвитку сфери цифрових технологій породжує потребу в постійному моніторингу індикаторів інформатизації діяльності в комерційному аспекті. Крім того, виникає проблема необізнаності ритейлу щодо доцільності переходу в електронний сегмент і невизначеність у перспективах використання сучасних цифрових технологій.

Таким чином, теоретичну і практичну значущість наукового обґрунтування детермінант трансформації цифрових платформ роздрібних торговельних підприємств важко переоцінити.

Дослідженню інновацій у сфері товарного обігу присвячені роботи зарубіжних економістів Г. Боумана, Е. Блондо А. Більгіхана, Р. Глесса, М. Кінан, Б. Лейкерта, К. Лінца, П. Магліо, К. Мойера, Г. Мюллер-Стівенса, М. Неджада, Е. Тоффлера, М. Унлу, Е. Хааса, А. Цімермана, Дж. Шпопера та ін. Питання щодо визначення ролі та сутності цифровізації економіки у забезпеченні здійснення трансформації бізнес-процесів та досвід впровадження різноманітних ІТ-платформ розкрито у працях багатьох вітчизняних науковців, таких як: К. Багацька, О. Боднар, А. Гейдор, В. Гончар, О. Виноградова, А. Гусейнова, М. Діба, О. Кленін, Л. Лігоненко, З. Наджафов, В. Родченко, Т. Сіташ, Т. Ткаченко, В. Федоренко та ін. Разом із тим,

¹ Цифрова адженда України – 2020 (“Цифровий порядок денний” – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери ініціативи, проекти цифровізації України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/tsnua/ss>.

віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері теорії і методології процесу діджиталізації рітейлу, слід зазначити, що окреслена проблематика не знайшла свого остаточного висвітлення, а її окремі аспекти заслуговують більш детальних наукових досліджень.

У сучасній літературі аспекти розвитку рітейлу в цифровій економіці відображені через призму напрямів та форм інновацій, їх ролі в ефективній діяльності та конкурентоспроможності. Разом з тим, розширення інноваційного простору сучасного рітейлу, виокремлення детермінант його формування що враховують сучасний рівень науково-технологічної ініціативи – інтеграції “наскрізних” цифрових технологій, або цифрових технологій нового покоління, перспективності та практичної зорієнтованості їх використання, зокрема у цифровому клієнтському сервісі роздрібної торгівлі, вивчено недостатньо, що зумовило актуальність теми дослідження.

Метою статті є виявлення детермінантів трансформації цифрових платформ роздрібних торговельних підприємств, а також вивчення нових форм організації рітейлу з урахуванням використання цифрових інновацій. Робоча гіпотеза дослідження базована на припущенні інтеграції інноваційного простору рітейлу та цифрової економіки, в якості детермінанту якої виступають технології нового покоління або “наскрізні” цифрові технології, у взаємозв’язку з клієнтоорієнтованістю та цифровим сервісом.

На сучасному етапі до змісту терміна “цифрова економіка” сформовано два основних підходи: системний та технологічний. Системний підхід переважає в європейському науковому та діловому середовищі, а технологічний підхід – в американській практиці. Цифрова економіка, в контексті системного підходу, позиціонується як сукупність видів економічної діяльності, базована на цифрових технологіях та активному впровадженні електронних новачій зберігання, обробки та передачі даних у всі сфери життєдіяльності суспільства. Технологічний підхід пояснює феномен та зміст цифрової економіки з позицій розвитку основних технологічних трендів: бізнес-аналітики, хмарних обчислень, мобільних технологій та соціальних медіа (глобальні соціальні мережі – YouTube, Twitter, Instagram та інші). Системний підхід більшою мірою орієнтований на формування теоретико-методологічних основ цифровізації. Технологічний підхід має чітко виражену практичну спрямованість цифрової трансформації бізнесу.

Існуючі підходи, їх інтеграція дозволяють конкретизувати визначення та одночасно позначити основні характеристики феномена цифрової економіки: 1) ділова практика в глобальній мережі Інтернет; 2) застосування цифрових або інформаційно-комунікаційних

технологій; 3) виробництво інформаційно-комунікаційної інфраструктури, цифрових (електронних) товарів та послуг.

Вважаємо, що цифрова економіка ритейлу – це різновид економічної діяльності, скерована на впровадженні цифрових технологічних рішень та елементів інформаційно-комунікаційної інфраструктури в бізнес-процеси торгівлі, орієнтована на віртуальні ділові комунікації в глобальній мережі Інтернет. Це дає підставу для твердження, що цифровий інноваційний простір – це система нововведень суб'єктів торгівлі та сфери послуг, які відповідають інноваційним досягненням науково-технічного прогресу на основі цифрової економіки з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

На сучасному етапі розвитку науково-технологічних ініціатив спостерігається посилення впливу цифрових технологій нового покоління, які отримали назву “наскрізних” або проривних цифрових технологій у силу їх масштабності та глибини впливу на трансформацію економіки та суспільства. Діяльність роздрібних торговельних підприємств багато в чому залежить від цифрових технологій нового покоління, до яких слід віднести: блокчейн; великі дані; робототехніку та компоненти сенсорного управління; штучний інтелект; “хмарні” обчислення; Інтернет речей; технології 5G-зв'язку; доповнену та віртуальну реальність. Детермінанти розвитку цифрового інноваційного простору вітчизняного ритейлу у найближчій перспективі будуть характеризуватися інтеграцією вище перерахованих цифрових рішень, оскільки технології нового покоління розширюють можливості бізнес-середовища засобами оптимізації операційної діяльності та об'єднування управлінських рішень.

“Наскрізне” застосування комплексу сучасних цифрових технологій сприяє появі нових можливостей щодо: 1) залучення покупців; 2) ідентифікації їх потреб; 3) формування доданої вартості; 4) реалізації ланцюгів створення споживчої цінності у сфері товарного обігу. Отже, трансформуються бізнес-моделі роздрібних торговельних підприємств, створюється віртуальна та доповнена реальність, формуються кіберсистеми та цифрові платформи. Враховуючи вище зумовлене, вважаємо, що цифрову платформу слід розглядати як забезпечену високими технологіями бізнес-модель, мета якої – створити вартість у процесі прискореного обміну між двома або великою кількістю взаємозалежних груп учасників. Платформи дозволяють отримувати дохід із комунікаційних відносин, захистити інтелектуальну власність на інформацію та комунікаційні ресурси, а також зробити їх фактором виробництва. Структура цифрових платформ досить складна. Вона налічує кілька основних складових і сукупність багатосторонніх зв'язків між ними, а також ряд взаємопов'язаних факторів їх діяльності.

З погляду економічних, підприємницьких та управлінських позицій виділяють такі типи платформ, як: відкриті платформи (доступні всім учасникам ринку) та корпоративні (орієнтовані на внутрішню взаємодію); вільного доступу (з безкоштовною реєстрацією) та платформи монетизовані (мають дохід від надання доступу учасникам); доходні (доходність забезпечена видами діяльності, не пов'язаними з предметом обміну) та незалежні (незалежні від непрофільних доходів, включаючи благодійність); однорангові (рівних учасників) та ієрархічні (в яких, крім ієрархії споживачів, також виділяються інституційне середовище, сама платформа та її користувачі); загальногалузеві та спеціалізовані з предметів обміну.

Важливим маркером цифрової платформи є використання ресурсів користувачів замість власних ресурсів. Крім того, кожен додатковий користувач платформи створює корисність для інших учасників, що в підсумку перетворюється в ресурс для саморозвитку, тобто проявляється так званий мережевий ефект. Перелік ініціатив та проєктів для досягнення ключових показників ефективності (надалі – KPI) наведено у табл. 1.

На наш погляд, вітчизняний рітейл повинен використовувати наступні можливості цифрових платформ у своїй комерційній діяльності:

1) електронна взаємодія бізнесу (e-contracting, e-invoicing, e-docflow);

2) платформи електронних послуг для бізнесу (LegalTech, FinTech, InsurTech, зокрема з використанням технологій блокчейн (смарт-контракти тощо);

3) платформи e-supply chain і смарт-логістики².

Реалізація зазначених напрямів передбачає цифровізацію міжкорпоративної, міжорганізаційної (в деяких випадках міжгалузевої) взаємодії суб'єктів комерційного бізнесу.

Цифрові платформи забезпечують більш ефективну взаємодію між споживачами та виробниками, у тому числі дозволяють:

1) формувати, оптимізувати, зберігати та генерувати потрібні інформаційні потоки за запитами як клієнтів, так і виробників;

2) налаштовувати різні за рівнем режиму доступу інтерфейси для клієнтів і виробників, що дозволяє надавати повну, доступну та відповідну цілям одержувачів інформацію.

² Багацька К., Гейдор А. Бізнес-процеси в умовах діджиталізації економіки. Вісник КНТЕУ. 2019. № 5. С. 23-32.

Перелік ініціатив та проектів для досягнення КРІ³
(систематизовано автором)

Заходи та інструменти	Індикатор виконання (КРІ)
1. Тверда інфраструктура	
1.1. Розбудова фіксованої інфраструктури широкопasmового доступу до мережі Інтернет	Покриття – 99,9 % українських домогосподарств Інтернет широкопasmового доступу – стандарт для новобудов, квартир та фізичної інфраструктури
1.2. Розбудова інфраструктури мобільного Інтернету (4G, 5G)	Покриття – 100 % території країни (4G-5G) 99 % усіх автомобільних і залізничних магістралей та 95 % сільської місцевості покрито технологіями мобільного Інтернету
1.3. Розбудова радіоінфраструктури (LoRaWan тощо) для проектів Інтернету речей	Покриття – 100 % території країни 5 млрд сенсорів та датчиків
1.4. Розбудова інфраструктури громадського доступу до Wi-Fi	100 % ключових вузлів транспортної інфраструктури, туристичних маршрутів, природних заповідників, об'єктів культури та історії, дозволів та відпочинку покрито бездротовими мережами Wi-Fi
1.5. Розбудова обчислювальної інфраструктури (т. з. хмарна, або віртуалізована, інфраструктура) – локальні центри обробки даних	5 національних ЦОД-інфраструктур (рівня DC TIER3)
1.6. Створення інфраструктури кібербезпеки	До 10 галузевих центрів управління кібербезпекою належить повноцінне функціонування програми “Чистий Інтернет” (очищення мережевого трафіку на рівні операторів)
2. М'яка інфраструктура	
2.1. Інфраструктура ідентифікації та довіри (citizen ID, mobile ID, bank ID)	Єдиний державний електронний демографічний реєстр (citizen ID) – 99,9 % громадян мають цифрову ідентифікацію (citizen-card, Mobile ID) до 2020Е
2.2. Інфраструктура відкритих даних	99 % публічних інформаційних ресурсів та баз даних у відкритому доступі
2.3. Інфраструктура державних послуг (e-government)	Безпаперова взаємодія за принципом “єдиного вікна” та автоматизації усіх процесів бек-офісу державних установ
2.4. Інфраструктура інтероперабельності	100 % державних ресурсів та систем взаємодіють через платформу інтер-операбельності “Трембіта”
2.5. Інфраструктура е-комерції та е-бізнесу	+300 % зростання внутрішнього ринку електронної комерції до 2020Е; +1000 % – до 2030Е 99 % ділових процесів між бізнесом – електронні (е-комерція)
2.6. Транзакційно-процесингова інфраструктура	100 % закладів торгівлі, сфери послуг тощо працюють у режимі cashless (безготівкові розрахунки)
2.7. Інфраструктура життєзабезпечення	Топові позиції в рейтингах: індекс якості життя (безпечне та комфортне життя), міжнародний індекс щастя
2.8. Геоінформаційна інфраструктура	Оцифровування 100 % фізичних інфраструктур (зокрема, критичних) відповідно до галузей економіки (транспортна, енергетична, міська екологічна, житлово-комунальна, нерухоме майно)
2.9. Блокчейн інфраструктура (як опорна для реалізації багатьох м'яких інфраструктур)	100 % ділових процесів: реєстрації цивільних актів ведення реєстрів, реєстрів, кадастрів та довідників захищено відповідно до стандартів кібербезпеки (ISO 27001)

³ Українська стратегія Індустрії 4.0 – 7 напрямів розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://industry4-0-ukraine.com.ua>.

Цифрові платформи надають можливість формувати багатовимірні аналітичні звіти та в подальшому відображати інформацію з використанням OLAP-технологій (Online Analyzing Processing), тобто надавати інформацію у вигляді багатовимірного куба з можливістю маніпулювання нею, що відповідає принципам FASMI (Fast Analysis of Shared Multidimensional Information)⁴:

1) Fast (швидкий) – наявність швидкого відгуку системи на запит аналітика;

2) Analysis (аналіз) – можливість аналізу максимально зручним для користувача способом;

3) Shared (розподіл) – організація доступу для великої кількості користувачів системи із захистом від несанкціонованого доступу, спотворення та розкрадання інформації;

4) Multidimensional (багатомірний) – представлення даних інформаційної системи у вигляді багатовимірних кубів із ієрархічними вимірами;

5) Information (інформація) – отримання необхідних для конкретного запиту даних у достатньому обсязі.

Реалії сьогодення свідчать, що вже проявляється конкуренція між різними платформами, які займають близькі ніші на ринку. Прикладом цьому можуть бути сучасні відносини між Google та Amazon⁵. Потужні стимули консолідувати платформи за рахунок злиття та поглинання існують у таких секторах, як туризм, райдшерінг, доставка їжі тощо.

Зростання платформ у світі викликає реакцію як на міжнародному, так і національному рівнях. Загалом платформи розглядаються як засіб позитивних змін, оскільки вони стимулюють інновації, підвищують продуктивність праці, забезпечують найкраще використання активів. Водночас у ЄС висловлюють занепокоєння з приводу домінування американських платформ, які мають справу з особистими даними, що може призвести до посилення регуляторного контролю.

Роздрібні торговельні підприємства, виходячи з класичного уявлення про вітчизняну торгівлю, відносяться до низькотехнологічних бізнес-структур і не мають досвіду самостійної розробки наукомістких інновацій. Однак, працюючи у конкурентному середовищі, вони стають лідерами в сфері управління та інтеграції знань із різних сфер в унікальні цифрові інновації нового покоління. Пріоритет розвитку інноваційного простору на основі цифрових рішень у конкурентному

⁴ Боднар О. Цифровізація та конкурентоспроможність бізнесу – ключові драйвери розвитку української економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://business.ua/litsa/item/2452-tsifrovizatsiya-ta-konkurentospromozhnistbiznesu-klyuchovi-drajveri-rozvitku-ukrajinskoji-ekonomiki>.

⁵ The “Amazon Effect”: How Ecommerce Will Change in 2019 and Beyond by Aj Agrawal. URL : <https://www.entrepreneur.com/article/325556>.

середовищі сприяє радикальному підвищенню ефективності та економічності роздрібних торговельних підприємств, у чому переконує досвід роботи лідерів мережевого рітейлу, зокрема “АТБ”, “Fozzy Group”, “Епіцентр К”, “Metro Cash&Carry”, “Ашан”, “Comfy”, “Фокстрот”, “Eva”, “Rozetka”, “Varus”, “Eldorado” тощо⁶.

Практика розвитку рітейлу свідчить про пріоритет цифрового інноваційного простору, адекватного трансформації сфери товарного обігу. Авторський алгоритм сценарію цифрової трансформації рітейлу наведено на рис. 1. Відповідно до нього правомірним є твердження, що сучасні цифрові платформи, сервіси та системи надають принципово інші можливості для аналізу великих даних, що дозволяє створювати пропозиції нової цінності для покупців, змінювати облік сучасного рітейлу та парадигму його розвитку. Цифрові інновації викликали інтеграцію офлайн- та онлайн-форматів, а також поступове перетворення рітейлу в цифровий сектор послуг. Поведінка покупців помітно змінилася. Спостерігається посилення диференціації споживчих переваг і фінансових можливостей, що обумовлює значну фрагментацію споживачів і підвищення запиту на рівень сервісного обслуговування.

Сучасне роздрібне торговельне підприємство, як правило, зосереджене на персоналізації продаж, ідентифікацію потреб покупців, прогнозування купівельного попиту та його задоволення в режимі реального часу. У рітейлі з'являються нові бізнес-моделі, технології, методи взаємодії з клієнтами, розвивається цифровий сервіс клієнта. Практика формування інноваційного простору на основі досягнень штучного інтелекту та інших технологій нового покоління переконливо свідчить про суттєвий вплив на рівень конкурентоспроможності рітейлу сервісної складової та, зокрема, значної ролі цифрового сервісу клієнтів.

Цифрові інновації зумовили підвищення ролі торговельного сервісу, що дозволяє говорити про клієнто- та сервісоорієнтовані концепції розвитку сучасного цифрового рітейлу. На наш погляд, це об'єктивно посилює рівень обслуговування та персональну роботу з кожним клієнтом. Цифрові інновації підвищують клієнто- та сервісоорієнтованість роздрібного торговельного підприємства, оскільки дозволяють:

- 1) формувати унікальні персоналізовані пропозиції;
- 2) створювати сервіси віртуальних помічників для клієнтів;
- 3) виконувати широке коло запитів споживачів через текстові, голосові та графічні введення.

Подібні технологічні рішення сприяють збільшенню чисельності покупців, підвищують рівень сервісної складової, створюють

⁶ Топ-15 найприбутковіших торгових мереж України за 2020 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rau.ua/novyni/top-15-torgovyh-merezh-forbes>.

індивідуальний цифровий клієнтський профіль, що формує в комплексі пакети послуг та перелік рекомендованих до покупки товарів на основі різних цифрових сервісних платформ.

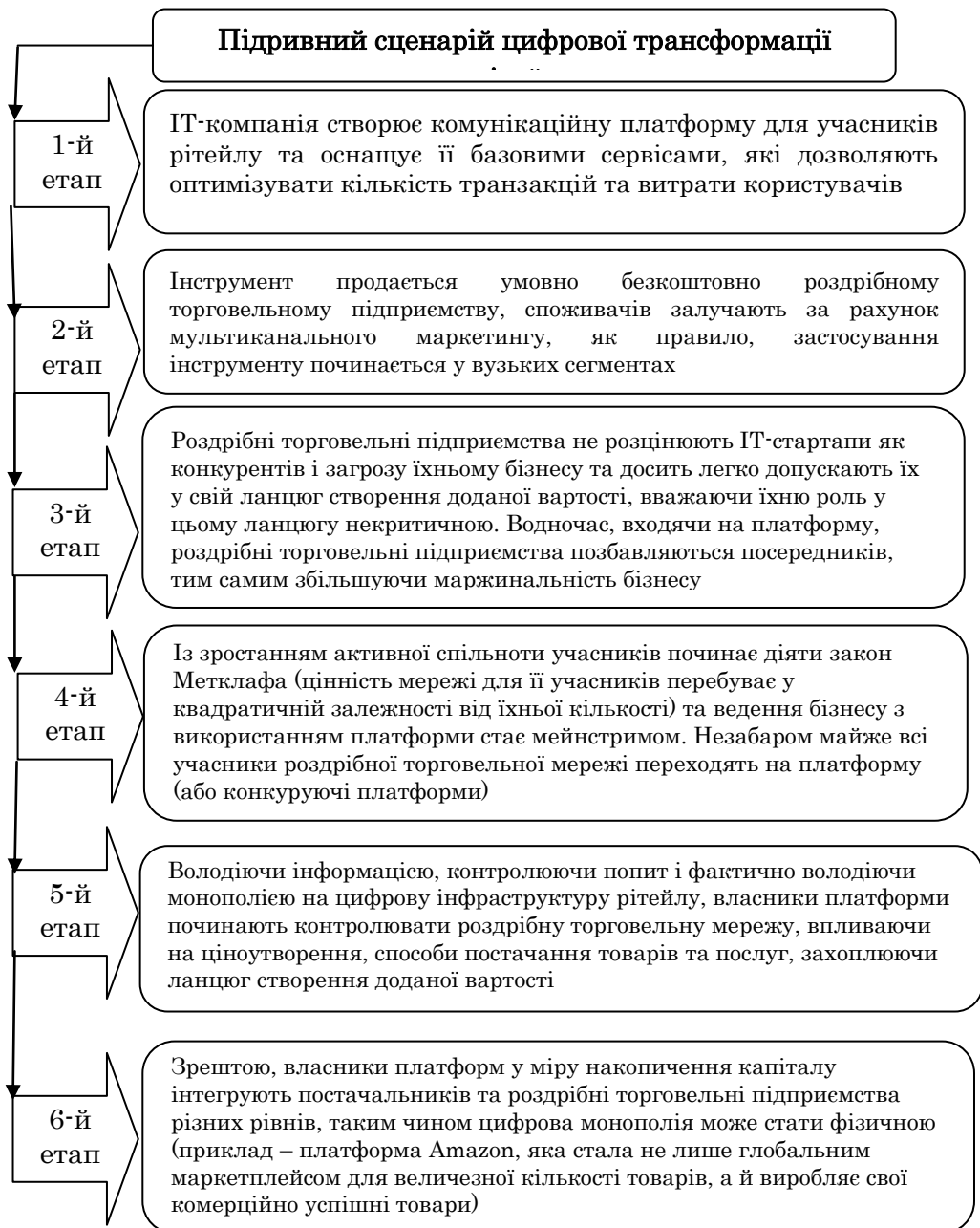

Рис. 1. Сценарій цифрової трансформації ритейлу (авторська розробка)

На думку автора, цифрові платформи та сервіси роздрібні торговельні підприємства повинні використовувати для:

- 1) керування інноваційним процесом;
- 2) віртуального продукування процесів тестування та моделювання споживчої вартості нових товарів і послуг;
- 3) формування цифрових концепцій бізнес-комунікацій протягом усього ланцюга створення вартості – від моменту вивчення поведінки споживача, прогнозування попиту до моменту постачання “just in time” та генерування фінансових потоків у режимі реального часу. Це стане можливим у результаті високошвидкісної обробки великих даних і аналізу транзакцій у момент їх здійснення.

Роздрібні торговельні підприємства розробляють алгоритми та моделі споживчої поведінки, що дозволяє автоматизувати та прогнозувати необхідні товари та послуги для покупців, здійснювати доставку товарів автоматично, міняючи стадію замовлення. Такий підхід призводить до появи бізнес-мислення нового типу і знаходиться в основі трансформації “e-commerce в a-commerce (automated commerce)” – електронної торгівлі в автоматичну або автоматизовану торгівлю. Вважаємо, що окреслені інноваційні досягнення цифровізації суттєво розширюють можливості менеджменту оптимізації операційної діяльності, сприяють підвищенню культури торговельного та сервісного обслуговування.

Досвід кращих ділових практик розвитку інноваційного простору в зарубіжних мережевих компаніях свідчить про те, що системний та перспективний характер інтеграції цифрових технологій у бізнес-процеси має наслідком досягнення високих та стійких конкурентних позицій⁷.

У вітчизняній мережевій роздрібній торгівлі розвиток інноваційного простору та інтеграція “наскрізних” цифрових рішень відбувається з деяким відставанням від зарубіжних конкурентів, що пояснюється незавершеними процесами органічного зростання та процесами просторової інтеграції торговельних мереж. Розвиток цифрового простору у вітчизняних торговельних мережах знаходиться на початковому етапі, інтеграція технологій нового покоління в торгові бізнес-процеси має, як правило, фрагментарний характер. Це, на наш погляд, пояснюється недостатньою впевненістю топ-менеджменту в досягненні високої рентабельності та окупності цифрових рішень, необхідністю інвестування значних коштів, відсутністю стратегічного розуміння, а також факторами загально-економічного порядку.

⁷ Michael Keenan. Global Ecommerce Explained: Stats and Trends to Watch in 2021. URL : <https://www.shopify.com/enterprise/global-ecommerce-statistics>.

У той же час гнучкість в реалізації цифрових продуктів поряд із високою соціальною спрямованістю вітчизняної торгівлі обумовлює досягнення випереджальної динаміки технологічного рівня ритейлу порівняно з іншими галузями національної економіки та має значний потенціал подальшого застосування. Бізнес-практика та тенденції розвитку світового мережевого ритейлу переконують, що в Україні слід очікувати розширення цифрового простору.

Отже, детермінанти формування інноваційного простору ритейлу необхідно розглядати у контексті сучасних науково-технологічних ініціатив та “наскрізних” цифрових технологій, що слід враховувати при трансформації класичних бізнес-моделей “e-commerce в a-commerce (automated commerce)”, а також при розробці стратегічних основ, програм, проєктів галузевого та регіонального розвитку споживчого ринку на всіх рівнях керування. Нові бізнес-моделі ритейлу повинні бути орієнтовані на персоніфікацію продаж, віртуальне продукування пропозиції товарів, моделювання споживчої цінності, що підвищує рівень сервісного обслуговування населення.

Василь ФУТАЛА

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ

Vasyl FUTALA

ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIANS IN INTERWAR POLAND: MODERN UKRAINIAN VISION

Abstract. *The urgency of the problem raised in the article is primarily due to scientific interest - the need to analyze, systematize and evaluate historiographical sources, in special literature on economic activity of the Ukrainian community in interwar Poland. The public resonance of the topic is also taken into account, namely, to what extent the experience and lessons of economic life of Western Ukrainians in the 1920s and 1930s can be used in their practical activities by business entities in independent Ukraine. The author found that modern Ukrainian researchers have shown a long retrospective of the Western Ukrainian cooperative movement. For the first time, a holistic picture of the organizational formation and functioning of Ukrainian cooperation in Volyn was created. The economic activity of the Ukrainian community, in particular the development of private entrepreneurship, the socio-economic model of the Greek Catholic Church, vocational education and exhibition business as factors of economic development of the region are comprehensively considered. Researchers are unanimous that in extremely difficult socio-economic and political conditions, Ukrainians have created an economic foundation for national self-preservation. However, this scientific problem has prospects for research. In particular, the economic development of the western lands of Ukraine as part of interwar Poland through the prism of local history and biographies needs in-depth analysis.*

Опинившись проти своєї волі у складі Другої Речі Посполитої, західні українці не могли створити завершену систему національної економіки й розраховували лише на господарську самоорганізацію – творення кооперативних структур та розгортання підприємницької діяльності. Така соціоекономічна модель українського суспільства мала стати добрим підґрунтям майбутньої політичної незалежності. Цей сегмент соціально-політичних та економічних процесів на західних землях України у міжвоєнний період тривалий час привертає увагу дослідників, свідченням чого є велика кількість наукових праць – статей, монографій, дисертацій. Отож, актуальність порушеної у статті проблеми зумовлена передовсім науковим інтересом – необхідністю аналізу, систематизації та оцінки історіографічних джерел, тобто спеціальної літератури, присвяченої господарській активності української спільноти у міжвоєнній Польщі. Береться до уваги й суспільний резонанс теми, а саме: якою мірою досвід й уроки

економічного життя західноукраїнців у 1920-1930-х рр. можуть використати у своїй практичній діяльності суб'єкти господарювання в сучасній Україні з тим, щоб подолати соціально-економічне відставання країни від провідних європейських держав.

Соціально-економічну діяльність українців Галичини, Західної Волині, Холмщини і Підляшшя у міжвоєнне двадцятиліття в історіографічному аспекті висвітлили (причому фрагментарно) лише окремі дослідники, як-от: М. Вербовий¹, О. Вербова², С. Гелей³, Р. Наконечний та А. Копитко⁴. Варто відзначити й аналітичний доробок авторів рецензій на наукові книжкові видання⁵. Однак узагальнювального дослідження до недавнього часу написано не було.

Метою статті є показати внесок сучасних українських дослідників у вивчення різних аспектів національного господарського руху Західної України протягом 20-30-х рр. ХХ ст., виділити основні напрями досліджень та накреслити шляхи подальших наукових пошуків.

У материковій Україні соціально-економічні відносини на західноукраїнських землях почали інтенсивно вивчатися на рубежі ХХ і ХХІ ст. Причому найбільше уваги приділено кооперативному рухові. Пріоритет у цьому напрямку наукових студій належить ученим Львівського торговельно-економічного університету. У 2005 р. тут почала формуватися наукова школа кооперативного будівництва під керівництвом професора С. Гелея. Активними учасниками школи стали

¹ Вербовий М. В. До історіографії фінансово-кредитної інституціоналізації західноукраїнського господарського руху (1848-1939 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2005. – Вип. 37-38. – С. 305-312.

² Вербова О. С. Історико-економічна наука про національний господарський рух у Західній Україні впродовж 1848-1944 років // Схід. – 2008. – № 4 (88). – С. 63-69.

³ Гелей С. Д. Відгук офіційного опонента на дисертацію Шабали Ярослава Миколайовича “Аграрні реформи на Волині у ХХ – на початку ХХІ ст.: передумови, перебіг та наслідки”, подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України // Його ж. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів : Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 914-919.

⁴ Наконечний Р. А., Копитко А. Д. Дослідження проблем розвитку української аграрної освіти в Східній Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) в сучасній вітчизняній історіографії (частина І) // Журнал агробіології та екології. Науково-технічний журнал. – Львів, 2018. – Том 5. – № 1. – С. 49-57.

⁵ Гелей С. Рец. на: Степан Злупко. На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 283 с.; Футала В. Рец. на: Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. – 928 с. // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2016. – Вип. 14. – С. 139-144; Давидюк Р. Соціально-економічна модель українського суспільства міжвоєнної Галичини // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2020. – Вип. 32. – С. 254-61. – Рец. на монографію: Пасіцька О. «Львівський Манчестер» і «Галицька Каліфорнія»: соціально-економічна діяльність українців Галичини (20-30-ті роки ХХ ст.) / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, НАН України. – Львів, 2019. – 572 с.

молоді науковці Ю. Михальський, А. Прокіп, С. Семів, В. Клок, А. Сова, М. Лукасевич, Р. Пастушенко.

На окрему увагу заслуговує науковий доробок лідера творчого колективу львівських дослідників С. Гелея. У багатогранних дослідженнях ученого домінують проблеми зародження і розвитку кооперації на західноукраїнських землях у XIX-XX ст. Під його керівництвом вперше в незалежній Україні були видані підручники для вищих навчальних закладів “Історія кооперативного руху” (1995) та “Історія споживчої кооперації України” (1996). Він є також співавтором підручника “Кооперативне право” за редакцією члена-кореспондента НАН України, проф. В. Семчика. У 2004 р. у співавторстві з Р. Пастушенком опублікував посібник для 11 класу загальноосвітніх шкіл “Основи кооперації”, а у 2006 р. – підручник для вищих навчальних закладів “Теорія та історія кооперації”. В основу цих видань покладено концептуальні засади монографії діаспорного вченого І. Витановича “Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964). Не можна не згадати ще одну важливу подію у житті об’єднання науковців: протягом 1999-2007 рр. побачила світ тритомна колективна праця “Українські кооператори. Історичні нариси”⁶, у якій міститься 116 розповідей про життєвий шлях і творчу діяльність відомих громадсько-політичних діячів – учених, правників, священиків, які були подвижниками кооперативної ідеї на західних землях України міжвоєнної доби, аналізується їхній науковий та практичний доробок. В анотації до першої книги зазначається, що досвід кооперативного руху дорадянської епохи може бути використаний у сучасних умовах державотворення, становлення ринкової економіки, вирішення соціальних проблем більшості населення.

Назагал у творчому доробку С. Гелея є близько 80-ти публікаційна означену тематику, зокрема сім монографій – п’ять одноосібних та дві у співавторстві⁷. У його текстах чітко простежуються історико-теоретичні, історичні та соціально-економічні аспекти українського кооперативного

⁶ Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 1 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 456 с.; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 2 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – 338 с.; Українські кооператори (Історичні нариси). Книга 3 / Заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – 328 с.

⁷ Гелей С., Бабенко С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті. Монографія. – Київ: “Вісті”, 2003. – 160 с.; Гелей С. Д. Львівська комерційна академія: Нарис історії. – Львів: Вид-во ЛКА, 2008. – 624 с.; Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність: монографія. – Львів: Вид-во ЛКА, 2010. – 584 с.; Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення / М. В. Аліман, Л. Г. Войнаш, В. В. Гончаренко, С. Д. Гелей та ін.; за ред. С. Д. Гелея. – Львів: Вид-во ЛКА, 2013. – 976 с.; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення. – Львів: Вид-во ЛТЕУ, 2016. – 928 с.; Гелей С. Роман Зубик. Учений і громадянин. – Львів: Вид-во “Растр-7”, 2021. – 408 с.

руху. Так, аналізуючи процес зародження та еволюції кооперативної ідеї, дослідник резюмував, що кооперативна думка в Україні протягом другої половини XIX ст. не тільки засвоїла основні засади кооперативної теорії країн Західної Європи, а й відродила традиційні цінності національного способу життя, що були властиві українцям у минулому – добровільно об'єднуватися у вільні спілки для співпраці, самодопомоги і самооборони⁸.

Наступний етап формування національної кооперативної ідеології, як слушно вважає С. Гелей, припадає на першу половину XX ст. Одними з перших популяризаторів нової кооперативної ідеології – кооператизму – були С. Кузик, К. Паньківський, І. Петрушевич та ін. Та чи не найбільший вплив на формування кооперативного світогляду української молоді мав М. Левитський. Завдяки його кооперативно-просвітницькій діяльності український національний рух дедалі більше поєднувався з кооперативним. На переконання С. Гелея, до числа тих, хто палко підтримував ідею створення національної системи кооперації, належав М. Туган-Барановський. У філософській основі мислення вченого лежала свобода самовизначення особи, яку він вважав найвищою суспільною цінністю, без якої не могла вирішуватися проблема суспільної справедливості та «гармонійного поєднання свободи кожного із свободою всіх»⁹.

Інший напрям наукових студій С. Гелея – історія української кооперації. У цей блок входять публікації, присвячені першому споживчому товариству в східній частині Галичини “Народна торгівля”¹⁰, зародженню і розвитку економічної освіти в Галичині¹¹, регіональним аспектам національного кооперативного руху¹², ролі греко-католицького духовенства в економічному розвитку краю¹³,

⁸ Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 78.

⁹ Там само. – С. 82-87; Гелей С. Михайло Туган-Барановський – визначний теоретик кооперативного руху // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т. 1. – С. 13-14.

¹⁰ Гелей С. “Народна торгівля” – перше споживче товариство в Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: Зб. наук. статей. – К. : Вісті, 1996. – С. 44-54.

¹¹ Гелей С., Пастушенко Р. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: Зб. наукових статей. – Київ : Вісті, 1996. – С. 87-99; Гелей С., Пастушенко Р. Просвіта і кооперативний рух у Галичині // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти: зб. наукових статей. – Київ : Вісті, 1996. – С. 99-105.

¹² Гелей С., Пастушенко Р. Львів – столиця української кооперації // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів : Коопосвіта, 1998. – Т. 1. – С. 65; Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 387-388; Гелей С. Кооперативний рух в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття. На матеріалах Рогатинського повіту // Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 508-529.

¹³ Гелей С. Для загального добра. Вплив української греко-католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині // Дзвін. – Львів, 2003. – Ч. 4. (702). – Квітень. – С. 121 (С. 117-125); Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 434-449.

українській кооперації в Галичині у період між світовими війнами¹⁴, внеску чільних кооператорів у боротьбу за українську державність¹⁵ тощо.

Слід зауважити, що біографічний метод дослідження є одним із провідних у творчій лабораторії С. Гелея. Найбільшим досягненням ученого у цій сфері наукового пошуку є створення просопографічного портрету визначного українського вченого та громадського діяча І. Витановича. С. Гелей аргументовано довів, що І. Витанович був глибоко обізнаний з актуальними проблемами історії України, економічної думки, соціології, проте найбільший внесок зробив у розвиток кооперативної науки. Кооперацію учений вважав соціальним відкриттям новітньої цивілізації, яка об'єднувала людей скромного достатку, дрібних товаровиробників, відносно небагатих споживачів товарів і послуг. Кооперативи, на думку І. Витановича, захищали їхні інтереси, задовольняли матеріальні і духовні потреби, сприяли розвитку ринкових відносин і створювали у державі соціальну стабільність. У кооперації українське громадянство було схильне вбачати конкурентну форму демократії, яка наближала Україну до демократичного Заходу й відривала її від деспотичного Сходу. І. Витанович, переконливо ствердив С. Гелей, завжди відстоював незалежний розвиток української кооперації як економічної основи незалежності Української держави¹⁶.

Ознайомлення з науковим доробком С. Гелея переконує, що найбільше зацікавлення вченого викликала історія споживчої кооперації. На його переконання, періодом відродження української кооперації в Західній Україні стали 1920-ті рр. Споживчі кооперативи розбудовувалися за триступеневою організаційною схемою. С. Гелей ґрунтовно дослідив не тільки економічні здобутки споживчих товариств, а й їхню соціальну роль. З'ясовано, що культурно-освітня діяльність українських кооперативів спрямовувалася на підвищення загальноосвітнього рівня українського населення та підготовки кадрів для кооперативної й господарської роботи. Кооперація також сприяла піднесенню культури господарювання українського народу¹⁷.

¹⁴ Гелей С. Українська кооперація в Галичині у період між світовими війнами / С. Гелей // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Том CCLXV. – С. 201-239; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 567-608.

¹⁵ Гелей С. Від національної ідеї до державності... – С. 565-699; Гелей С. Про ідеї, героїв і політику... – С. 667-724.

¹⁶ Гелей С. Ілля Витанович... – С. 511-512.

¹⁷ Гелей С. Розвиток української споживчої кооперації у Західній Україні в 20-х роках ХХ століття // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. – Вип. 9. – С. 179-181; Споживча кооперація України. Від зародження... – С. 498-501.

Отже, у науковому доробку професора С. Гелея – десятки розвідок про соціально-економічні процеси, зокрема кооперативний рух в Україні у новітню добу. Учений збагатив кооперативну науку теоретичними знаннями про сутність споживчої кооперації, її місце та роль в історичному й економічному процесах, розкрив основні етапи розвитку кооперативного руху та його вплив на господарське і суспільне життя країни. Дуже важливим є те, що дослідник показав внесок кооперації в український національний рух і практику державотворення, простежив розвиток української кооперативної ідеї в контексті загальноєвропейського та світового кооперативного руху, суттєво доповнив наявні емпіричні узагальнення про традиції вітчизняного кооперативного руху. С. Гелей потрактував кооперацію як соціальне відкриття новітньої цивілізації, що ґрунтується на природних властивостях людини, на економічному інтересі і найповніше відповідає ідеалам справедливості та свободи.

Від початку 2000-х рр. почала розширюватися географія історико-економічних студій. Предметом дослідження молодого науковця з Тернополя Л. Реви-Родіонової стала діяльність товариства “Сільський господар” з індустріального організаційного та технологічного реформування селянських господарств, піднесення національної аграрної культури та розвитку аграрного ринку; аналіз теорії, практики і досвіду агрономічної допомоги суб’єктам господарювання як складової державно-громадської діяльності, що спрямовувалися на зростання масового сільськогосподарського виробництва і формування агроринкової економіки. Авторка висвітлила концептуальні засадничі складові діяльності “Сільського господаря”, обґрунтувала зв’язок форм і методів агрономічної допомоги селянству з панівними політичними і соціально-економічними умовами¹⁸.

Узагальнення, сформульовані Л. Ревою-Родіоною у висновках, мають конкретний, синтетичний характер і практичну спрямованість¹⁹. Зокрема, стверджено, що у 1920-1930-х рр. громадсько-агрономічна діяльність “Сільського господаря” розвивалася в умовах національного господарства та колоніальної політики на українських землях унітарної Польської держави. У 1919-1924 рр. ставилися і частково вирішувалися питання української кооперативної агрономії. Кооперативи, крім організації збуту, переробки і постачання сільськогосподарської продукції, повинні були займатися агрономічною допомогою селянству. Наступне десятиліття було періодом відродження і розширення організаційної мережі “Сільського господаря”, зокрема на територію волинських земель, удосконалення методів і засобів агрономічної праці,

¹⁸ Рева-Родіонова Л. Українське товариство “Сільський господар”. 1899-1944 рр. Історія. Досвід. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2000. – 368 с.

¹⁹ Там само. – С. 261-278.

налагодження тісного зв'язку з місцевими господарствами. Переломним став 1927 р., коли українські агрономи очолили Товариство. Вони створили власну агрономічну організацію і громадські колегіальні органи сприяння розвитку сільського господарства, організували масову агрономічну допомогу українському селянству, розробили і почали впроваджувати програму технічної і соціальної реконструкції села. Друга половина 1930-х рр. характеризувалася піднесенням громадсько-агрономічної діяльності “Сільського господаря”, кількісним і якісним зростанням агроперсоналу, залученням усе більшого числа селян до поліпшення власних господарств.

Авторка обстоює думку, що товариство “Сільський господар” було школою громадсько-господарського життя галицьких українців. Після програної боротьби за політичну незалежність діяльність Товариства у міжвоєнний період стала проявом боротьби за економічне визволення і самовизначення українських земель у межах Польської держави, спільно з українською кооперацією – економічним підґрунтям національно-визвольного руху, формувала національні ідеали, свідомість і характер, а також ідеологію та традиції самоорганізації українського селянства, набула значення національного чинника. Завдяки силі єдності, спільної ідеї та праці громадсько-економічних установ, їх провідників і селянства було виявлено право і спроможність української нації на самостійне і незалежне політичне та економічне життя. Тобто діяльність Товариства об'єднала національний і соціальний моменти у боротьбі за незалежну Україну.

Предметом вивчення З. Струк став розвиток кооперативних структур у Західній Україні протягом 1920-1930-х рр.²⁰. Авторка зосередила основну увагу на виробничо-збутовій діяльності кооперативів. Зокрема, показала роль “Маслосоюзу” в економічному відродженні села. З'ясувала, що вже у другій половині 1920-х рр. 86 % господарств виявилися членами української молочарсько-споживчої кооперації²¹. Вагомою була участь західноукраїнських кооператорів в ефективному веденні сільського господарства й виробництві та збуті іншої сільськогосподарської продукції. Спираючись на два великі центральні управління – “Центросоюз” як споживчу кооперацію та “Маслосоюз” як молочарський центр – під керівництвом Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) і у співпраці з товариством “Сільський господар” сільськогосподарська кооперація економічно відродила галицьке село та українські села на північних західноукраїнських землях. Життєвий рівень селян значно зріс, і потреби села ставали щораз вищими. У 1930-х рр. українська міська

²⁰ Струк З. І. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921-1939 рр.). – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.

²¹ Там само. – С. 21.

кооперація перетворюється на консолідаційний центр і ядро української промисловості. На кооперативних промислових підприємствах працювало майже 25 % міського населення краю. Наслідком цього було те, що міста Галичини і Волині усе більше набували вигляду українських міст, осередків української культури²².

У монографії належне місце відведено й культурно-освітній діяльності української кооперації. Показано, що основними напрямками її роботи були: організація загальних культурно-освітніх курсів та фахових господарських шкіл, фінансова підтримка українського шкільництва, участь в антиалкогольній кампанії, видавнича діяльність тощо. До кінця 1929 р. майже у 43 % кооперативів були засновані бібліотеки, в яких налічувалося понад 200 найменувань книжкової продукції²³. У підсумку авторка дійшла важливого висновку: “Західноукраїнська кооперація – це не тільки суто господарський, може навіть не стільки господарський, як політико-державницький рух. Кооперативний рух у міжвоєнній Польщі створив своєрідну кооперативну республіку, немов державу в державі, допоміг зміцнити здоровий патріотизм населення, вивершити її національний організм”²⁴.

Тривалий час кооперативний рух на Волині висвітлювався фрагментарно і без урахування основних джерел. Цю тенденцію перервала луцька дослідниця Т. Вісіна. В кандидатській дисертації²⁵ авторка охарактеризувала стан кооперації в краї після Першої світової війни, політичні та соціально-економічні умови функціонування, шляхи її структурної відбудови та основні напрями організаційного розвитку. Доведено, що найбільш розвиненою в кількісному і господарському відношеннях була кредитна кооперація. У Волинському воєводстві наприкінці 1926 р. діяло 95 кооперативів. Вони переважно обслуговували торгівлю і промисловість, сільське господарство і т. зв. “Каси Стефчика”, які кредитували дрібного сільгоспвиробника, а в містечках – дрібного промисловця. Кредитні кооперативи з огляду на приналежність до ревізійних союзів були дуже різнорідними. Серед них суто українських було п’ять. Волиняни брали участь у кооперативах різних національностей. Другим за ступенем розвитку видом кооперації була споживча. У 1926 р. із 103 споживчих товариств 50 були українськими. У другій половині 20-х рр. у краї виникла виробнича кооперація, представлена тільки молочарнями. 1926 р. їх налічувалося

²² Там само. – С. 104.

²³ Там само. – С. 114.

²⁴ Там само. – С. 150-151.

²⁵ Вісіна Т. М. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20-30-х роках ХХ ст. : Автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. – Львів, 2002. – 18 с.

лише п'ять. У господарському відношенні виробнича кооперація була досить слабкою, до того ж українці майже не брали в ній участі²⁶.

Т. Вісіна показала також особливості функціонування української кооперації в 1930-х рр. Після прийняття нового кооперативного закону Польщі (1934 р.) відбулася реорганізація кооперативної мережі усієї держави, внаслідок чого найбільше потерпіла українська кооперація на Волині. Кооперативи, що належали до РСУК, було насильно від нього відірвано і приєднано до трьох союзів, що діяли на терені воеводства, в основному до українсько-польського “Гурту” та польського Союзу рільничих і зарібково-господарських кооперативів. Це було зумовлено зміною політичного режиму в Польщі та політикою волинського воєводи Г. Юзевського. Якщо до середини 1937 р. кооперативи Волині ще виказували якийсь поступ, то з кінця 1937 р. настав застій. Під кінець 30-х років існували ще деякі штучні проекти створення Волинського союзу кооперативів, проте до здійснення цих планів так і не дійшло. Український кооперативний рух на Волині був по суті ліквідований, розчинений у польських кооперативних центрах. Авторка, як і згадані вже Л. Рева-Родіонова та З. Струк, слушно констатує, що у міжвоєнний період волинська кооперація була не лише господарським, а й політико-державницьким рухом. Вона виявилася школою громадського життя, поглиблювала економічний та національний світогляд людей, рятувала українців від денационалізації, утверджувала їх національну гордість, формувала національну еліту та уберігала її від знищення²⁷.

Комплексне дослідження волинського кооперативного руху, який раніше був частково відображений у працях, присвячених кооперації загалом, окремим видам кооперації або ж висвітлювався як компонент триваліших хронологічних періодів запропонував В. Вісин²⁸. У процесі компаративного аналізу автор з'ясував, що основним фактором успішного функціонування волинської кооперації в Другій Речі Посполитій стала ефективна економічна політика польського уряду. Окрім цього, встановив, що політико-правове поле функціонування кооперації на Волині було набагато сприятливіше у Польській державі, ніж за царського режиму. В роботі ґрунтовно проаналізовано й відтворено кількісну і якісну динаміку кооперативних товариств та кооперативних союзів, які діяли на Волині, представлено дані щодо поширення різних видів кооперації. Зроблено висновок, що кооперативний рух, який був синтезованим витвором вітчизняних і зарубіжних традицій та досвіду, відіграв помітну роль в економічному й громадському житті Волині, став осердям зародження власної

²⁶ Там само. – С. 7.

²⁷ Там само. – С. 13.

²⁸ Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст.: історичний аспект : Автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00. 01 “Історія України”. – Львів, 2015. – 40 с.

економічної системи, сприяв покращенню матеріального становища населення й підвищенню його культурного й духовного рівня.

На новій археографічній базі вивчається розвиток українського кооперативного молочарства Галичини. О. Шміло у кандидатській дисертації²⁹ показала, що українська молочарська кооперація у міжвоєнній Польщі стала невід'ємною частиною національного суспільно-політичного, економічного і культурного життя та розвивалася з іншими формами кооперативної організації. У міжвоєнний період сформовано ефективну організаційну структуру кооперативного молочарства. В її основу закладено двоступеневу систему: районні молочарні та “Маслосоюз”. Така структура забезпечувала злагоджену співпрацю між усіма ланками. Кооперативні підприємства з кожним роком нарощували обсяги виробництва молочної продукції, розширювали її асортимент, урізноманітнювали надання послуг. У 1926 р. “Маслосоюз” вийшов на закордонний ринок, експортуючи масло в європейські країни. Молочарська кооперація втягувала селян у товарно-грошові відносини, прилучала до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання, сприяла внутрішньому згуртуванню українського селянства, а відтак ставала важливою передумовою піднесення його господарської культури і підвищення рівня життя. Налагоджена система молочарського кооперативного просвітництва забезпечила підготовку патріотично налаштованих фахівців для господарської роботи, внаслідок чого з'явилася чимала група кооперативних працівників, яка докладала зусиль для розвитку українського національного життя наперекір польським властям. Молочарська кооперація співпрацювала з “Просвітою”, “Сільським господарем”, “Рідною школою”, “Союзом українців” та іншими громадськими організаціями і цим забезпечувала потреби українства у життєво важливих суспільних сферах.

В епіцентрі дослідницької уваги опинилася постать Є. Храпливого. Його економічні погляди, наукові здобутки, творча спадщина й організаційно-громадська діяльність найповніше розкриті у монографії С. Злупка³⁰. Автор переконливо довів, що постійним прагненням Є. Храпливого було вивести українське сільське господарство, зокрема молочарство, на високий цивілізаційний рівень. У кооперативній молочарні вчений-агроном убачав одну з важливих клітинок великого господарського організму української нації. За короткий час наукової творчості та організаційної діяльності Є. Храпливий продемонстрував відданість справі розбудови сільськогосподарської кооперації на засадах

²⁹ Шміло О. П. Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі (1921-1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. – Львів, 2006. – 19 с.

³⁰ Злупко С. На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 184 с.

використання новітніх технологій, зміцнення економічних і морально-ціннісних основ модерного перетворення українського селянства і села. У своїх задумах він не відривав економіку від освіти і культури, виходив з їх органічної єдності та генетично-еволюційної поступовості. На думку С. Злупка, Є. Храпливого можна вважати засновником українського хліборобського менеджменту³¹.

До 100-річчя від дня народження Є. Храпливого шанувальники його ідей і творчості видали 1997 р. у Львові збірник матеріалів³². Цінними у цій книзі є спогади Л. Храпливої-Щур про батька та стаття А. Качора – скорочений варіант його біографічної праці, що вийшла друком 1980 р. у Вінніпезі. Подібний збірник вийшов на пошану А. Палія³³. Його укладач Р. Матейко подав короткий нарис життя і діяльності керівника “Маслосоюзу” та вмістив спогади про нього діаспорних авторів – Т. Котика, М. Яновича та І. Витановича. Деякі упущені дослідниками моменти наукової і громадської діяльності Є. Храпливого порушили тернопільські історики Н. Заяць та Н. Лубкович³⁴. Власне бачення діяльності кооперативного союзу “Гурт” на Волині та його провідника Й. Волошиновського представив вінницький дослідник В. Подолян. На його думку, засновники “Гурту” сповідували світові кооперативні принципи, закладені у роцдельській кооперативній доктрині. Запровадження європейської моделі обслуговування членів кооперації позитивно вплинуло на економічний стан громадян усіх національностей, котрі брали участь у діяльності товариств. Такий підхід до членства в Союзі (що було заслугою Й. Волошиновського) дозволив зберегти українські кооперативні традиції, мову, діловодство і залучити до співпраці та спілкування українців і поляків у кооперативному середовищі³⁵.

Цілісне бачення інтенсивної господарської активності української спільноти в складі міжвоєнної Польщі представила львівська

³¹ Там само. – С. 41.

³² Євген Храпливий: Збірник науково-популярних статей / ред. І. Гургула. – Львів : РВО “Основа”, 1997. – 101 с.

³³ Андрій Палій – будівничий та керманіч “Маслосоюзу”. Статті, спогади, листи / укл. Р. Матейко. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 293 с.

³⁴ Заяць Н. Наукова та громадська діяльність Євгена Храпливого (1898-1949 рр.) // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 53-59; Лубкович Н. Участь Євгена Храпливого в діяльності товариства “Сільський господар” // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Просвіта” в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування). – Тернопіль, 2009. – С. 242-246.

³⁵ Подолян В. В. Кооперативна діяльність Й. А. Волошиновського на Волині у 1929-1939 рр. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 108.

дослідниця О. Пасіцька³⁶. Зокрема, авторка проаналізувала чинники, які визначали місце Галичини в європейській економічній кон'юктурі, простежила чисельність, зайнятість та соціальну структуру українського населення, окреслила особливості розвитку національної економіки, зосібна її лідерів під впливом зовнішніх та локальних факторів, охарактеризувала поступ кооперації та приватного підприємництва, соціально-економічну парадигму Греко-католицької церкви (ГКЦ), професійну освіту та виставковий бізнес як фактори економічного розвитку регіону. За спостереженнями О. Пасіцької, серед усіх економічних ініціатив українців кооперація виявилася найбільш успішною, адже вдалося побудувати своєрідну “кооперативну державу” і значно потіснити євреїв на позиціях торгово-фінансових посередників³⁷. Основними організаційно-інституційними формами українських підприємців були соціальні організації: товариство українських ремісників і промисловців “Зоря”, Союз українських купців і промисловців, Товариство українських кооператорів, Українське технічне товариство, які відстоювали інтереси підприємливих людей, а досвід їхньої діяльності засвідчив необхідність об'єднання зусиль для покращення добробуту українців та економічного розвитку краю³⁸. Вагомим є й інше узагальнення дослідниці: інститут ГКЦ мав великий вплив на формування соціально-економічної моделі суспільства та економічного відродження Галичини. Ключовими елементами соціально-економічної доктрини ГКЦ були: приватна власність, справедливість, суспільна опіка, підтримка українського товаровиробника. Соціальна концепція ГКЦ сприяла консолідації національних сил, розвитку українського господарського життя в краї, піднесенню економічної культури населення. Соціально-економічні ідеї ГКЦ, викладені у творчій спадщині митрополита А. Шептицького, викликали неабиякий суспільний резонанс і мали не лише теоретичне, а й практичне втілення³⁹.

Окремі аспекти аналізованої проблеми розкрили та узагальнили представники економічної науки – дослідники історії економіки та економічної думки, як-от: О. Бурунова⁴⁰, М. Вербовий⁴¹,

³⁶ Пасіцька О. І. Соціально-економічна діяльність українців Галичини (1919-1939): Автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00. 01 “Історія України”; 07.00.02 “Всесвітня історія”. – Львів, 2019. – 36 с.

³⁷ Там само. – С. 14-17, 25.

³⁸ Там само. – С. 17-18.

³⁹ Там само. – С. 18.

⁴⁰ Бурунова О. А. Розвиток кредитної системи Західної України (1919-1939 роки): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 “Економічна теорія та історія економічної думки”. – Київ, 2012. – 20 с.

⁴¹ Вербовий М. В. Фінансово-кредитні інституції національного господарського руху в Західній Україні впродовж 1848-1939 років: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.04 “Економічна історія та історія економічної думки”. – Київ, 2005. – 19 с.

З. Комаринська⁴². Проте найбільших успіхів досягла професорка О. Вербова. Починаючи від середини 1990-х рр., в епіцентрі її наукових інтересів перебувають світоглядні засади національного господарського руху в Західній Україні першої половини ХХ ст., соціально-економічні та політичні передумови творення стану західноукраїнських підприємців, діяльність таких господарських товариств, як “Краєвий союз кредитовий”, Земельний гіпотечний банк, “Сільський господар”, фінансово-кредитне забезпечення західноукраїнської приватної торгівлі та промислу, взаємовідносини національної кооперації і приватного підприємництва, національне приватне підприємництво в економічних програмах західноукраїнських політичних партій міжвоєнного часу, українське аграрне просвітництво та шкільництво, участь ГКЦ у творенні інституційного поля приватного підприємництва тощо. Підсумком творчої праці вченої стали докторська дисертація⁴³, дві монографії⁴⁴ та десятки статей.

Аналізуючи аграрні перетворення польської влади на Волині у 1921-1939 рр., Я. Шабала показав, що волинське село поступово ставало на шлях капіталістичної еволюції. У цей час розпочався процес формування економічно-стабільних господарств, здатних до високопродуктивної праці, які в умовах фінансово-економічної, правової підтримки держави та розвитку товарно-грошових відносин могли стати ядром аграрної системи.

Окрім того, перехід аграрного сектору на капіталістичні рейки активізував розвиток сільськогосподарської кооперації. На початок 1938 р. у Волинському воєводстві діяло 577 кооперативів, із них 228 ощадно-позичкових, 92 молочарські, 231 споживчий, 11 сільськогосподарсько-торговельних, 15 – інших профілів. Загальна кількість їх членів сягала 130 тис. осіб. Оборотний капітал кооперації на цей час становив 19 196 000 злотих⁴⁵.

Підбиваючи підсумок, можемо ствердити, що проаналізовані праці вчених Львівського торговельно-економічного університету (передовсім професора С. Гелея), С. Злупка, Л. Реві-Родіонової, З. Струк, О. Шміло, Т. Вісин, В. Вісина, О. Пасіцької, О. Вербової, Я. Шабали та інших

⁴² Комаринська З. Банки та банківська справа в Західній Україні // Вісник НБУ. – 2000. – № 11. – С. 58-61.

⁴³ Вербова О. С. Інституціональне поле національного господарського руху в Західній Україні (1848-1944 рр.): Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.01 “Економічна теорія та історія економічної думки”. – Київ, 2015. – 40 с.

⁴⁴ Вербова О. Західноукраїнське приватне підприємництво міжвоєнного часу: монографія. – Львів : Піраміда, 2001. – 212 с.; Вербова О. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848-1944 років: монографія. – Львів : ПАІС, 2009. – 368 с.

⁴⁵ Шабала Я. М. Аграрні реформи на Волині у ХХ - на початку ХХІ ст.: передумови, перебіг та наслідки: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. – Чернівці, 2013. – С. 16.

відзначаються багатством фактографічного матеріалу та високим ступенем аналітики. Автори показали тяглу ретроспективу західноукраїнського кооперативного руху. Вперше створено цілісну картину організаційного становлення та функціонування української кооперації на Волині. Комплексно розглянуто економічну діяльність української спільноти, зокрема розвиток приватного підприємництва, соціально-економічну модель ГКЦ, професійну освіту та виставковий бізнес як фактори економічного розвитку регіону. Дослідники однак не у тому, що у надзвичайно складних соціально-економічних та політичних умовах українці створили економічний фундамент національного самозбереження. Національний господарський рух посилив їхню віру у власні сили та вселив надію на відновлення своєї державності. Загальноприйнятою є думка і про те, що в незалежній Україні найбільш доречним і правильним має бути еволюційний шлях здійснення реформ, добровільне об'єднання господарств у кооперативи.

Разом із тим, ця наукова проблема має перспективу дослідження. Зокрема, поглибленого аналізу потребує економічний розвиток західних земель України у складі міжвоєнної Польщі крізь призму локальної історії та біографістики.

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**FINANCIAL AND ECONOMIC
STUDIES**

Олександр КУНДИЦЬКИЙ, Андрій СТАХОВИЧ

КРЕДИТ В СИСТЕМІ ПІДТРИМКИ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Oleksandr KUNDYTSKYJ, Andrij STAHOVYCH

CREDIT IN THE SYSTEM OF SUPPORT OF REPRODUCTIVE PROCESSES IN AGRICULTURE

Abstract. *The article examines the scientific problem of finding effective forms of support for the reproductive processes of agriculture, which requires analysis of world experience and assessment of opportunities for its adaptation in Ukraine. The main task of the scientific article is to study the experience of foreign countries in the use of credit in the system of support of reproductive processes in agriculture. The authors note that the functioning of agricultural credit, including soft loans, is important in the system of state regulation of the economy and support of farmers' incomes. Specific sectoral features of agriculture necessitate a special approach to credit provision of the industry. In the absence of government credit support to the industry, bank capital would move to other, more profitable areas. Analysis of foreign experience has confirmed that a special place in the system of investment lending is occupied by loans for the development of technology and advanced technologies. There are also special banks abroad that lend to agriculture, and loans to farmers are provided on favorable terms. It is emphasized that the main feature of foreign experience in lending to agriculture is lending to agricultural enterprises secured by land (land mortgage lending) with refinancing of relevant credit requirements. Lending secured by land has a stable legal basis, developed technologies of the credit process, is characterized by the use of securitization of credit claims. The authors proved that the main feature of foreign experience in lending to agriculture is lending to agricultural enterprises secured by land (land mortgage lending) with refinancing of relevant credit requirements. Lending secured by land has a stable legal basis, developed technologies of the credit process, is characterized by the use of securitization of credit claims. At the same time, the scale of state regulation of these processes in each case is largely determined by the level of economic and social development of a particular country. Principles and forms of state regulation of reproductive processes in agriculture can be adapted to the realities of the state economy.*

Сьогодні наукова проблема пошуку ефективних форм підтримки відтворювальних процесів сільського господарства вимагає аналізу світового досвіду й оцінки можливостей його адаптації в Україні. Аналіз наукового доробку з даної тематики дозволяє нам стверджувати, що державне регулювання відтворювальних процесів за кордоном є складовою державного регулювання сільського господарства загалом, яке представлено досить складним механізмом і включає систему інструментів дії на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського

виробництва, аграрний ринок, соціальну структуру села, міжгалузові і міжгосподарські відносини.

Дослідженню ролі кредиту в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві присвячені праці відомих вітчизняних вчених, таких як: Д. Ванькович¹, М. Замроз², О. Кундицький³, Ю. Лупенко⁴, О. Сенишин⁵, Н. Чопко⁶ та інші. Однак, питанням зарубіжного досвіду в даній тематиці не приділено належної уваги, і, як наслідок, це потребує подальших досліджень.

Основним завданням наукової статті є вивчення досвіду зарубіжних країн у використанні кредиту в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві.

Важливим у системі державного регулювання економіки і підтримки доходів фермерів є функціонування сільськогосподарського кредиту, в тому числі і пільгового. Специфічні галузеві особливості сільського господарства зумовлюють необхідність особливого підходу до кредитного забезпечення галузі. При відсутності державної кредитної підтримки галузі банківський капітал перемістився б в інші, більш рентабельні сфери.

У Німеччині центральним сільськогосподарським банком є сільськогосподарський рентний банк, що кредитує сільське господарство і харчову промисловість. Кредити сільгоспвиробникам надаються на пільгових умовах, оскільки банк підпадає під дію законодавства про кооперативи, що передбачає пільгове оподаткування. Однак ставка відсотка по кредитах досить сильно варіюється і може бути змінена в період дії кредитного договору.

¹ Ванькович Д. В. Особливості розвитку фінансово-кредитних систем країн Центральної та Східної Європи. Актуальні проблеми економіки. 2008. Вип. 7. С. 10-13.

² Senyshyn O. S., Kunditskyj O. O., Zamroz M. V., Kutsyk P. O., Vasyunyk T. I. State Regulation of Fixed Capital Reproduction in Ukraine Using Taxonomic Analysis Methodology. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 38-51.

³ Кундицький О. О., Кузик О. Б. До питання інструментарію державного регулювання сільського господарства. *Ефективна економіка*. 2021. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8949>; Кундицький О. О., Чопко Н. С. Зарубіжний досвід кредитування підприємств аграрного сектора. *Формування ринкової економіки*. 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 2. С. 211-216.

⁴ Lupenko Yu. O., Gutorov A. O., Gutorov O. I. Investment ensuring for development of integration relations in the agricultural sector of Ukrainian economy. *Financial and credit activity-problems of the theory and practice*. № 27. Vol. 4. 2018. P. 381-389.

⁵ Senyshyn O. S., Kunditskyj O. O., Zamroz M. V., Kutsyk P. O., Vasyunyk T. I. State Regulation of Fixed Capital Reproduction in Ukraine Using Taxonomic Analysis Methodology. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 38-51.

⁶ Кундицький О. О., Чопко Н. С. Зарубіжний досвід кредитування підприємств аграрного сектора. *Формування ринкової економіки*. 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 2. С. 211-216.

В середньому процентна ставка по сільськогосподарському кредиту в Німеччині становить 7,3 % річних⁷. Також передбачений договір страхування комерційного кредиту, що надається для придбання засобів виробництва (страховий тариф становить близько 0,4%)⁸.

При всьому різноманітті бюджетної підтримки сільського господарства за кордоном широко розвинена і система сільськогосподарського кредиту. У Німеччині існує система допомоги початківцям фермерам, яка включає, крім безоплатних посібників, позику до 200 тис. євро (під 5 % річних) або громадську позику до 120 тис. євро для цілей будівництва (під 1,5 % річних). Також передбачений договір страхування комерційного кредиту, що надається для придбання засобів виробництва (страховий тариф становить близько 0,4 %).

У Франції центральне місце в системі кредитного забезпечення сільського господарства відіграє банк «Креді Агріколь». Механізм дії пільгових кредитів для АПК базований на принципі боніфікації – державного погашення банку різниці між договірною процентною ставкою і ставкою пільгової позички, наданої фермеру.

Особливе місце в системі інвестиційного кредитування займають кредити на освоєння техніки і передових технологій. Так, у Франції кредитуванням на придбання техніки займається один із найбільших банків «Кредит Агріколь», який видає до 70 % позик на ці цілі. Для прискорення процесу модернізації сільського господарства і забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва урядом надаються спеціальні пільгові кредити. Так, процентна ставка за цими кредитами в залежності від умов ведення сільськогосподарського виробництва та цільового призначення позики становила від 3,1 до 8,9 %⁹.

У США функціонує з 1987 р. Сільськогосподарський кредитний банк, що видає позики асоціаціям, які займаються безпосередньо довгостроковим і короткостроковим кредитуванням фермерів. Широко використовується короткострокове кредитування фермерів під заставу майбутнього врожаю. Значний розвиток сільськогосподарського кредитування у США, головним чином, пов'язують із широким розповсюдженням в аграрному секторі фермерського укладу. Сільськогосподарські підприємства США фінансують за допомогою кредиту від 35 до 70 % всіх сукупних витрат. Частка кредиту істотно

⁷ Васильєва М.В., Малый Н.А., Перекрестова Л.В. Финансовая политика: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 223 с. – С. 143.

⁸ Там само. – С. 145.

⁹ Lupenko Yu. O., Gutorov A. O., Gutorov O. I. Investment ensuring for development of integration relations in the agricultural sector of Ukrainian economy. *Financial and credit activity-problems of the theory and practice*. № 27. Vol. 4. 2018. P. 381-389.

коливається для окремих категорій витрат. При покупці нерухомості надається кредит до 70 % суми угоди, з покупкою машин і устаткування – від 40 % до 70 %, худоби – близько 50 %, різних елементів оборотних коштів – аж до 100 %.

У Франції спеціалізований банк «Credit Agricole» надає боніфікаційні (з державними субсидіями на виплату відсотків) позики для придбання сільськогосподарських підприємств, обладнання та худоби. В умовах світової економічної кризи Президентом Франції Н. Саркозі було прийнято рішення про надання безпрецедентної допомоги сільському господарству в 2010 р. в 1,65 млрд євро, з цієї суми 1 млрд євро виділено на надання банківських кредитів, 650 млн євро – на державну допомогу. Кредитна ставка при цьому складає 1,5 % річних, а для молодих фермерів – 2,5 % річних.

У Канаді надаються безвідсоткові авансові кредити для проведення весняно-польових робіт і осінні безвідсоткові кредити, що дозволяють фермерам відстрочити збут сезонної продукції.

У Великобританії не існує спеціалізованого аграрного банку, і банківська політика по відношенню до сільського господарства базована на тих же принципах, що і для інших галузей економіки. Однак через комерційні банки проходять різні державні субсидії, що в багатьох випадках робить кредит пільговим. Крім того, в даній країні з системою фермерського кредиту тісно пов'язані іпотечні кредити під заставу землі: з 1928 р. створена і діє Сільськогосподарська іпотечна корпорація, яка отримує державні дотації у вигляді скороченого відсотка. Кредитування здійснюється на строк від 5 до 40 років, а максимально можливий розмір заставної становить третину вартості майна. Говорячи про короткострокове кредитування, можна відзначити, що фермери частіше використовують не традиційні банківські позики, а овердрафти.

Слід зазначити, що основною особливістю зарубіжного досвіду кредитування сільського господарства є кредитування сільськогосподарських підприємств під заставу землі (земельно-іпотечне кредитування) з рефінансуванням відповідних кредитних вимог. Кредитування під заставу землі має стабільну правову базу, відпрацьовані технології кредитного процесу, характеризується використанням сек'юритизації кредитних вимог¹⁰.

У світовій практиці основними організаційно-фінансовими схемами земельної іпотеки є: 1) однорівнева (європейська або континентальна), в якій залучення коштів у систему відбувається через земельно-іпотечні банки; 2) дворівнева (американська або англоамериканська), в якій залучення ресурсів здійснюється за

¹⁰ Маслова В. В., Кузнецова Н. А. Особенности инвестиционного развития в сельском хозяйстве на современном этапе. АПК: экономика, управление. 2011. № 11. С. 41.

допомогою земельно-іпотечних кредитів через небанківські кредитні організації – земельно-іпотечні агентства.

Організаційно-фінансові схеми визначили наступні моделі земельно-іпотечного кредитування, що застосовуються в світовій банківській практиці: 1) відкрита модель на основі однорівневої схеми; 2) збалансована автономна модель на основі однорівневої схеми; 3) розширено-відкрита модель на основі дворівневої схеми¹¹.

Однорівнева організаційно-фінансова схема земельно-іпотечного кредитування історично склалася в європейських країнах, де кредитування під заставу сільськогосподарських земель традиційно здійснюється через систему спеціальних земельних іпотек і банків. Дана схема забезпечення дешевими довгостроковими ресурсами земельного іпотечного кредитування полягає у створенні замкнутого земельно-іпотечного фінансового ринку, який формується спеціалізованими земельно-іпотечними банками. Такі системи земельно-іпотечного кредитування розвинені в Німеччині, Австрії, Нідерландах, Великобританії і Фінляндії, домінують у Данії, Швеції і Канаді. У Франції та Іспанії однорівнева система кредитування реалізована через монопольні державні земельно-іпотечні банки. Ресурси земельних іпотечних банків складаються з власних накопичень і коштів, отриманих від реалізації земельних іпотечних облігацій, що випускаються під забезпечення землі з фіксованим процентним доходом. Земельно-іпотечні облігації є одним із найбільш надійних фінансових інструментів.

У країнах Східної Європи, Англії, Іспанії, Ізраїлі застосовуються відкриті моделі земельно-іпотечного кредитування, основними рисами яких є однорівневий характер, відсутність спеціальних ринкових інститутів, залежність моделі від ринкового рівня ставки відсотка, відсутність жорстких стандартів кредитування, обмежена кількість залучених ресурсів, простота організації, доступність для користувачів.

Складніша дворівнева організаційно-фінансова схема, застосовувана в США, базується на трьох елементах: 1) іпотечному страхуванні, що гарантує земельно-іпотечні кредити від ризику неповернення; 2) рефінансуванні – покупці земельних іпотечних цінних паперів, випущених банками; 3) сек'юритизації – випуску на базі банківських земельних іпотечних цінних паперів інших, більш цінних і, відповідно, більш ліквідних на ринку паперів.

Спочатку кредити видають комерційні банки, ощадно-позичкові асоціації, кредитні спілки. Однак фактичними власниками більшої

¹¹ Senyshyn O. S., Kundytskyj O. O., Zamroz M. V., Kutsyk P. O., Vasyunyk T. I. State Regulation of Fixed Capital Reproduction in Ukraine Using Taxonomic Analysis Methodology. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 38-51.

частини земельно-іпотечного портфеля є спеціальні агентства, яким надаються державні гарантії, що забезпечують зниження ризиків і стандартизацію позик. Агентства комплектують куплені у банків кредити в пули і продають їх інвесторам у вигляді забезпечених земельною іпотекою цінних паперів.

Для розширено-відкритої моделі характерні: складність організації, багаторівневий характер, обов'язковість вторинного ринку іпотечно-земельних цінних паперів, доступність кредитів, залежність від ринкової ставки відсотка, велика кількість учасників, тривалий термін кредитування.

У економічно розвинених країнах світу використання кредиту в системі державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві являє собою складний механізм, що включає різноманітний інструментарій, який головно впливає на доходи фермерів та створює сприятливе інституційно-відтворювальне середовище шляхом нормативно-правового забезпечення. При цьому масштаби державного регулювання цих процесів у кожному окремому випадку багато в чому обумовлені рівнем економічного і соціального розвитку конкретної країни. Принципи та форми державного регулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві можуть бути адаптовані до реалій вітчизняної економіки.

Євгенія АНДРУЩАК, Олена ПЕРЕПЬОЛКІНА, Анастасія ЛЕХОВИЧ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ «БАНКІВ БЕЗ ВІДДІЛЕНЬ» НА ВІТЧИЗНЯНОМУ БАНКІВСЬКОМУ РИНКУ

*Yevheniya ANDRUSHCHAK, Olena PEREPOLKINA,
Anastasiya LEHOVYCH*

CURRENT STATE AND FEATURES OF DEVELOPMENT OF «BANKS WITHOUT BRANCHES» ON THE DOMESTIC BANKING MARKET

Abstract. *The article examines the essence and advantages of virtual banking, reveals its importance in terms of quarantine restrictions. The assessment of the state of functioning of "banks without branches" is carried out, the peculiarities of their activity in the banking market of Ukraine are characterized, the main directions of the development of electronic banking services are singled out. The rapid development of the Internet banking was revealed, which was accompanied by significant investments in technical equipment as well as a high degree of readiness of the banking system to the challenges provoked by the global pandemic. Prospects for further development of virtual banking in Ukraine are outlined.*

Сьогодні більшість експертів вважають віртуальний банкінг найбільш перспективним електронним каналом надання банківських послуг, оскільки він дозволяє реалізувати ефективну маркетингову концепцію «банк, який завжди з вами». Середньостатистичний клієнт банку в розвинених країнах повинен співпрацювати з ним таким чином: через відділення – 1-2 рази на рік; через колл-центр – 5-10 разів на місяць; через банкомат – 3-5 разів на місяць; через Інтернет – 7-10 разів на місяць; через мобільний телефон – 20-30 разів на місяць.

Оскільки Україна – це велика країна, що розвивається, з населенням близько 40 мільйонів осіб, яка знаходиться близько до східних кордонів Європейського Союзу (ЄС), це робить її привабливою для іноземних інвесторів. Відносно низька вартість робочої сили, родюча земля та старанні люди – це ключові фактори, які слід визнати. Однак фінансова нестабільність та триваюча політична боротьба є головними недоліками розвитку країни.

Корінь поточної фінансової нестабільності – пандемія. За даними BDO (Міжнародна мережа державних бухгалтерських, податкових та консалтингових фірм), нинішня ситуація з COVID-19 продемонструвала, що для багатьох підприємств немає іншого вибору, окрім як вийти в Інтернет або занепасти.

Незважаючи на те, що за останні чотири роки українська банківська галузь пройшла фундаментальний процес реформ, нинішня

криза COVID-19 принесла нові виклики в цій галузі. Поява нових віртуальних банків в Україні може свідчити про те, що або банківський сектор на межі великих технологічних змін, або що COVID-19 змусив традиційні банки перетворитися на онлайн-банки. Тим не менше той факт, що ці зміни відбулися під час пандемії, вже змушує розглядати цю тему як щось актуальне.

Експерти відзначають, що протягом 2014-2017 років в Україні стався значний прорив у сфері електронного банкінгу. Лише у 2014 році кількість платежів через Інтернет зросла з 120,5 млн до 256,4 млн, а у грошовому виразі обсяг операцій збільшився більш ніж удвічі і склав 112,7 млрд грн. За даними Простобанк Консалтинг, на початок 2017 року 31 установа з 50 найбільших роздрібних банків України створила свої системи Інтернет-банкінгу для фізичних осіб, що становить майже 62%. Водночас інвестиції у розвиток та технічне оснащення банківської справи в кожному банку становили приблизно 0,8-1 млн доларів США. Ринок найпопулярніших видів електронного банкінгу, таких як мобільний та Інтернет-банкінг, в Україні стрімко зростає і вже перевищив позначку в 100 млрд грн впродовж року¹.

Варто зазначити, що в Україні віртуальний банкінг продовжує активно розвиватись. У 2019 році FinAwards 2019 у номінації «Найкращий Інтернет-банкінг України» номінували 15 банків, серед них: ВАТ «Альфа-Банк», ВАТ «Ощадбанк», ВАТ «Укрсиббанк», «Монобанк», ВАТ «Кредобанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль» та ін. Переможцем цього конкурсу стало АТ «Приватбанк» з додатком «Приват 24», оскільки цей банк надає найширший спектр послуг, включаючи перекази картками, комунальні послуги та інші платежі².

За результатами конференції «Картковий бізнес та технології 2018», Інтернет-банкінг став важливим платіжним інструментом, оскільки у 2018 році 64% населення України регулярно користуються мобільним банкінгом. Більшість клієнтів банку використовують мобільні додатки для поповнення мобільних телефонів (35%) та оплати товарів та послуг (22%). Також часто виконують переказ грошей із картки на картку в межах одного банку (20%) та оплату комунальних послуг (13%). Решта послуг займають значно меншу частку в загальній структурі³.

Досліджуючи структуру клієнтів на ринку послуг електронного банкінгу, експерти відзначають неповну готовність замінити традиційні послуги віртуальними. За даними Fidobank, найактивнішими

¹ Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/>.

² Там же.

³ Homa I., Martynyuk D. The current state of Internet banking in Ukraine: advantages and disadvantages. – 2019. [Electronic resource] Available from: <https://openreviewhub.org/lea/paper-2019/current-state-internet-banking-ukraine-advantages-and-disadvantages>.

користувачами послуг електронного банкінгу є люди у віці 25-34 років, у тому числі 43% активних користувачів. В інших вікових категоріях їх частка не перевищує 22%. Подібна тенденція характерна для більшості банківських установ України. Водночас статевий розподіл клієнтів також нерівномірний: майже 56,7% - чоловіки та 43,3% - жінки.

Окрім кількості банків, що працюють в Україні, на графіку нижче (рис. 1) представлена інформація про наявність іноземного капіталу в банківській системі України⁴.

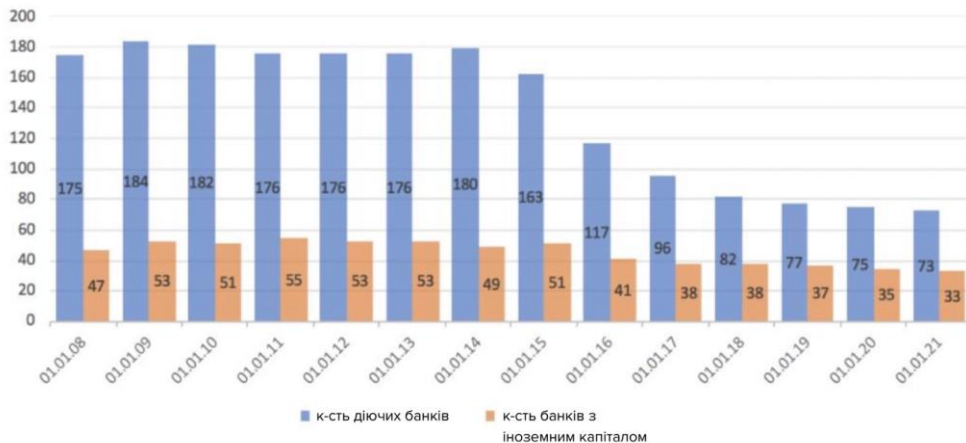

Рис. 1. Кількість комерційних банків в Україні у 2008-2021 рр.⁵

Виконуючи антикризові заходи, які запланував НБУ, по черзі ліквідуються неплатоспроможні банки. Лише на початок 2014 року в Україні було 180 офіційно зареєстрованих комерційних банків із активами понад 47 млрд дол. США, з них 49 із іноземним капіталом. Якщо використовувати сьогодні офіційний веб-сайт НБУ, звіт за 2021 р. говорить нам, що у всій країні залишається лише 73 ліцензованих банки з загальними активами близько 80 млрд. дол. США, і лише 33 банки продовжують володіти деяким іноземним капіталом. Не маючи вищих знань із економіки, зрозуміло, що українська економіка подвоїла свою вартість із 2014 року. Цифри свідчать про швидке зростання сукупних активів українських банків, а це означає, що НБУ правильно спланував стратегію виходу з кризи.

Правильно створена та добре розвинена банківська система є передумовою нормального функціонування економіки. Комерційні банки є головними рушіями кредитної системи країни, яка включає кредитні установи, які здійснюють різноманітні банківські операції для

⁴ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

⁵ Там же.

своїх клієнтів на основі комерційного розрахунку. Для забезпечення стабільності банківського сектора важливо підтримувати здоровий баланс між банками державного та іноземного капіталу. Відсутність такого балансу може призвести до нестабільності в банківській галузі регіону. Ситуація, яка є на ринку сьогодні, відображена на рис. 2.

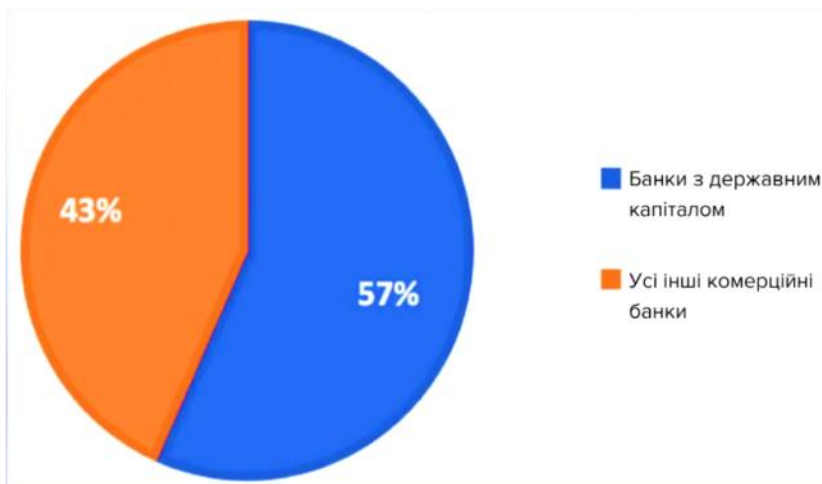

Рис. 2. Частка ринку банків в Україні за сукупними активами, 2021 р.⁶

Висока частка державних банків в Україні є наслідком різних криз. У 2008 році до початку кризи в країні відсоток банків, що контролюються державою, становив близько 10%⁷. Після цього дана цифра зростає. З 2015-го також кількість швидко зросла до 50% і продовжує зростати рік за роком. У результаті Україна стикнулася з ненормальною ситуацією з домінуванням державних фінансових установ. Згідно зі статистикою банківський сектор України вважається одним із найслабших у світі. Фінансові операції українських банків для всіх міжнародних партнерів пов'язані з високим ризиком, який зумовлений складними макроекономічними умовами. Тим не менше, приватні банки в українському секторі трактуються як дуже перспективні у сфері ІТ. Майже 80% усіх банків України вже використовують онлайн-банкінг як звичайний інструмент для здійснення фінансових операцій через Інтернет та для більш зручного відстеження ваших платежів.

⁶ Там же.

⁷ Lebedinskaya O., Timofeev A., Kurnikova M. Regional Coverage with Banking Services and Regional Economic Health // SHS Web of Conferences 62. – 2019 [Electronic resource]. – Available from: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/03/shsconf_pedtp2018_02007.pdf.

І останнє, але не менш важливе, що слід розглянути – це офіційний курс гривні до долара США. Оскільки серед багатьох країн світу, що розвиваються, де національна валюта є слабкою та нестабільною, Україна не є винятком, вона також використовує долар США як другу національну валюту. Крім того, більше половини загальних золотовалютних резервів країни зберігається в доларових активах. Професор Українського національного економічного університету Сергій Хестанов зазначає, що долар США домінує у більшості фінансових операцій світу через його хорошу ліквідність. Існує дуже невелика ймовірність того, якщо порівнювати з усіма іншими валютами, що з долларом США щось піде не так.

Графік на рис. 3 демонструє офіційний курс гривні до долара США за останні 20 років. Це хороша демонстрація того, наскільки національна валюта України втратила свою цінність із самого початку⁸.

Рис. 3. Офіційний обмінний курс гривні до долара США, 2012-2021 рр.⁹

Минулий рік став черговим стресовим випробуванням для банківської системи України, але галузь не зазнала краху. В цілому банки виявилися набагато більш підготовленими до поточних викликів, ніж, наприклад, у період фінансової кризи 2008 року. Це пояснюється насамперед послідовною роботою НБУ шляхом виведення слабких гравців із ринку протягом останніх кількох років та забезпеченням правильної монетарної політики для підтримки економіки.

⁸ Kirchner R., Kravchuk V. Banking Sector Monitoring Ukraine. Assessment of past reforms and COVID-19 impact // German economic team. – 2020 [Electronic resource]. – Available from: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wp-content/uploads/sites/7/GET_UKR_PB_07_2020.pdf.

⁹ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

Водночас події коронавірусу 2020 року стали каталізатором цифрової трансформації більшості послуг клієнтів, таких як, наприклад, банківські процеси. Усі типи бізнесу повинні були швидко розробити нові стратегії та нові способи залучення своїх клієнтів.

Для українських банків пандемія стала початком важкого та конкурентного випробування їхньої здатності змінювати та адаптувати свій бізнес до нових реалій. Наслідки пандемії неодмінно відчуються на ринку протягом наступних кількох років, як фінансово, так і оперативно. Загалом українським банкам вдалося зберегти свою частку ринку та ефективність. Наприкінці першого та на початку другого кварталу 2020 року банки очікували зменшення чистого прибутку більш ніж на 20% та зменшення рентабельності власного капіталу до 10%, тоді як фактично чистий прибуток зменшився лише на 6%, а рентабельність власного капіталу склала 16% відносно 21% у 2019 році¹⁰.

Українські банки стають одними з лідерів за ефективним впровадженням дистанційного формату роботи порівняно з представниками інших галузей економіки. Незважаючи на неоптимістичні очікування багатьох керівників банків на початку 2020 року про те, що віддалений вид роботи обов'язково зашкодить їх ефективності, вони були здивовані тим, що загальна ефективність працівників у дистанційному режимі істотно не змінилася.

Ключові труднощі були пов'язані з виникненням ризиків можливого витоку конфіденційної інформації. Для банківського сектору, на відміну від багатьох інших галузей, ризик цього є більш значним. Окрім зберігання особистих даних та комерційної таємниці, банки працюють із інформацією, що містить банківську та державну таємниці. Ще однією складністю, з якою стикаються деякі банки, була неготовність ІТ-систем та інфраструктури до масштабного впровадження дистанційної роботи.

Пандемія COVID-19 лише прискорила використання цифрових каналів для взаємодії з клієнтами. Банки очікують, що тенденція цифровізації продовжить активно розвиватися у 2022 році, а частка продуктів, що обробляються через віддалені канали, буде стрімко зростати.

Ще однією тенденцією у 2020 році став розвиток банківських екосистем, що пропонує клієнтам купувати фінансові та нефінансові продукти. Багато великих і середніх банків зосередилися на зростанні перехресних продажів, насамперед фінансових. Окрім таких класичних

¹⁰ Kirchner R., Kravchuk V. Banking Sector Monitoring Ukraine. Assessment of past reforms and COVID-19 impact // German economic team. – 2020 [Electronic resource]. – Available from: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wp-content/uploads/sites/7/GET_UKR_PB_07_2020.pdf.

продуктів, як банківське страхування, гравці ринку почали активно пропонувати клієнтам інвестиційні та інші продукти.

У зв'язку з цим багато банків зосереджуються на залученні партнерів для розвитку свого бізнесу, збільшення комісійного доходу та утримання клієнтів у своїй екосистемі.

Так чи інакше успіх цифрових банків у багатьох країнах, також відомих як «мобільні банки» або «банки смартфонів», сигналізує про фундаментальну структурну трансформацію в історії. Крім того, останні роки в країні активно розвивається онлайн-шопінг. Криза коронавірусу дала цій тенденції додатковий потужний імпульс. Не випадково такі гіганти Інтернету, як Google, Amazon або Яндекс, надзвичайно зацікавлені у розвитку нових цифрових фінансових послуг.

Швейцарська банківська асоціація (Schweizerische Bankiervereinigung SBV) інформує, що останнім часом багато їхніх членів підкреслили важливість цифровізації фінансових послуг, посиляючись на «помітний прогрес», який нібито досягли швейцарські банки у цій сфері. Дійсно, зараз багато банків закривають свої аналогові відділення або перетворюють їх на консультаційні центри.

Розглянемо, які ж основні необанки або так звані «банки без відділень» існують в Україні¹¹.

1. Monobank – перший в Україні віртуальний банк. Завдяки своїй простоті та гейміфікації він має дуже сильну підтримку молодих користувачів. Клієнти отримують винагороду за певну кількість дій у додатку. Ось як творці зробили використання банку цікавим, і це також заохочує його використання.

2. IZIBank – це наймолодший банк із усіх чотирьох на ринку, заснований у вересні 2020 року і повністю запущений лише в лютому 2021 року. Найбільшою перевагою цього конкретного банку є послуга повернення грошей. Незважаючи на те, що повністю цифрові банки дуже схожі за структурою та діловими операціями, вони все одно намагаються виділитися один від одного за допомогою певних функцій. Якщо клієнт платить картою в багатьох місцях і накопичує великі суми готівки, IZIBank повертає до 5% суми витрат клієнтів наприкінці кожного місяця. Він також має найнижчу реальну річну процентну ставку за кредитами.

3. SportBank – це віртуальний банк, який має чітку спортивну спрямованість. При дотриманні певних умов клієнти отримують знижку 10% на всі магазини спортивних товарів та одягу, спортивні клуби, танцювальні студії, боулінг, більярд тощо. До кінця 2020 року у банку майже 150 000 активних користувачів.

¹¹ Zemtsov M. Traditional VS. Virtual Banks in Ukraine: is there a pendulum swing happening impart due to COVID-19. – Vienna: Modul Vienna University, 2021. – 98 p.

4. O.Bank – це другий за популярністю цифровий банк в Україні без відділень. Інтерфейс банківської програми дуже схожий на додаток Monobank, але в різних кольорах. Вперше завантаживши додаток на смартфон, клієнт отримує бонус у розмірі 500 гривень (20 доларів США) для особистого користування. Банку лише один рік і наразі він не працює у всіх регіонах України, але, враховуючи серйозну підтримку банк-партнера, він має намір найближчим часом конкурувати з іншими банками у смартфоні.

Наразі в Україні є 4 мобільних банки та ще кілька фінансових компаній, які намагаються конкурувати з ними. Це початок нової ери – епохи цифровізації. Вже є така велика кількість молодих людей, які ніколи не ввійдуть у традиційну будівлю банку, оскільки мають власний банк лише у своїх смартфонах. Ці цифрові банки роблять фінанси зрозумілими та зручними. Беручи до уваги той факт, що Україна є відносно бідною країною та є багато невеликих міст, де взагалі немає відділень банків, цей новий вид банківської діяльності спрощує для цих людей доступ до фінансових операцій. Крім того, у даному випадку цифрові банки не лише сприятимуть загальному економічному зростанню, а й навчатимуть людей фінансовій грамотності.

Україна зараз на порозі глобальної трансформації. Не тільки банки, а й уся економіка переходить на цифрову технологію. Внаслідок пандемії COVID-19 люди звикли працювати та навчатися в Інтернеті, замовляти їжу чи таксі за допомогою смартфонів, а оплачувати все це за допомогою телефонних додатків. Можливо, коронавірус став тривожним сигналом для того, щоб світ об'єднався навколо однієї проблеми та перерозподілу пріоритетів. Карантин довів, що Інтернет та соціальні мережі є не лише основними засобами існування комунікацій, а й бізнесу.

Щодо стану українського банківського сектору, згідно з дослідженням у межах проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» українські банки сприймають цифрову трансформацію не як можливість, а як «паралельний світ». І, як наслідок, українські банки наразі мають низький рівень участі у капіталі фінтех-компаній, члени правління банку мають обмежений досвід роботи у галузі фінтех-технологій. Більше того, лише 50% банків мають цифрову стратегію. За даними Міністерства фінансів України, наразі мобільні додатки представлені лише у 39 банках із 73. Одночасно всі необанки співпрацюють із існуючими банками. Необанкам було б складно виконувати всі вимоги до традиційних форм звітності реальних банків. Найбільш активними та популярними серед економічних агентів та приватних осіб є два віртуальних банки. Перший – Монобанк (з використанням банківської ліцензії № 92 від 10 жовтня 2011 р.), АТ «Універсальний банк» зі статусом «Спеціалізований ощадний банк»

з листопада 2018 р., оскільки більше 50% активів банку складають депозити фізичних осіб. З липня 2019 року цей банк визначений НБУ як системно важливий. Другий згаданий вище банк – СпортБанк (користується ліцензією НБУ № 84 від 25.10.2011 АТ «ТАСКОМБАНК» та ліцензією НБУ № 247 від 15.11.2011 АТ «ОКСІ БАНК»). Ці банки надають свої послуги без традиційної галузевої інфраструктури, використовуючи Інтернет-платформи та мобільні додатки¹².

Загалом протягом 2016-2020 років на ринку віртуального банкінгу в Україні спостерігалися позитивні тенденції. Таким чином, можна виділити декілька основних напрямків розвитку електронних банківських послуг у нашій країні¹³:

1. Активно почалися перекази Р2Р та збільшилася кількість платіжних послуг для оплати комунальних та інших рахунків. На відміну від інших способів переказу грошей із картки на картку, Р2Р - перекази мають ряд переваг, а саме:

- низька вартість переказів;
- можливість здійснити платіж у будь-який час і в будь-якому місці, де є доступ до Інтернету, транзакцію можна здійснити як зі стаціонарного комп'ютера, так і з мобільного телефону;
- можливість здійснювати онлайн-грошові перекази на картки користувачів інших банків.

2. Популярність мобільних платежів за допомогою смартфона зростає. Так, за даними дослідження MasterCard, 72% українців готові платити за товари та послуги за допомогою смартфона, тоді як у Західній Європі рівень такої готовності становить лише 37%, а в Центральній та Східній Європі – 57%.

Таким чином, мобільні додатки та їх функціональні можливості набувають популярності, спрощується процес підключення до онлайн-банкінгу, а новітні технології, такі як соціальні боти Facebook Messenger, все частіше використовуються для платежів.

3. Важливим моментом для розвитку електронного банкінгу стала підтримка Національним банком єдиного стандарту електронної дистанційної ідентифікації клієнтів BankID, який сьогодні надає можливість отримувати адміністративні послуги від держави, а в майбутньому підлягає регулюванню рамки, дозволить всі банківські послуги банку.

¹² Koibichuk V., Ostrovska N. Innovation technology and cyber frauds risks of neobanks: gravity model analysis // Marketing and Management of Innovations. – 2021 [Electronic resource]. – Available from: <https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/A491-2021-19.pdf>.

¹³ Козляченко О. М., Березан А. С. Перспективи розвитку віртуальних банків (необанків) в Україні // Фінансові дослідження. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/20278/Козляченко.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

4. Активний розвиток P2P кредитування (Peer-To-Peer), яке є способом запозичення коштів між не пов'язаними особами, без залучення фінансового посередника (банку, кредитної спілки тощо). Кредити зазвичай надаються через онлайн-платформи кредиторів, які стягують комісію за кредитування та інструменти перевірки кредитоспроможності.

Загалом взаємодія учасників системи цифрового банкінгу сприятиме підвищенню якості фінансових послуг і рівня обслуговування клієнтів банків, проте, безперечно, може зумовити певні загрози і труднощі як для банків, так і для їхніх клієнтів.

Отже, віртуальний банкінг має значний вплив на економіку у всіх країнах світу та допомагає сприяти усвідомленню того, що цифровізація є ключовим нововведенням для нашого майбутнього. Саме тому багато країн вже розпочали активну роботу над його впровадженням, але шлях до ширшого розгортання цієї концепції ще тривалий. Можна очікувати, що вже найближчим часом ми почуємо багато нових успішних прикладів. В Україні спостерігається позитивна динаміка кількості віртуальних банків. По-перше, цьому сприяють зміни, які розпочалися на законодавчому рівні, зокрема створення урядом Міністерства цифрової трансформації, яке, серед іншого, регулює питання віртуальних валют та цифрових технологій. По-друге, через пандемію Covid-19 все більше людей розуміють важливість та зручність віртуальних банків і вважають, що це майбутнє банківської галузі. Більше того, навіть поточний стан віртуальних банків, зручність та ефективність їхніх застосувань вже значно вищі, ніж у традиційних банках. По-третє, впровадження цього досвіду в Україні покращить інвестиційний клімат, зокрема в ІТ-сфері, фінансовому секторі, і стане стимулом для малого бізнесу вийти з тіні. Нові технології змінюють світ, а фінтехнології змінюють банківський сектор зсередини.

Юлія ПОЛЯКОВА, Оксана ШАЙДА, Олександр КОТУХА

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЕКСПОРТ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Julia POLIAKOVA, Oksana SHAYDA, Oleksandr KOTUKHA

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND EXPORTS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. *The article is devoted to the issues of attracting foreign investments into the economy of Ukraine and the development of export activities in the context of intensifying globalization processes in the context of achieving macroeconomic stability. The relationship between gross domestic product and foreign direct investment is outlined. The dynamics of foreign direct investment in Ukraine, their sectoral and geographical structure during the current period are estimated. The analysis of dynamics of export of goods and export of services of Ukraine and its commodity structure is carried out. An econometric model of the dependence of Ukraine's GDP on exports of goods and services has been built. As a result of the study, it was proved that the growth of exports leads to the growth of gross domestic product. A set of measures to optimize and increase flows and improve the structure of foreign direct investment in the economy of Ukraine is justified. The National Strategy for Increasing Foreign Direct Investment in Ukraine is considered as a signal document for the international investment community and domestic institutions. In view of this, emphasis is placed on competitive advantages that can help attract foreign investment and factors that hinder this process.*

На сучасному етапі розвитку глобальної економіки важливою формою міжнародної інтернаціоналізації та економічного співробітництва залишаються прямі іноземні інвестиції. Потоки прямих іноземних інвестицій набувають глобального характеру, країни та регіони конкурують за залучення інвестиційних ресурсів для досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку в умовах динамічно зростаючого світового інвестиційного попиту. Залучення іноземних інвестицій узгоджується з перевагами та ризиками, які існують у приймаючій країні. В таких умовах конкурентні переваги отримують ті країни та регіони, які спроможні запропонувати більш привабливі, стабільні і оптимальні фінансово-економічні механізми регулювання руху інвестиційних ресурсів у межах формованої національної стратегії залучення іноземних інвестицій.

Для нашої країни актуальними залишаються питання залучення та ефективного використання іноземних інвестицій передусім з огляду їх використання для стимулювання розвитку експортного потенціалу та

економічного зростання, оскільки Україна закріпила свою експортну спеціалізацію як країна, що продає на світовому ринку продукцію низького ступеня переробки, ціни на яку мають здатність коливатися від впливом низки чинників, що несприятливо відображається на експортних надходженнях та показниках розвитку країни.

Одним із напрямів глобалізації виступає фінансова глобалізація як вільний та ефективний рух капіталів між країнами та регіонами, функціонування світового глобального ринку, виокремлення системи наддержавного регулювання світових фінансів, реалізація глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків. Фінансовий капітал став найбільш мобільним фактором виробництва, відповідно, фінансова глобалізація стала вагомою формою самої економічної глобалізації.

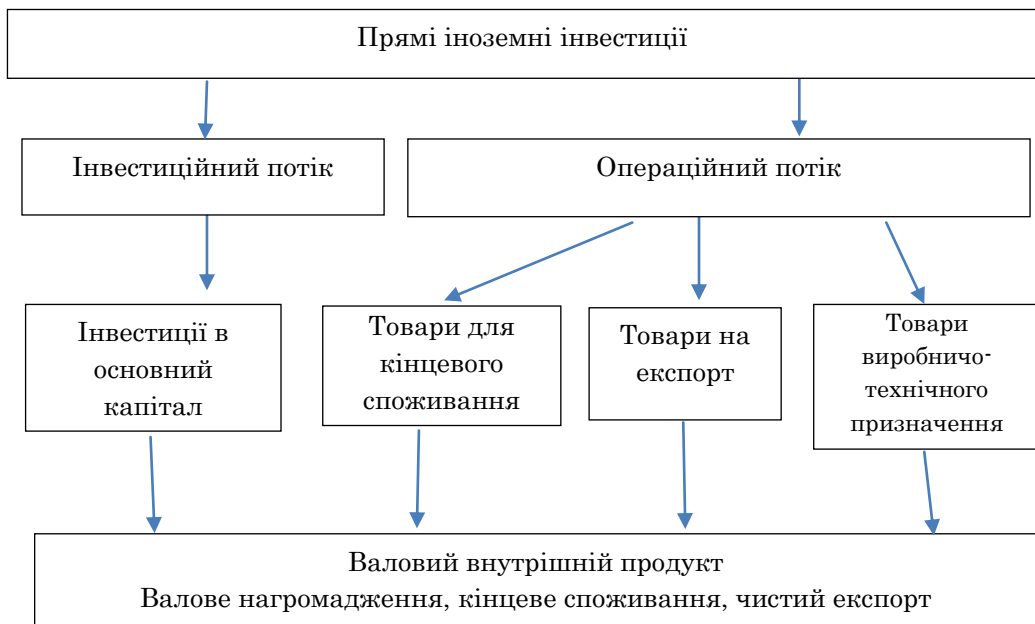

Рис. 1. Схема взаємозв'язку ВВП та прямих іноземних інвестицій

Глобалізація у сфері фінансів сприяє можливостям швидко й у необхідних обсягах залучати необхідні фінансові ресурси для потреб розвитку власної економіки і водночас визначає спроможність виступати важелем впливу на них. Фінансова глобалізація здатна не лише пожвавлювати інвестиції, а й значно уповільнити, спрямувати їх у напрямках, які не завжди повною мірою відповідають встановленим національним пріоритетам або інтересам.

У загальному тренді прямих іноземних інвестицій України помітний спад їх обсягів після 2015 року, що пояснюється ускладненням

політичного та економічного становища в країні. Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україні представлені на рис. 2.

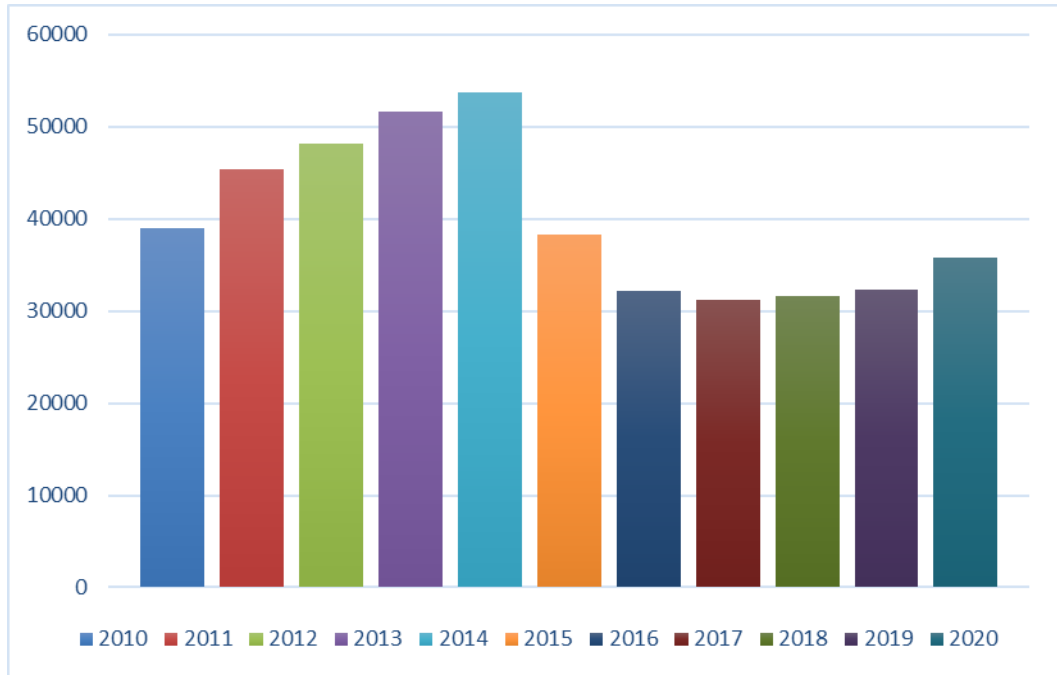

Рис. 2. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні

Значна частина інвестицій надходить із Нідерландів, Кіпру, Великобританії та Німеччини. Експерти пояснюють, що окрема частка прямих іноземних інвестицій реально можуть бути так званими “круговими”, які спочатку належали вітчизняним суб’єктам, а потім повернулися в Україну через фінансові центри. Для України важливим є залучення інвестицій з країн-членів ЄС, адже дія Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС передбачає тісне співробітництво та адаптацію європейських стандартів. На сьогодні з країн ЄС в економіку України залучено 24742,7 млн дол. США (76,6% загального обсягу). Проте проблема надходження європейських інвестицій передусім полягає у сильній конкуренції з боку Польщі, Угорщини, Чехії, країн Балтії. Всі вони розташовані набагато ближче до територіальних меж ЄС та визначаються так званим “культурним спорідненням”¹.

Вітчизняні вчені зазначають, що залучення інвестицій дозволило б вирішити питання структурного реформування економіки,

¹ Швець Ю. О., Бурдило О. В. Оцінка інвестиційного клімату в Україні: стан, проблеми та шляхи його поліпшення // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – Вип. 12. – Ч.1. – С. 167.

підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств, переходу до інноваційної моделі розвитку, тобто тих питань, які в Польщі вже вирішені завдяки залученню іноземного капіталу².

У галузевому розрізі найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій залучені у переробну промисловість України, торгівлю, нерухомість.

На теперішній час обсяги зовнішньої торгівлі України починають відновлюватися після потужного падіння у 2015 році, сальдо зовнішньої торгівлі залишається від'ємним.

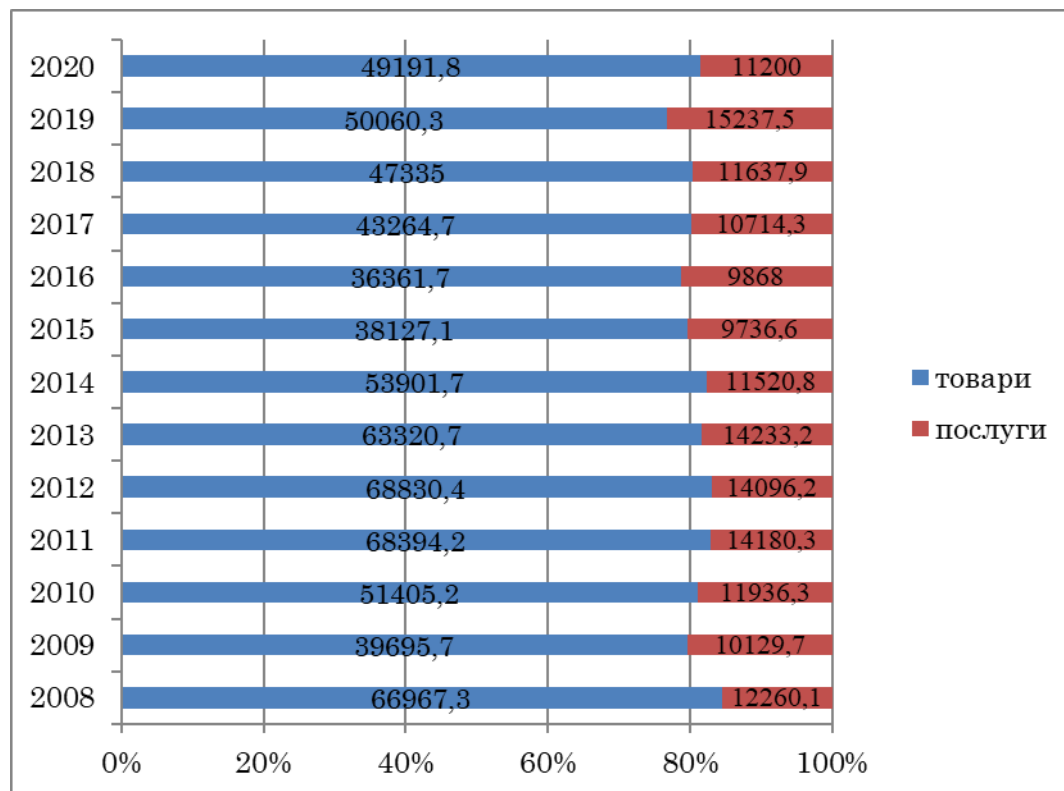

Рис. 3. Динаміка експорту товарів та експорту послуг України за 2008-2020 рр.³

² Колупаєв Ю. Б., Залюбовська С. С., Мельничук І. О. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 8. – С. 28.

³ Інфографіка експорт України у 2020 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportuInfografika-eksport>.

За підсумками 2020 року загальний обсяг експорту товарів і послуг з України дорівнював 59,0 млрд дол. США, експорт товарів і послуг відносно до 2019 року знизився на 5 008,3 млн дол. Експортні поставки відбувалися до 199 країн. Перші п'ятнадцять торговельних країн-партнерів, яким найбільше постачалися вітчизняні товари та послуги у досліджуваному періоді, у загальній структурі експорту товарів і послуг склали 84,4%.

За цей же період обсяг експорту товарів склав 49,2 млрд дол. США. Відзначимо, що порівняно з 2019 роком експорт товарів скоротився на 1,7%.

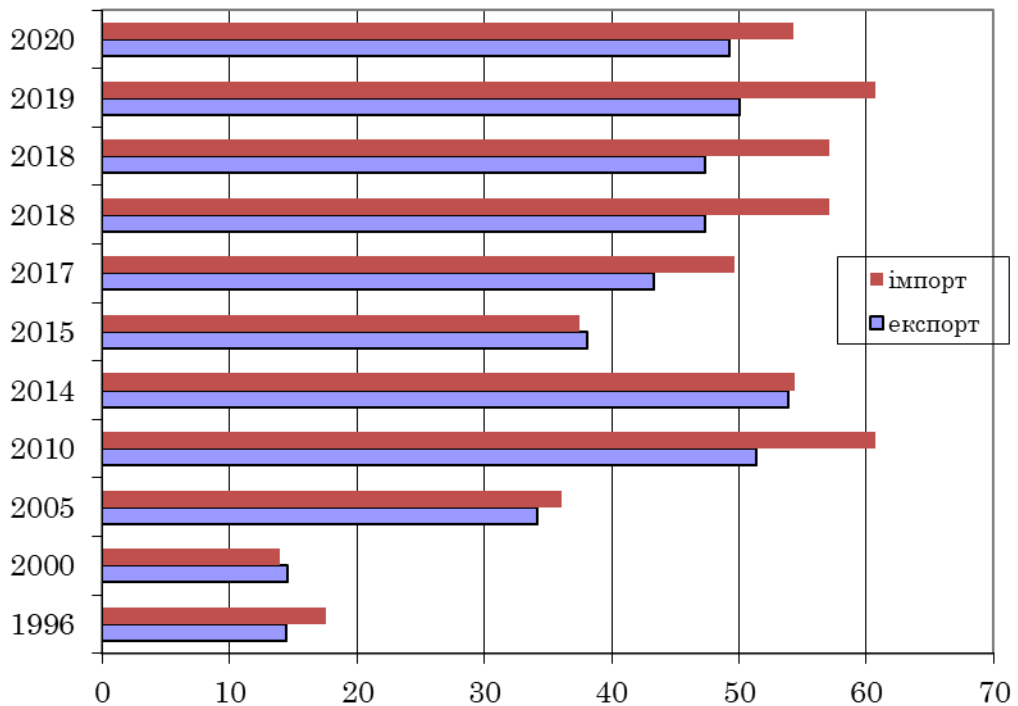

Рис. 4. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами (експорт, імпорт) України, 1996-2020 рр.⁴

У загальній структурі експорту товарів із України переважали такі товарні групи: продукція агропромислового комплексу та харчової

⁴ Там само.

Інфографіка імпорт України у 2020 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=7e82c6e6-e65b-44ae-8a9a-48b6851f6d47&tag=Infografika-import>.

промисловості (45,1%), продукція металургійного комплексу (18,3%), машинобудування (11,0%), мінеральні продукти (10,8%), продукція хімічної промисловості (5,5%), деревина та паперова маса (3,7%), різні промислові товари (3,4%), продукція легкої промисловості (2,2%). Водночас відзначимо, що ще на початку 2000-х років частка продукції рослинного походження в експорті дорівнювала 4,26%; жирів та олій тваринного або рослинного походження – 1,39%; готових харчових продуктів – 2,77%; продуктів хімічної промисловості – 9,09%; недорогоцінних металів та виробів з них – 41,3%.

Значна залежність економіки України від зовнішнього ринку може бути підтверджена шляхом застосування інструментарію кореляційно-регресійного аналізу. У роботі була побудована економетрична модель залежності показника ВВП України від показника експорту товарів та послуг. Для побудови моделі використовувалися дані за період 2004-2020 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Статистичні дані для проведення економіко-математичного оцінювання⁵

Рік	ВВП України, млн грн	ВВП України, млн дол. США	Експорт товарів, млн дол. США
2004	345113	64883	32672
2005	441452	86142	34287
2006	544153	107753	38368
2007	720731	142719	49248
2008	948056	179992	66954
2009	913345	117228	39703
2010	1082569	136419	51431
2011	1316600	163160	68394
2012	1408889	175781	68810
2013	1454931	183310	63312
2014	1566728	131805	53902
2015	1979458	90615	38127
2016	2383182	93270	43265
2017	2982920	112154	43265
2018	3558706	130832	47335
2019	3974564	153781	50055
2020	4194102	155582	49192

Лінійна регресійна модель відображає залежність ВВП України від обсягів експорту товарів та послуг:

⁵ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

$$Y = -5420,9 + 2,76 X, \quad (1)$$

де Y – ВВП,
 X – експорт товарів та послуг.

Інтенсивність зв'язку між змінними, включеними в модель лінійної регресії, вимірюється коефіцієнтом кореляції, значення якого 0,91, що вказує на наявність між змінними тісного прямого зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що 84% залежної змінної пояснюється впливом незалежної змінної. Перевірка достовірності регресійної моделі та коефіцієнта кореляції на основі критерію Фішера дає підстави зробити висновок про адекватність моделі, оскільки спостережуване значення F -статистики 78,18 є більшим від табличного при рівні 0,01. Таким чином, можемо стверджувати, що зростання експорту призводитиме до зростання ВВП.

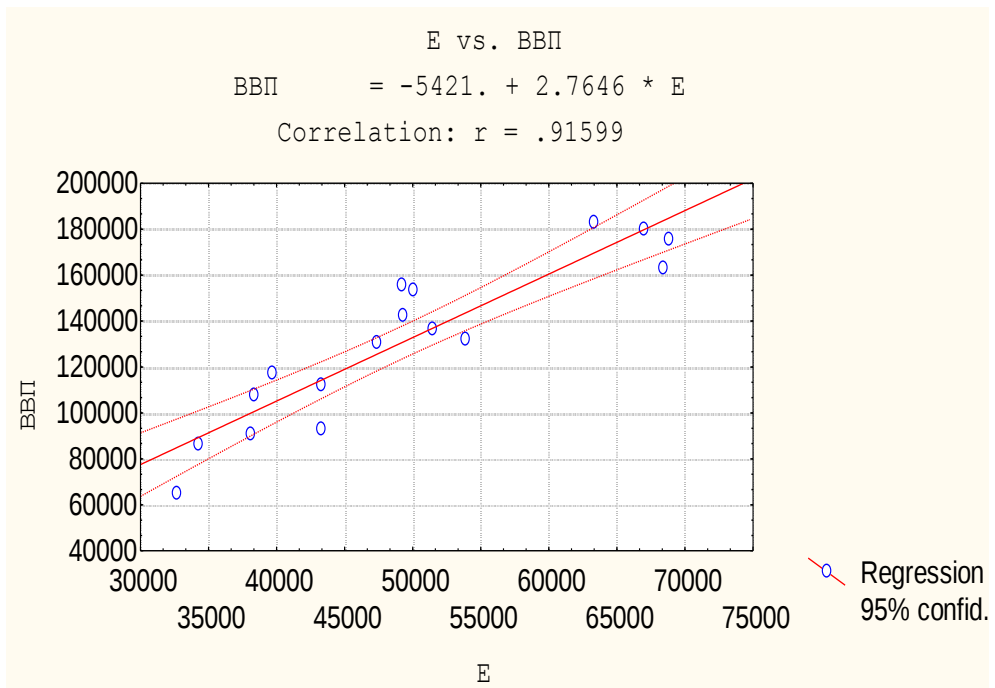

Рис. 5. Залежність ВВП України від обсягів експорту товарів та послуг

Водночас зазначимо, що: сучасна структура прямого іноземного інвестування економіки України не відповідає пріоритетам розвитку країни; зберігається тенденція інвестування у проекти, що обіцяють швидку окупність; ризик ведення бізнесу залишається досить високим завдяки наявній економічній та політичній нестабільності. Тому

іноземні інвестори залишаються досить обережними і стосовно повторних вкладень (ре-інвестиції), це також негативно відображається на ймовірності структурних позитивних зрушень у національній економіці.

Для оптимізації та зростання потоків і покращення структури прямого іноземного інвестування в економіку України вважаємо важливими наступні заходи, спрямовані на:

- досягнення оптимальної структури потоків іноземних інвестицій в економіку країни, передусім зростання їх обсягів у галузях з високим рівнем технологічного розвитку; збільшення питомої ваги інвестицій у реальному секторі економіки; зростання частки іноземних інвестицій у стратегічні довготривалі проекти для підвищення продуктивності праці та рівня зайнятих в економіці;

- поліпшення рейтингових позицій, зокрема міжнародної інвестиційної позиції та міжнародного кредитного рейтингу нашої країни для мінімізації відсоткових ставок, максимізації термінів, підвищення ефективності залучення і використання позикових коштів;

- активізацію співпраці між Україною та міжнародними організаціями, які спеціалізуються на оцінюванні рівня інвестиційної привабливості країни, що в результаті має забезпечити більш об'єктивне компаративне висвітлення реального стану інвестиційної привабливості та інвестиційного потенціалу тощо.

Доцільними водночас залишаються заходи, що охоплюють: покращення загального бізнес-клімату та режимів конкуренції на загальнонаціональному рівні; регулювання внутрішнього ринку праці, корпоративного законодавства. Для запобігання виникнення ризиків стосовно негативного впливу на інвестиційний клімат необхідно розглядати довгострокові перспективи щодо політики прямих іноземних інвестицій та забезпечити повну прозорість і транспарентність у процесі регулювання й адміністрування змін.

Перейдемо до розгляду сутності Національної Стратегії збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. Вона була розроблена в Україні міжнародною компанією ЕУ спільно з вітчизняними партнерами (Офісом Національної Інвестиційної Ради, Міністерством економіки України та Офісом із залучення та підтримки інвестицій UkraineInvest) відповідно до запиту вітчизняного Уряду за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України»⁶.

⁶ Презентовано Стратегію залучення прямих іноземних інвестицій в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nicouncil.org.ua/uk/2020-04-14-07-51-43/293-prezentovano-stratehiu-zaluchennia-priamykh-inozemnykh-investytsii-v-ukrainu.html>.

Зазначений програмний документ надає ґрунтовні рекомендації стосовно перспектив розвитку пріоритетних галузей і сфер для залучення інвестицій і обґрунтування доцільних напрямів збільшення притоку прямих іноземних інвестицій у нашу країну. Цей документ розроблений насамперед як сигнальний для міжнародної інвестиційної спільноти та вітчизняних інституцій, основна діяльність яких зосереджується у сфері інвестиційних ресурсів.

Водночас зазначимо, що ця Стратегія побудована на основі міжсекторальних (приватизаційні процеси, просування і стимулювання експорту, освітня сфера, цифрові трансформації) і секторальних мотивів для збільшення притоку іноземних інвестицій. Документ охоплює конкретні практичні рекомендації щодо того, як трансформувати привабливість країни для потенційних іноземних партнерів. У документі є три секції: макропогляд на стан речей навколо прямих іноземних інвестицій, секторальні аналітичні документи та розроблений План Дій і Візія терміном до 2030 року.

У програмному документі зроблено висновок щодо того, що Україна значно поступається своїм конкурентам практично за усіма чинниками, перш за все найбільш актуальними проблемами залишаються верховенство правових норм, корупційні схеми, невисока надійність судової системи, невисокий рівень управління та неякісне середовище для ведення бізнесу, значна вартість фінансування, адміністрування податків і зборів, невисока макроекономічна стабільність. Назвемо потенційні переваги⁷:

1. Наявність високоосвіченого та висококваліфікованого населення сприяє тому, що вітчизняний ринок праці стає більш конкурентоспроможним порівняно з країнами-конкурентами. Наша країна показує високі результати шкільного навчання та вступу до закладів вищої освіти. Водночас зовнішня міграція робочої сили з України, безумовно, позбавляє Україну резерву людського капіталу.

2. На внутрішньому ринку праці вартість наймання працівників відносно невисока. Податки на працю та ставки соціальних внесків є співставними з іншими країнами, проте продовження процесів відтоків робочої сили спроможне підняти ці витрати у середньостроковому періоді.

3. Україна ухвалила значну кількість двосторонніх угод в інвестиційній сфері. Питанням залишається їх повноцінна реалізація, що зможе сприяти значному виграшу в тривалій грі за залучення іноземного капіталу.

4. Україна постійно посилює свою увагу до існуючих проривних інвестиційних стимулів. Закон України про механізм “інвестиційної

⁷ Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/fdi-strategy>.

няні” набув чинності 13 лютого 2021 року, він частково зробив наші умови аналогічними до іноземних.

У перспективі передбачено, що в 2030 році Україна може стати привабливою для прямих іноземних інвестицій. Процес переходу від інвестиційного аутсайдера до інвестиційного фаворита досягається переважно українською владою, яка розглядає процеси надходження іноземних інвестицій як власний стратегічний пріоритет і має окреслену візію, бажання та волю втілювати на практиці необхідні реформи та трансформації.

Таким чином, процеси залучення прямих іноземних інвестицій мають певні позитивні і негативні наслідки, які варто брати до уваги під час розроблення і реалізації інвестиційної політики на різних рівнях – держави, регіону, галузі, окремого об’єкта інвестування. Прямі іноземні інвестиції продовжують займати одне з провідних місць у сформованій системі міжнародних фінансів. Наша країна не може бути поза міжнародними інвестиційними потоками, хоча на даний час прямі іноземні інвестиції у загальній структурі інвестиційних джерел мають незначну питому вагу та незадовільну структуру. Проте цей вид фінансових потоків сприяє мобілізації та руху капіталу, оптимізації міжнародного поділу праці через можливість реалізації наявних конкурентних переваг суб’єктів іноземного інвестування.

Сергій СЕМІВ, Катерина ДЖУРИК

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ НА ЗАСАДАХ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ

Serhiy SEMIV, Kateryna DZHURYK

PRIORITIES OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC FOREIGN TRADE IN AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE BASIS OF COMPLEMENTARITY

Abstract. *The tendencies, problems and peculiarities of the development of Ukraine's foreign trade in agro - industrial products are analyzed. The main structural changes observed in domestic exports and imports of agricultural products are identified. An empirical assessment of the complementarity of foreign trade in agricultural products and the main factors of its formation. Recommendations and specific tools for strengthening the complementarity and balancing of foreign trade relations of the domestic agricultural sector are substantiated. Institutional mechanisms for activating foreign economic activity of agricultural enterprises are proposed. The conclusion is made about the expediency of expanding the participation of small and medium enterprises, small producers in export activities.*

Протягом останніх років вітчизняна зовнішня торгівлі аграрною продукцією демонструє значне зростання та зміни у товарній й географічній структурі експортно-імпортних операцій. В основі позитивних трендів – приєднання України до Зони вільної торгівлі ЄС, зміна товарної структури торгівлі внаслідок відходу від ринків Росії, залучення іноземних інвестицій у дану галузь. Разом з цим, навіть зважаючи на значний аграрний потенціал нашої країни у світовому масштабі (враховуючи кількісні і якісні характеристики земель сільськогосподарського призначення), Україні не вдалось стати глобальним лідером у світовій торгівлі продукцією АПК. Посилення монокультурного характеру аграрного виробництва має наслідком досягнення лідерства на світовому ринку лише за окремими товарними групами (насамперед соняшникової олії, зернових культур, кукурудзи тощо).

В таких умовах зростає важливість та актуальність пошуку нових ефективних шляхів збалансування зовнішньої торгівлі продукцією АПК, нарощування її масштабів за рахунок науково обґрунтованих методик, розширення географії збуту вітчизняної продукції та присутності вітчизняних компаній на зарубіжних ринках на основі застосування принципів взамовигідності співробітництва та взаємодоповнюваності (комплементарності) господарських систем.

Розвиток вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією обумовлюється в значній мірі двома найголовнішими чинниками: по-перше, аграрним потенціалом України (зважаючи на значні площі родючих земель сільськогосподарського призначення та сприятливі кліматичні умови) і, по-друге, ситуацією та попитом на зарубіжних ринках продукції АПК. Серед інших факторів розвитку ЗЕД у цій сфері вартувало б відзначити зовнішньополітичні (членство в СОТ, Зоні вільної торгівлі з ЄС та іншими торговельними партнерами), технологічні (впровадження сучасних технологій у рослинництві, тваринництві та харчовій промисловості), інвестиційні (залучення зарубіжних інвестицій, інвестування провідних агрохолдингів у галузь), макроекономічні (рівень інфляції, коливання валютного курсу, процентні ставки), інституційні (рівень державної підтримки галузі, її прозорість та ефективність, рівень кредитної і консалтингової підтримки аграріїв) тощо.

Вітчизняний експорт та імпорт АПК формується за рахунок чотирьох товарних груп: 1) живі тварини, продукти тваринного походження; 2) продукти рослинного походження; 3) жири та олії тваринного або рослинного походження; 4) готові харчові продукти. Україна є нетто-експортером аграрної продукції, тобто її експорт значно перевищує імпорт. Найбільш суттєвий негативний вплив на вітчизняний експорт аграрної продукції (по всіх чотирьох товарних групах) протягом останніх років мали: світова фінансова криза 2009 р. (падіння аграрного експорту на 12,1 % порівняно з попереднім роком); економічна рецесія на європейському континенті у 2013 р. (зменшення на 4,8 %); збройна агресія на сході України і втрата частини російського ринку у 2014 та 2015 рр. (падіння відповідно на 2,1 % та 12,6 %). Стрімке піднесення аграрного експорту починаючи з 2016 р. (рис. 1) було викликане приєднанням України до Зони вільної торгівлі ЄС, оскільки для сільськогосподарської продукції з моменту застосування Угоди з боку ЄС було скасовано мита в межах тарифних квот (у 2016 р. сукупний аграрний експорт зріс порівняно з попереднім роком на 4,9 %, у 2017 р. – на 16,2 %, у 2018 р. – на 4,8 %, у 2019 р. – на 19,0 %)¹.

Звернемо увагу, що у 2020 р., навіть незважаючи на світову пандемію COVID-19, сукупний аграрний експорт України не знизився, а залишився практично на рівні попереднього року (зріс на 0,2%). При цьому обсяги експорту продукції тваринництва та рослинництва зменшилися відповідно на 7,0 % та 8,0 %, а експорту жирів та олії і готових харчових продуктів – зросли відповідно на 21,4 % та 4,4 %. Це при тому, що загальний український експорт скоротився у 2020 р. на 1,7 %, а імпорт – на 10,6 %. Це свідчить про порівняно високий рівень

¹ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

стійкості аграрного сектору під час глобальних криз, стабільний зовнішній попит на дану продукцію порівняно з іншими експортними товарними групами, важливість вітчизняного АПК для формування валютних надходжень в країну.

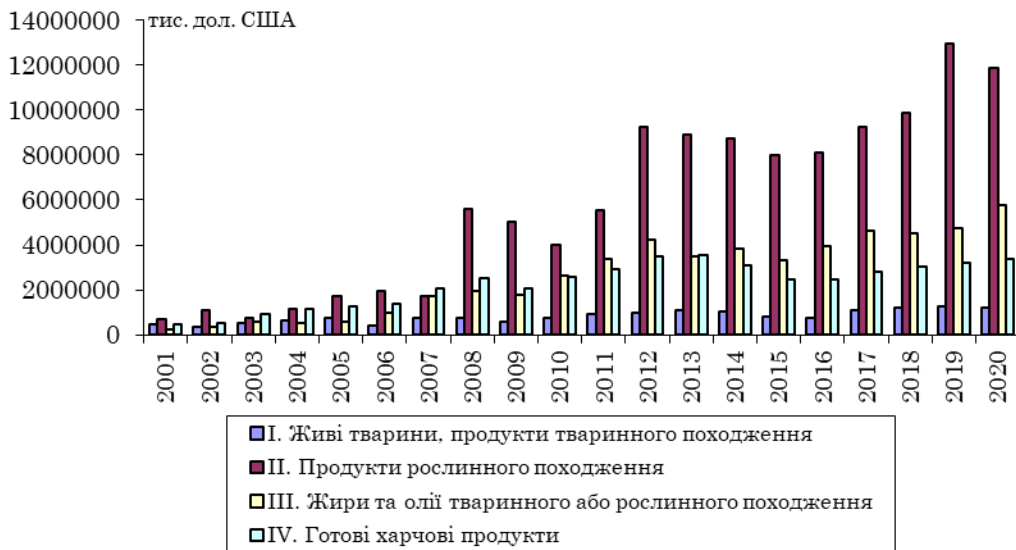

Рис. 1. Динаміка українського експорту продукції АПК у 2001-2020 рр.²

В останні роки спостерігається зростання вітчизняного аграрного експорту не лише в абсолютному вираженні, але і у відносному. У 2020 р. питома вага продукції АПК у загальних обсягах вітчизняного експорту досягла 45,1 %³. Серед країн Європи Україну за цим показником випереджає лише Ісландія (47,3 %), а близьке до України значення даного індикатора мають Молдова (43,0 %), Латвія (33,2 %), Данія (20,8 %), Литва (20,5 %) та Греція (20,0 %)⁴. Отже, український АПК володіє найвищим рівнем відкритості у Європі і має дуже високий рівень експортної орієнтації. Проте для економіки загалом така ситуація не є позитивним явищем, зважаючи на зростання в українському експорті сировинних, а не технологічних товарів.

² Побудовано за статистичними даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

³ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

⁴ Trade Profile 2021. – WTO, 2021. – 404 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org/reports>.

Деталізована товарна структура вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Товарна структура вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією у 2020 р.⁵

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		Імпорт		Сальдо, тис. дол. США
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу	
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1188164,7	2,4	1258069,2	2,3	-69904,4
01 живі тварини	51506,9	0,1	80912,1	0,1	-29405,1
02 м'ясо та істівні субпродукти	652106,9	1,3	165030,6	0,3	487076,3
03 риба і ракоподібні	42204,0	0,1	680552,5	1,3	-638348,5
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	426541,7	0,9	308396,9	0,6	118144,8
05 інші продукти тваринного походження	15805,2	0,0	23177,2	0,0	-7371,9
II. Продукти рослинного походження	11883238,0	24,2	1989254,2	3,7	9893983,8
06 живі дерева та інші рослини	5742,6	0,0	48843,1	0,1	-43100,5
07 овочі	168147,4	0,3	262576,7	0,5	-94429,3
08 істівні плоди та горіхи	238390,2	0,5	795560,2	1,5	-557170,0
09 кава, чай	15011,2	0,0	251294,7	0,5	-236283,5
10 зернові культури	9410668,9	19,1	178913,7	0,3	9231755,1
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	154490,8	0,3	35170,5	0,1	119320,3
12 насіння і плоди олійних рослин	1842430,9	3,7	388154,1	0,7	1454276,8
13 шелак природний	944,1	0,0	28035,9	0,1	-27091,7
14 рослинні матеріали для виготовлення	47412,0	0,1	705,4	0,0	46706,6
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	5746921,7	11,7	280378,5	0,5	5466543,2
IV. Готові харчові продукти	3361028,2	6,8	2970635,4	5,5	390392,9
16 продукти з м'яса, риби	22575,2	0,0	160703,2	0,3	-138128,0
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	250271,4	0,5	74106,5	0,1	176164,9
18 какао та продукти з нього	201366,2	0,4	375930,1	0,7	-174563,8
19 готові продукти із зерна	313078,7	0,6	241466,6	0,4	71612,1
20 продукти переробки овочів	172633,0	0,4	209006,7	0,4	-36373,7
21 різні харчові продукти	159571,2	0,3	485103,1	0,9	-325531,9
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	223689,3	0,5	587443,7	1,1	-363754,4
23 залишки і відходи харчової промисловості	1576498,0	3,2	278055,1	0,5	1298442,9
24 тютюн і промислові заміники тютюну	441345,2	0,9	558820,5	1,0	-117475,3
Всього продукції АПК	22179352,7	45,1	6498337,3	12,0	15681015,4

⁵ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Як свідчать дані табл. 1, Україна найбільше експортує такі аграрні продукти, як зернові культури (19,1 % від загальних обсягів українського експорту), жири та олії рослинного та тваринного походження (11,7 %), насіння та плоди олійних культур (3,7%), залишки і відходи харчової промисловості (3,2 %). Отже, можна стверджувати, що вітчизняний експорт продукції АПК базується на продукції рослинництва, носить переважно монокультурний характер і в його структурі здебільшого переважають, на жаль, продукти з низьким рівнем доданої вартості. В структурі українського аграрного імпорту домінують готові харчові продукти (5,5 % від загальних обсягів українського імпорту товарів). Серед лідерів українського аграрного імпорту можна виокремити такі товарні групи, як їстівні плоди та горіхи (1,5 %), риба і ракоподібні (1,3 %), алкогольні та безалкогольні напої (1,1 %), тютюн та промислові заміники тютюну (1,0 %). Загалом у вітчизняній торгівлі аграрною продукцією спостерігається позитивне сальдо торговельного балансу (+15,681 млрд дол. США), хоча в окремих товарних групах (продукції тваринництва та продукції харчової промисловості) має місце від'ємне сальдо.

Необхідно звернути увагу, що переважна більшість вітчизняного експорту аграрної продукції концентрується у межах діяльності великих підприємств, зокрема крупних агрохолдингів. Згідно з дослідженнями консалтингової компанії Bakertilly⁶, 10 найбільший українських агрохолдингів (Кернел, UkrLand Farming, МХП, Agroprosperis, Астарт-Київ, Контінентал Фармерз груп, Епіцентр Агро, Harveast, ІМК та Укрпромінвест Агро) володіють сумарним земельним банком у розмірі 2,674 млн га та є лідерами з виробництва та експорту такої продукції, як зерно, кукурудза, насіння сояшнику, сояшникова олія, цукор, яйця, курятина, картопля тощо. Натомість частка малого та середнього підприємництва в українському аграрному експорті є невисокою. За даними Державної служби статистики, у 2020 р. підприємствами із загальною чисельністю працівників до 50 осіб було експортовано лише 21,7 % продукції сільського, лісового та рибного господарства, а імпортовано – 31,9 %⁷, що є значно меншим показником порівняно з європейськими країнами, де в аграрному експорті домінують підприємства малого та середнього бізнесу.

⁶ Топ-10 найбільших агрохолдингів України в одній інфографіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bakertilly.ua/news/id49433>.

⁷ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Базуючись на даних Міністерства аграрної політики та продовольства України⁸ можна зробити висновок, що український аграрний експорт орієнтований здебільшого на країни Азії, а імпорту – на європейські країни. Так, у 2021 р. найбільша питома вага у вітчизняному експорті продукції АПК припадала на Китай (15,5 % у структурі експорту аграрної продукції), Індію (7,1 %), Нідерланди (6,4 %), Єгипет (5,8 %) та Туреччину (5,3 %). Головними країнами, звідки імпортувалась аграрна продукція, у 2021 р. були Польща (10,3 %), Італія (7,2 %), Німеччина (6,8 %), Туреччина (6,5 %) та Індонезія (4,2 %). Отже, вітчизняний експорт продукції АПК скеровується переважно в регіони з найбільшою кількістю населення та країни з високим потенціалом переробної промисловості. Як зазначив міністр Міністерства агрополітики України Роман Лещенко⁹, ще 20 років тому Україна «годувала» 40 млн людей, а сьогодні Україна робить внесок у забезпечення харчуванням в еквіваленті для близько 400 млн людей у світі (не враховуючи населення України).

Високий аграрний потенціал України і її значний внесок у продовольчу безпеку у світових масштабах вимагає проведення ретельних досліджень комплементарності зовнішньо-торговельних відносин вітчизняного АПК з іншими країнами світу з використанням різноманітних методичних підходів. Тому зупинимось детальніше на емпіричній оцінці комплементарності зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією.

Серед вітчизняних науковців поняття комплементарності фундаментально розкриває академік Геець В. М.¹⁰, згідно з висновками якого дану категорію можна використовувати не лише у молекулярній біології, але й у суспільному та економічному житті. При цьому вчений робить висновок, що прагнення до єдності через взаємодію і взаємодоповнення є властивим як суспільному життю, так і економічній взаємодії.

Таким чином, у контексті нашого дослідження під комплементарністю зовнішньої торгівлі ми будемо розуміти рівень збалансування економічних систем різних країн на основі

⁸ За 2021 рік Україна збільшила зовнішньоторговельний обіг с/г продукції та продовольчих товарів, – Роман Лещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/ua/news/za-2021-rik-ukrayina-zbilshila-zovnishnotorgovelnij-obig-sg-produkciji-ta-prodovolchih-tovariv-roman-leshchenko>.

⁹ За 2021 рік Україна збільшила зовнішньоторговельний обіг с/г продукції та продовольчих товарів, – Роман Лещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/ua/news/za-2021-rik-ukrayina-zbilshila-zovnishnotorgovelnij-obig-sg-produkciji-ta-prodovolchih-tovariv-roman-leshchenko>.

¹⁰ Геец В. М. Комплементарность и противоречия в общественной и экономической модернизации Украины и России / В. М. Геец // Социально-экономическое развитие России и Украины: противоречия и комплементарность / под ред. Р. С. Гринберга и В. М. Гейца. – М.: Институт экономики РАН, 2014. – С. 11-50.

взаємодоповнення товарної структури експорту та імпорту та ефективної участі у міжнародному поділі праці. При цьому комплементарність декількох країн можна досліджувати на рівні всієї економічної системи, а також на рівнях окремих регіонів, галузей, окремих товарних груп чи навіть компаній. У даному випадку компліментарність передбачатиме відсутність суттєвих протиріч у торговельних відносинах, ефективну взаємодію та взаємодоповнення.

Для галузевого аналізу взаємодоповнюваності зовнішньої торгівлі у дослідженні Германа Келфета та Ренато Флореса¹¹ запропонована спеціальна формула індексу комплементарності для товарів (The Trade Complementarity Index for product/good k):

$$TCI_{ij}^k = \frac{X_i^k / X_i}{M_w^k / M_w} \times \frac{M_j^k / M_j}{M_w^k / M_w}, \quad (1)$$

де X_i^k – експорт країною i товару k ; X_i – загальні обсяги експорту країни i ; M_j^k – імпорт країною j товару k ; M_j – загальні обсяги імпорту країни j ; M_w^k – світовий імпорт товару k ; M_w – загальні обсяги імпорту у світі.

Для розрахунку індексу комплементарності для аграрної продукції за формулою (1) нами було зібрано статистичну інформацію зі звіту СОТ¹² щодо зовнішньої торгівлі аграрною продукцією у розрізі 114 країн світу за 2020 р. Результати розрахунків представлені на рис. 2.

Отримані розрахунки свідчать, що вітчизняна зовнішня торгівля продукцією АПК є найбільш комплементарною по відношенню до країн Африки (Судан, Нігер, Єгипет), Південної Азії (Афганістан) та Близького Сходу (Сирія, Іран). Вказане пояснюється несприятливими кліматичними умовами для ведення сільського господарства у даних країнах та значним попитом на продовольчу продукцію. Звертає на себе увагу високий рівень комплементарності у торгівлі з Єгиптом (індекс комплементарності дорівнює 9,75), до якого Україна постачає значні обсяги аграрної продукції і, отже, на високому рівні реалізує потенціал комплементарної взаємодії. Дана країна знаходиться на шостому місці за величиною індексу комплементарності і у 2021 р. займала четверте місце у вітчизняному експорті аграрної продукції із відповідною часткою 5,8 %.

¹¹ Calfat G. The EU–Mercosul Free Trade Agreement: Quantifying Mutual Gains / G. Calfat, R. Flores // Ensaios Economicos. – 2004. – № 575. – Р. 17-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bibliotecadigital.fgv.br/dspace/bitstream/handle/10438/915/1757.pdf?sequence=1>.

¹² Trade Profile 2021. – WTO, 2021. – 404 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org/reports>.

На основі отриманих розрахунків можна виділити 4 групи країн за величиною індексу комплементарності зовнішньої торгівлі України продукцією АПК (табл. 2). До групи з дуже високим рівнем комплементарності відносяться лише 3 європейських країни – Чорногорія, Латвія та Албанія, а до групи з високим рівнем – Боснія і Герцеговина, Данія, Кіпр, Португалія, Литва, Молдова, Хорватія, Греція, Люксембург, Естонія, Білорусь, Іспанія, Швеція, Ісландія, Болгарія, Італія та Нідерланди. Найбільшою мірою Україна використовує потенціал аграрної комплементарності з Нідерландами, яка знаходиться на третьому місці за показником вітчизняного аграрного експорту до цієї країни.

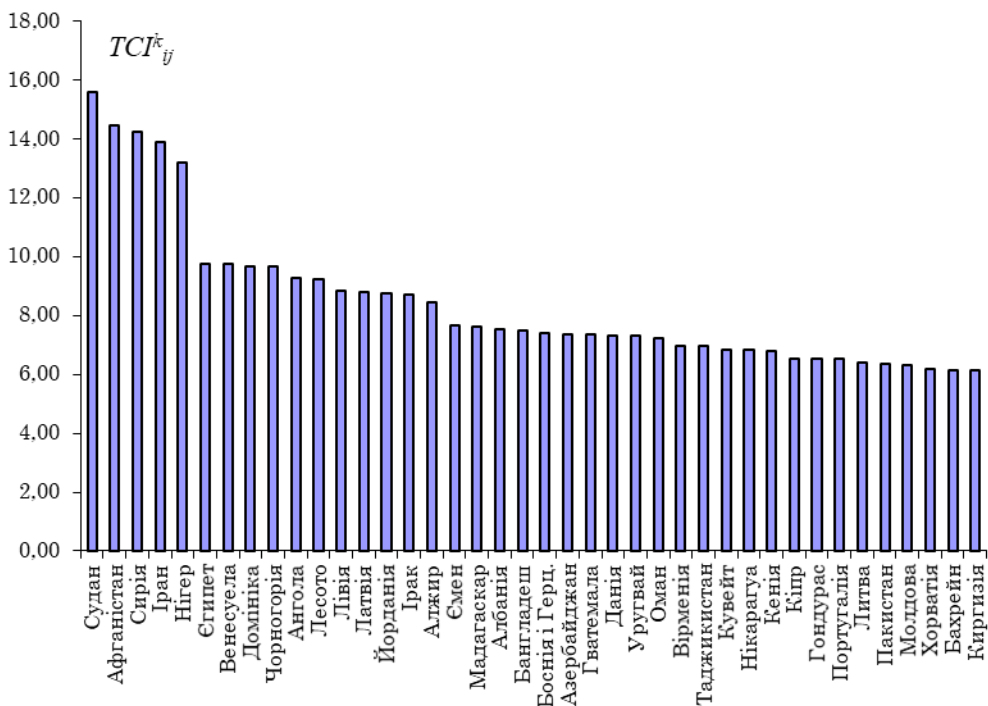

Рис. 2. Ранжування країн з найвищим рівнем комплементарності у зовнішній торгівлі України аграрною продукцією у 2020 р.¹³

Варто зауважити, що у зовнішньоторговельних відносинах з Китаєм, Туреччиною та Індією, які характеризуються відповідно середнім та низьким рівнями аграрної комплементарності (значення індексу становить відповідно 4,09, 4,0 та 2,43), нашої країні вдається досягати високих результатів у експортній діяльності (Китай серед країн українського аграрного експорту займає перше місце, а Індія – друге, а Туреччина – четверте). Але це можна пояснити передусім значною місткістю даних ринків та геополітичними чинниками. Китай

¹³ Побудовано авторами.

намагається імпортувати українську аграрну продукцію з метою економії власних сировинних ресурсів, конкуренції з ЄС за сировинні ринки, крім того торговельне співробітництво з даною країною обумовлюється високою діловою активністю китайських ділових кіл на українському ринку та значною інституційною й інфраструктурною підтримкою (реалізація ініціативи «Один пояс – один шлях» тощо).

Таблиця 2

**Комплементарність зовнішньої торгівлі України
аграрною продукцією у 2020 р.¹⁴**

№ групи	Рівень комплементарності	Країни
I	Дуже високий (індекс $TSC^{k}_{ij} > 7,5$)	Судан, Афганістан, Сирія, Іран, Нігер, Єгипет, Венесуела, Домініка, Чорногорія, Ангола, Лесото, Лівія, Латвія, Йорданія, Ірак, Алжир, Ємен, Мадагаскар, Албанія, Бангладеш
II	Високий (значення індексу TSC^{k}_{ij} від 5,0 до 7,5)	Боснія і Герцеговина, Азербайджан, Гватемала, Данія, Уругвай, Оман, Вірменія, Таджикистан, Кувейт, Нікарагуа, Кенія, Кіпр, Гондурас, Португалія, Литва, Пакистан, Молдова, Хорватія, Бахрейн, Киргизія, Греція, Ботсвана, Грузія, Уганда, Колумбія, Індонезія, Люксембург, Філіппіни, Шрі Ланка, Естонія, Перу, Білорусь, Іспанія, Швеція, Ісландія, Марокко, Нова Зеландія, Росія, Болгарія, Саудівська Аравія, Італія, Туніс, Нідерланди
III	Середній (значення індексу TSC^{k}_{ij} від 3,0 до 5,0)	Японія, Еквадор, Катар, Узбекистан, Мальта, Румунія, Ірландія, Чилі, Монголія, Казахстан, Франція, Норвегія, Північна Македонія, Велика Британія, В'єтнам, Бельгія, Бруней, Польща, Фінляндія, Австрія, Китай, Ізраїль, Малайзія, Німеччина, Словенія, Туреччина, Ефіопія, Нігерія, Канада, Сербія, Камбоджа, Парагвай, ЄС, Болівія, Південна Африка, Австралія, Аргентина, Республіка Корея, Тайланд, ОАЕ, США
IV	Низький (індекс $TSC^{k}_{ij} < 3,5$)	Угорщина, Словаччина, Чехія, Мексика, Бразилія, Панама, Індія, Гонконг, Швейцарія, Сінгапур

Значення індексу комплементарності вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією щодо ЄС загалом ($TSC^{k}_{ij} = 3,53$) свідчить, що відносини з даним інтеграційним об'єднанням в аграрній сфері характеризуються середнім рівнем комплементарності. Це пояснюється тим, що провідні європейські країни (передусім Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та Польща) також володіють значним аграрним потенціалом і у багатьох випадках виступають конкурентами по відношенню до України у торгівлі продукцією АПК. Так, Франція, яка є

¹⁴ Побудовано авторами.

головним виробником агропродукції в ЄС, є конкурентом України, зокрема на ринках зернових, і саме ця країна ініціювала в минулому щодо України антидемпінгові розслідування та висувала додаткові вимоги до України у процесі її приєднання до Зони вільної торгівлі ЄС.

Проведені розрахунки свідчать, що український аграрний сектор має значний невикористаний потенціал щодо розвитку експорту на засадах комплементарності. При цьому зовнішньоторговельні відносини доцільно розвивати не лише з країнами, які характеризуються високим рівнем комплементарності, але й потрібно активно виявляти на ринках зарубіжних ринках ніші, де існує фактичний або потенційний попит на продукцію українського аграрного експорту.

Отже, пріоритетними заходами для розвитку вітчизняного експорту продукції АПК на засадах комплементарності визначимо наступні:

1. Створення системи моніторингу комплементарності вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією. Це доцільно реалізовувати шляхом створення спеціалізованого інтернет-порталу, на якому в режимі реального часу було б можливим отримати інформацію про комплементарні ринки для окремих видів вітчизняної аграрної продукції. За основу можна взяти технічне рішення для такого моніторингу, яке реалізовано на сайті Світового банку¹⁵, але із наголосом на детальних дослідженнях в розрізі окремих товарів та високим рівнем деталізації експортних позицій вітчизняної продукції. Такий проект вартувало б реалізувати на базі Міністерства аграрної політики та продовольства України із залученням потенціалу Державного підприємства «Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків». При цьому статистичну базу для розрахунку й аналізу показників комплементарності можна би було формувати на основі даних Державної служби статистики України¹⁶ і вже існуючої деталізованої бази статистичної інформації щодо розвитку світових ринків аграрної продукції, яка оприлюднюється Міністерством сільського господарства США¹⁷ та іншими зарубіжними державними й недержавними аналітичними інституціями. В межах реалізації такого проекту доцільно би було додатково готувати аналітичні матеріали та огляди щодо розвитку комплементарних зарубіжних ринків для вітчизняної аграрної продукції.

¹⁵ Trade Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm.

¹⁶ Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

¹⁷ U.S. Department of Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.usda.gov/our-agency/about-usda>.

2. Укладання, реалізація і всебічна підтримка міждержавних угод для розвитку взаємовигідної торгівлі комплементарними товарами, у тому числі на товарообмінних засадах. Для реалізації даного напрямку необхідно визначити країни, які мають потребу в українській продукції АПК і, одночасно, мають потенціал для постачання інших комплементарних для української економіки товарів (насамперед енергоносіїв). Йдеться про реалізацію товарообмінних операцій за схемою обміну українського продовольства на енергоносії. Така практика укладання міжурядових угод вже мала місце у середині 90-их рр. XX ст. у зовнішньоторговельних відносинах України з Туркменістаном при поставках природного газу (60 % вартості отриманого газу оплачувалась українською продукцією), проте була припинена внаслідок російського втручання. Сьогодні реалізація таких схем можлива у межах співробітництва з країнами Близького Сходу, а також з країнами ГУАМ, особливо Азербайджаном (ринок якого володіє високим рівнем комплементарності для вітчизняного експорту аграрної продукції, $TSC_{ij}^k = 7,37$).

3. Підтримка розвитку експорту у секторі малого та середнього підприємництва, зокрема на засадах кооперації. Важливо наголосити, що потенціал високої міжнародної комплементарності українського АПК доцільно активніше використовувати не лише великим агрохолдингам і корпораціям, але і дрібнотоварним, малим та середнім підприємствам, зокрема у сільській місцевості. На практиці ж приватні підприємці та невеликі підприємства стикаються з труднощами при виході на зовнішні ринки, які проявляються у відсутності досвіду реалізації експортних операцій, проблемами із сертифікацією продукції, труднощами із формуванням експортних партій товару тощо. Тому ми пропонуємо вирішення цієї проблеми за рахунок всебічного розвитку та державної підтримки аграрних кооперативів у сільській місцевості. Переваги об'єднання мешканців сільських територій у контексті реалізації кооперативної моделі розвитку експорту є очевидними, оскільки:

- громадяни можуть об'єднувати свої зусилля не лише для збуту власної продукції на внутрішньому ринку, але і для формування експортних партій товару (наприклад, при здійсненні діяльності, пов'язаної із заготівлею дикорослих плодів та ягід, волоських горіхів тощо), оскільки самостійний вихід на зовнішній ринок з незначною кількістю продукції є практично неможливим;

- об'єднуючи свої зусилля, учасники кооперативів можуть спільно закупляти необхідне обладнання (морозильні камери, складське устаткування, лінії для переробки і пакування продукції тощо);

- кооперативам легше отримати інституційну та консультаційну підтримку у процесі своєї експортної діяльності, у тому числі за рахунок грантів міжнародної технічної допомоги.

Для успішної діяльності таких кооперативів вартувало б використовувати досвід європейських країн¹⁸, в яких практикується надання кооперативним утворенням пільгових податкових режимів, особливо у перші роки діяльності, всебічна державна підтримка у частині надання грантових коштів на їх створення та розвиток окремих видів діяльності, допомоги у пошуку потенційних учасників кооперативів тощо.

Як приклад, можна запропонувати підтримку розвитку кооперативів у сфері заготівлі та збуту дикорослих плодів та ягід, оскільки Україна володіє сприятливими природними умовами для цієї діяльності. Така діяльність вимагає об'єднання учасників кооперативів для формування експортних партій і придбання морозильного та іншого обладнання. У результаті мешканці сільських територій не будуть продавати зібрані ягоди численним посередникам, а зможуть самостійно виходити на зовнішні ринки.

4. Розширення асортименту вітчизняного аграрного експорту, особливо у нішах органічної та крафтової продукції, яке доцільно здійснювати на основі аналізу комплементарних зарубіжних ринків. Такий напрям є досить перспективним, оскільки на ринках зарубіжних країн формується значний попит на органічну та крафтову продукцію, який не задовольняється за рахунок внутрішніх виробників. А Україна, як відомо, має значний потенціал вирощування органічної продукції у світових масштабах. У цьому контексті перспективним також є розширення вітчизняного експорту продукції харчової промисловості, зокрема з низьким рівнем цукру, безглютенової продукції, продуктів здорового харчування тощо.

5. Підтримка комплементарних зовнішньоторговельних відносин не лише на рівні галузей, але й окремих областей України. Реалізація цього заходу дозволить враховувати зовнішньоекономічну спеціалізацію АПК окремих областей, їх експортний потенціал і специфіку участі у міжнародному поділі праці. У цьому контексті доцільно провести комплексні дослідження комплементарності зовнішньої торгівлі продукцією АПК на рівні областей України, причому як із використанням кількісних методик розрахунків, так і експертних оцінок. На основі результатів отриманих аналітичних досліджень доцільно розробляти і реалізовувати стратегії комплементарного розвитку аграрного експорту для окремих областей України.

6. Налагодження дієвої консультаційної підтримки експортерів, допомога при виході на зовнішні ринки аграрної продукції і у процесі пошуку зарубіжних партнерів. У цьому контексті потрібно сформулювати

¹⁸ Семів С. Р. Сучасні соціальні та екологічні стратегії розвитку кооперативного сектора економіки // Вісник НТШ. – 2019. – № 61. – С. 68-73.

на рівні областей України ефективно діючі сучасні дорадчі центри, до яких могли б звертатись виробники продукції АПК (особливо малі та середні підприємства, фермерські господарства, аграрні кооперативи). Такі інституції повинні генерувати та надавати за запитом потенційних експортерів інформацію щодо комплементарних зарубіжних ринків, займатись пошуком потенційних зарубіжних партнерів і здійснювати фаховий супровід на всіх етапах реалізації зовнішньоторговельної операції. При цьому важливим завданням є максимальне поширення інформації про можливості отримання такого консультативного супроводу. Таку діяльність доцільно було б організувати на базі регіональних торгово-промислових палат, відповідних управлінь обласних державних адміністрацій.

Підсумовуючи зазначимо, що комплементарність (або взаємодоповнення) як явище проявляється у багатьох сферах науки та суспільного життя, зокрема в теології, математиці, фізиці, молекулярній біології, екології, юриспруденції, психології тощо. У царині соціально-економічних досліджень цю парадигму розглядають у різних сферах економіки, зокрема в соціології, маркетинговій діяльності, інституційній сфері, а також у зовнішньоекономічній діяльності. Сама природа міжнародного обміну товарами та послугами базується на принципах взаємодоповнення, коли від реалізації зовнішньоторговельної операції вииграють партнери з різних країн. Реалізація моделі розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі продукцією АПК на засадах комплементарності матиме наслідком подальше нарощування та диверсифікацію вітчизняного аграрного експорту, зменшення його монокультурного та сировинного характеру, залучення до ЗЕД дрібнотоварних, малих, середніх підприємств та кооперативів. В сукупності це призведе до зростання рівня зайнятості та добробуту населення у сільській місцевості, розвитку зовнішньоторговельних відносин на регіональному рівні, посилення продовольчої безпеки та конкурентоспроможності України та її АПК у глобальному економічному просторі. Втілення запропонованих заходів дозволить не лише покращити соціально-економічну ситуацію в АПК та економіці України загалом, але і на практиці втілювати в життя принципи взаємодоповнення, гармонії, паритетності, партнерства та взаємовигідного співробітництва у зовнішньоторговельних відносинах.

Ірина ЧУЙ, Ольга МИЦАК

ГРОШОВА МАСА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Iryna CHUY, Olha MYTSAK

MONEY SUPPLY AND ITS IMPACT ON THE UKRAINIAN ECONOMY

Abstract. *Analysis of existing theories of money supply has allowed to identify the most relevant indicators for analyzing the dynamics and structure of money supply, determine causes and factors of money supply imbalance. The current system of indicators for monetary aggregates assessment allows for a comprehensive statistical analysis of the dynamics of money supply: to assess the saturation of the economy with money, the effectiveness of monetary policy on the provision of economic entities with money, the level of dollarization of the economy, the level of balance of supply and demand of money, the turnover of money and the level of monetization and dollarization of the economy.*

Сучасні умови функціонування макроекономіки України вимагають особливої уваги до питань фінансової стабільності і мінімізації ризиків в умовах пандемічних викликів як в середині країни, так і на рівні світового економічного співтовариства. В контексті цього особливого значення набуває дослідження грошової маси стосовно її впливу і кореляції з монетарною політикою держави та для прийняття обґрунтованих рішень в сфері координації грошово-кредитної політики в країні. У практиці використання монетарних інструментів існує достатня кількість індикаторів для оцінювання і впливу на процеси, щодо обсягу грошової маси в національній економіці. Однак важливість даної проблематики вимагає постійного моніторингу і вивчення даного напрямку макрофінансів.

Грунтовні дослідження складових грошової маси передбачають вивчення обсягу і структури пропозиції грошей в економіці, їх динаміку, оцінювання впливу факторів на них, що, у свою чергу, дозволяє підвищити ефективність моніторингу монетарної політики держави. Комплексне застосування наукових підходів при дослідженні пропозиції грошей дозволяє обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення фінансової політики держави в середньо- і довгостроковій перспективі.

Грошову масу та її агрегати досліджували у свій час у своїх працях А. Сміт, Д. Рікард, Е. Дж. Долан, Дж. Кейнс, М. Фрідмана, І. Фішера. Водночас варто зазначити, що дана проблематика широко висвітлена і в доробках сучасних українських науковців-дослідників а саме: Н. Бова, О. Божанова, В. Голюка, С. Козьменка, Т. Савченко, А. Мороза, М. Савлука, М. Пуховкіна, В. Пономаренка, В. Стельмаха, В. Міщенко,

С. Шумської тощо. Разом з тим, в Україні нині залишаються недостатньо дослідженими проблеми, які стосуються розвитку і становлення грошового ринку, такі як дослідження теоретичних аспектів та загальних характеристик грошово-кредитного ринку та політики в період кризи, визначення та систематизування можливих заходів монетарної політики. Постійні зміни грошово-кредитної політики спричиняють економічну нестабільність у державі, через що є актуальним є дослідження грошової маси в умовах підвищених фінансових ризиків в макроекономіці.

Статистичний аналіз наявної грошової маси в Україні включає такі напрями аналізу, як дослідження грошових агрегатів, швидкості обертання грошової маси та рівня доларизації економіки.

Розглянемо динаміку грошових агрегатів та ВВП в Україні за період 2016-2020 рр. (табл. 1). З наведених даних ми бачимо, що з кожним наступним роком зростають усі грошові агрегати грошової маси, проте темпи зростання їх неоднорідні. Зростання агрегату M_0 з 314,4 млрд грн на кінець 2016 р. до 516,1 млрд на кінець 2020 р. свідчить про те, що з часом все більша частина грошової маси перебуває поза межами банків, тобто знаходиться на руках у населення в готівковій формі. За 5 років величина готівки збільшилася на 64,2%. Агрегат M_1 також має тенденцію постійного росту, що означає збільшення грошової маси на поточних рахунках клієнтів у банках. Загалом за досліджуваний період величина агрегату M_1 зросла з 529,9 млрд грн до 1050 млрд грн, що складає 98,1 %.

Таблиця 1

Динаміка грошових агрегатів і ВВП України за 2015-2020 рр.¹

Роки	Грошові агрегати, млн грн				ВВП, млн грн	Темп зростання M_3 , %	Темп зростання ВВП, %
	M_0	M_1	M_2	M_3			
2016	314392	529928	1102391	1102700	2385367	110,9	120,5
2017	332546	601631	1208557	1208859	2983882	109,6	125,1
2018	363629	671285	1273772	1277635	3558706	105,7	119,3
2019	384366	770043	1435221	1438311	3978400	112,6	111,8
2020	516085	1050057	1847370	1850014	4194102	128,6	105,4

Сума грошей за агрегатом M_2 зросла із 1102,4 млрд грн до 1847,4 млрд грн, що становить 67,6 %. Стрімкий ріст має і агрегат M_3 , який, окрім готівки поза банками, запасів коштів на поточних рахунках клієнтів банків, коштів на всіх видах строкових рахунків, включає й кошти на вкладах за трастовими операціями. Сума агрегату M_3 за період 2016-2020 рр. зросла з 1102,7 млрд грн до 1850 млрд грн, що складає 67,8 %. Відповідно до розрахунків співвідношення M_1/M_3 має

¹ Джерело: Валовий внутрішній продукт України. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

тенденцію до збільшення протягом останніх років з 50,5 % у 2016 р. до 56,8% у 2020 р. Це є негативним явищем і свідчить про те, що на сьогоднішній день країна має низький рівень кредитних ресурсів. Тому банківські установи шукають нових пропозицій на вигідних для клієнтів умовах та пакети додаткових послуг для збільшення депозитних вкладів.

Для кращого розуміння динаміки приросту грошових агрегатів визначено їхній темп приросту (за ланцюговим методом) (рис. 1).

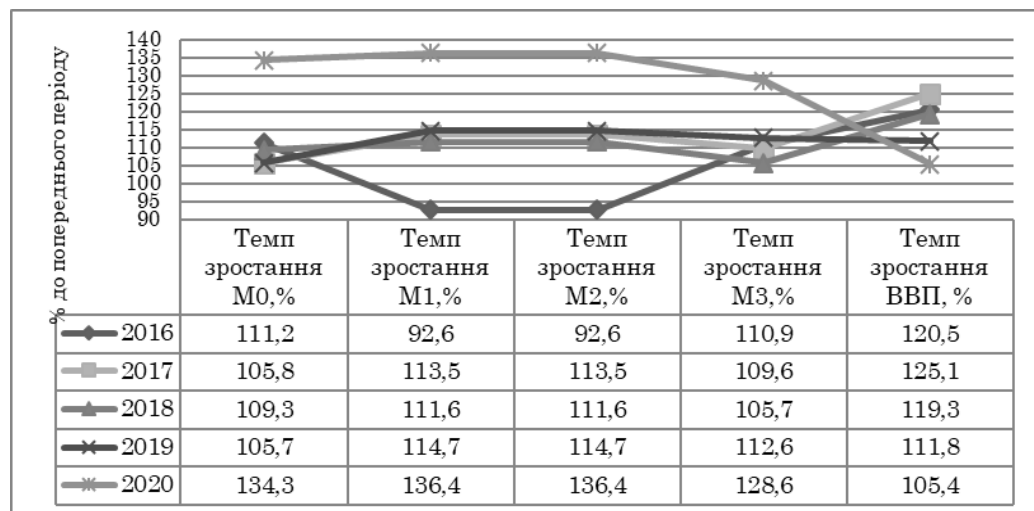

Рис. 1. Темпи зростання (ланцюгові) грошових агрегатів та ВВП України за 2016-2020 рр.²

Порівнюючи темпи зростання агрегатів грошової маси з темпами зростання ВВП за період 2016-2020 рр., бачимо, що у 2016 році у порівнянні з 2015 роком темп зростання ВВП випереджав зростання грошової маси за усіма агрегатами (120,5% порівняно з 110,9 % за агрегатом M₃). У 2017-2018 рр. маємо аналогічну динаміку: темп зростання ВВП випереджав темп зростання грошової маси (125,1% порівняно з 109,6% у 2017 р. та 119,3% порівняно з 105,7% у 2018 р.) Дана тенденція змінилася за підсумками 2019 р. і 2020 р. Ріст ВВП випереджав ріст лише грошового агрегату M₀ (готівки). А у 2020 р. при прирості ВВП на 5,4 % величина грошової маси зроста непропорційно: за агрегатом M₀ – на 34,3%, за агрегатом M₁ – на 36,4%, за агрегатом M₂ – на 36,4 % за агрегатом M₃ – на 28,6%. Те, що у 2020 р. грошова маса зростала вищими темпами, ніж зростання ВВП, вважаємо вкрай негативним явищем та загрозливим для стабільності на грошовому ринку України.

² Джерело: Валовий внутрішній продукт України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Для аналізу забезпечення економіки грошима, потрібними для реалізації розрахунків і платежів, застосовується коефіцієнт монетизації. Цей коефіцієнт показує забезпеченість процесів виробництва та споживання необхідною масою грошей. Він характеризує рівень кредитної активності. Чим більше значення монетизації, тим більшим буде попит на реальні гроші. Рівень розвитку економіки визначає рівень монетизації. Цей коефіцієнт розраховується як відношення грошового агрегату M_2 до показника ВВП. Аналізуючи дані, наведені на рис. 2, можна помітити, що у період 2012-2014 років спостерігається тенденція до нерівномірного характеру рівня монетизації економіки («зростання – зменшення – зростання»), а починаючи з 2013 року рівень монетизації економіки стрімко знижується (з 62,29 % у 2013 р. до 35,79 % у 2018 р.). За шість років показник зменшився на 26,5 відсоткові пункти або майже у два рази. Це свідчить про суттєве погіршення стану економіки в Україні. Причиною є економічна криза, яка виникла через події у країні наприкінці 2013 року та ведення активних військових дій на сході України.

Рис. 2. Рівень монетизації економіки України за 2010-2020 рр., %³

Через нестабільність у державі, яка викликана зміною влади та воєнним конфліктом на сході країни, населення більше використовує саме готівку поза банками, що свідчить про відсутність довіри до державних банків та фінансових установ загалом, щоб зберігати свої заощадження на рахунках. Кризові явища, пов'язані з ліквідацією цілої низки банківських установ, ще більше підірвали довіру до банківської

³ Джерело: Валовий внутрішній продукт України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

системи. Протягом 2016-2018 років у країні стабільно зростає показник темпу приросту за агрегатом M_0 .

В Україні спадна динаміка показника монетизації була пов'язана із прискореними темпами інфляції. Для її обмеження необхідно здійснювати обмеження грошової маси відповідно до реального попиту на гроші задля зниження інфляції та створення передумов для збільшення коефіцієнта монетизації та насичення економіки грошима до нормальних розмірів.

У розвинутих країнах коефіцієнт монетизації становить від 70 до 80%. Рівень монетизації економіки України значно нижчий, що свідчить про недостатню забезпеченість економіки грошовою масою. Існує певний економічний закон: чим більше друкується грошей і через це прискорюється інфляція, тим нижче коефіцієнт монетизації.

При дослідженні грошових агрегатів особливу увагу необхідно приділяти співвідношенню готівки і безготівкової частини грошової маси. Вважається, що чим нижча частка готівкових грошей, що знаходиться поза банками, у загальній грошовій масі, тим ефективнішою й розвиненішою вважається грошова система країни.

Як бачимо на рис. 3, частка готівки в Україні складає в середньому 28 %: від 28,51 % у 2016 р. до 27,9 на кінець 2020 р. В розвинених країнах питома вага готівки у складі грошової маси становить від 5 % до 10 %. В Україні через зниження довіри до банківської системи та низькі доходи населення, високу інфляцію та стрімкий економічний спад, 28 % грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою. Найнижче значення рівня готівки бачимо у 2019 р. – 26,72 %. Близько третини грошової маси в Україні припадає на готівкові гроші, причому має місце тенденція зростання цього грошового агрегату в 2020 р. до 27,9 %. На рис. 3 відображено динаміку співвідношення агрегату M_0 та ВВП. Прийняте в практиці його нормативне значення становить 4%. З розрахованих даних видно, що ситуація не відповідає нормативному значенню і перевищує його більше, ніж втричі.

Найнижче значення показника спостерігалось в 2019 році – 9,66 % до ВВП, а найвище – 2016 році – 13,18 %. На кінець 2020 р. частка готівки у ВВП склала 12,31 %.

Важливим у дослідженні грошової маси є аналіз рівня доларизації економіки, яка відображає процес заміщення національної грошової одиниці іншою більш стабільною валютою (в Україні переважно долларом США та євро). Вивчення даного явища пояснюється його негативним впливом на монетарну сферу, значними ускладненнями у регулюванні грошової системи країни. Статистичне вивчення рівня доларизації економіки ґрунтується на основі наступного:

- рівень доларизації загальний за методикою МВФ (депозити в іноземній валюті до грошового агрегату M_2);

- рівень доларизації загальний (обсяг іноземної валюти до грошового агрегату М₃);
- рівень доларизації депозитної діяльності (депозити в іноземній валюті до загального обсягу депозитів);
- рівень доларизації кредитної діяльності (кредити в іноземній валюті до загального обсягу кредитів).

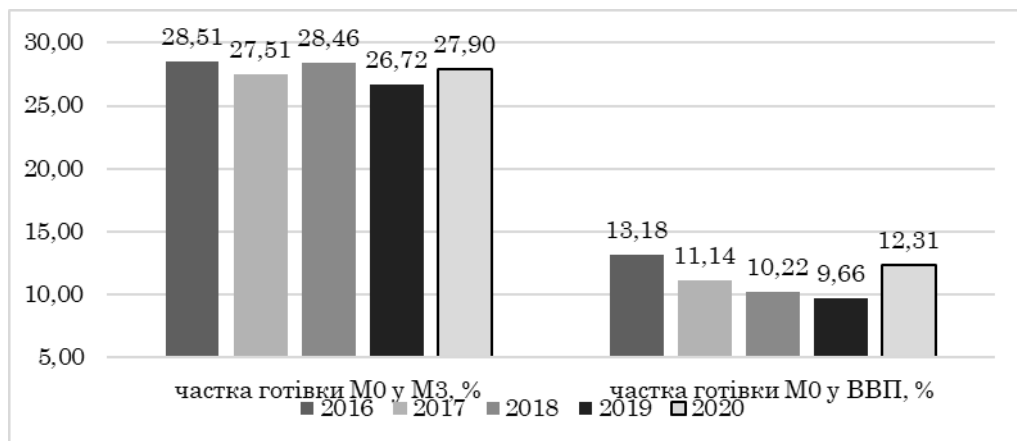

Рис. 3. Частка агрегату М0 в грошовій масі і у ВВП за 2016-2020 рр., %⁴

Певна політична та соціальна нестабільність у країні сприяє падінню довіри до національної валюти, все більше економічні суб'єкти віддають перевагу іноземній валюті. Граничне значення доларизації економіки складає 30%, його перевищення негативно впливає на національні інтереси країни, знижує ефективність грошово-кредитної політики, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, призводить до втрати інвестиційного потенціалу, збіднює суспільство та державу, штучно знецінює та деформує структуру грошового обігу. За результатами поданих значень доларизації (рис. 4), можна стверджувати, що в країні стабільно гранична ситуація з доларизацією. Така тенденція також свідчить про те, що довіра до гривні підірвана і функцію заощадження беруть на себе інші валюти – долар США і євро. А вивільнена гривнева маса буде провокувати інфляцію. Це означає, що Україна фінансує інші країни, покриваючи їх дефіцит, а підтримка власної валюти здійснюється за посередництва валют інших держав. У контексті сказаного збільшення гривневої маси також можна пояснити неефективним застосуванням Національним банком грошово-кредитних інструментів, виділенням значної суми гривневої маси для рефінансування комерційних банків, а ті, в свою чергу, використали їх

⁴ Джерело: Валовий внутрішній продукт України. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

на валютному ринку, що призвело до різкого знецінення національної грошової одиниці.

За період 2010-2020 рр. величина ВВП збільшилася на 3111 млрд грн або у 3,8 разів. Водночас величина грошової бази збільшилася на 1252 млрд грн, або в 3,1 рази, а грошова маса за цей же період зросла аж на 370,3 млрд грн, або в 2,6 рази (рис. 4).

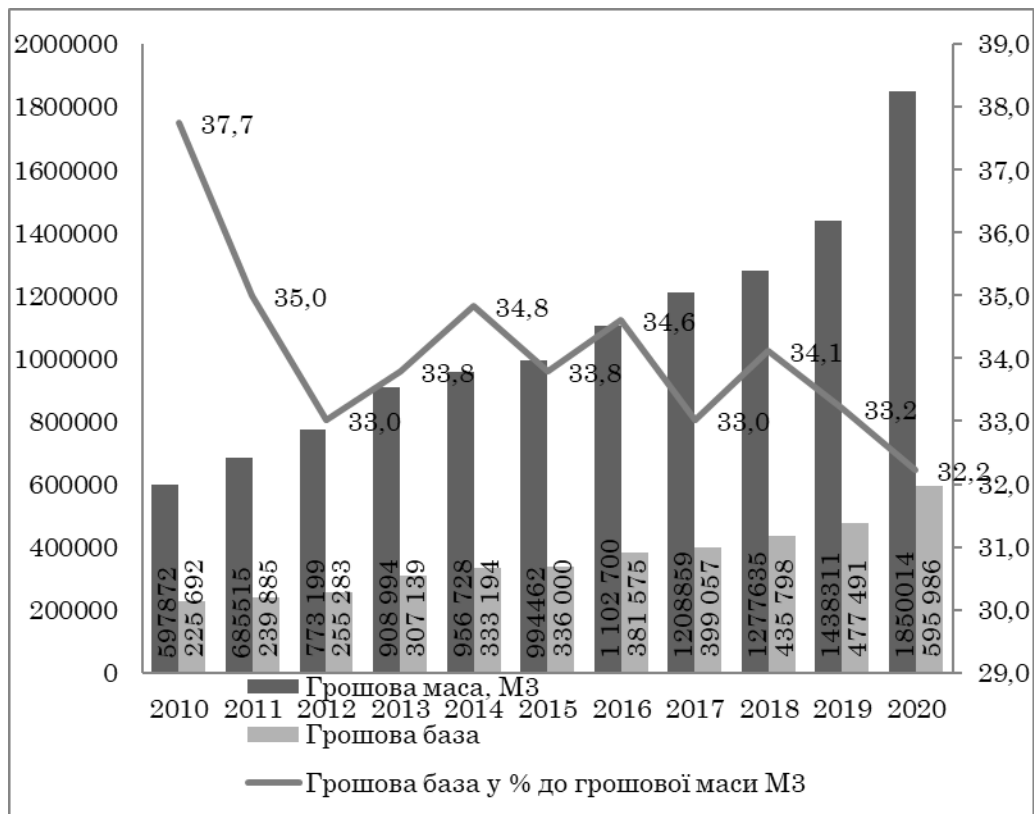

Рис. 4. Грошова маса і грошова база за 2010-2020 рр., млн грн⁵

Порівнюючи співвідношення грошової бази і грошової маси, бачимо, що воно зменшилося, із 37,7 % у 2010 р. до 32,2 % за підсумками 2020 року. Останнім часом виникли суттєві деформації у розподілі грошової маси між населенням та суб'єктами бізнесу. В Україні виникла ситуація зі зростанням частки грошової маси у населення, а це відображає кризову ситуацію з погіршенням фінансового стану підприємств. Серйозні деформації у грошовому обороті характерні для співвідношення між готівковою і безготівковою частинами грошової маси. В розвинених країнах питома вага готівки у

⁵ Джерело: Monetary_Statistics. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>.

складі грошової маси становить 5-10 %, в Україні цей показник склав на кінець 2020 року 12,31 % до ВВП та 27,9 % у всій грошовій масі. В Україні через низьку довіру до банківської системи та низькі доходи населення за високої інфляції та економічного спаду близько 28 % грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою.

Швидкість обігу грошової маси вимірюється числом оборотів грошової одиниці (співвідношення ВВП до середнього залишку грошей в обігу) та тривалістю одного обороту. Показники, які комплексно відображають обіг грошей: швидкість готівки (за грошовим агрегатом M_0); швидкість грошової маси (за грошовим агрегатом M_3); коефіцієнти готівковості.

Швидкість обертання грошей було обчислено за грошовим агрегатом M_3 , найнижче значення показника відзначалося у 2013 році (в середньому кожна гривня за рік здійснила 1,6 оборта), найвище – у 2018 році – в середньому кожна гривня за рік зробила 2,79 оборта (рис. 5).

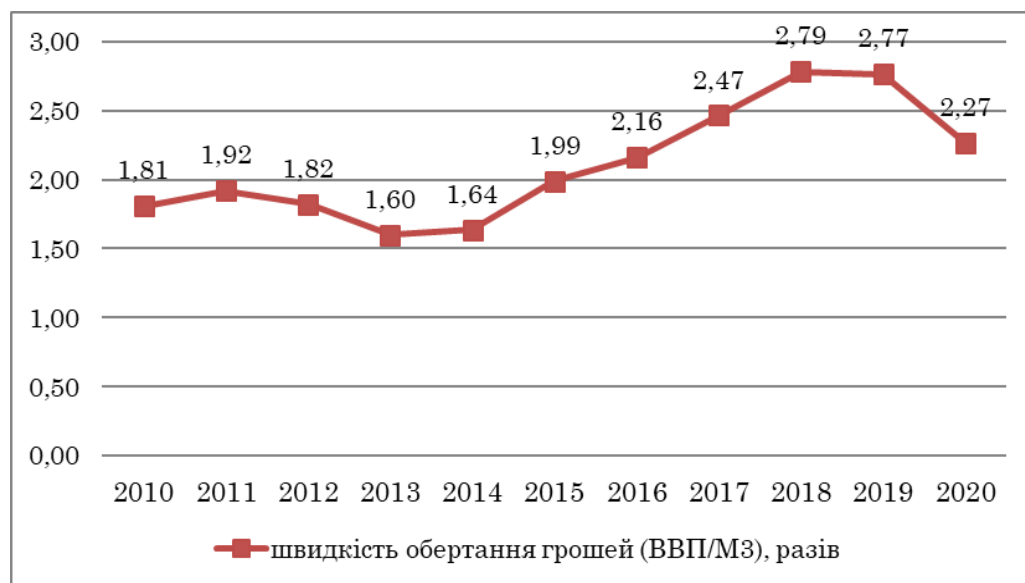

Рис. 5. Швидкість обертання грошей за 2010-2020 рр., разів⁶

На кінець 2020 року значення швидкості оборотності уповільнилося до 2,27 разів за рік. Випередження темпів приросту грошової маси над приростом ВВП у 2020 році порівняно з 2019 роком складає 5,4 % порівняно з 28,6 %. За рахунок таких диспропорцій

⁶ Джерело: Monetary Statistics. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>.

швидкість обігу грошей зменшилася з 2,77 раз у 2019 р. до 2,27 раз у 2020 р.

Швидкість обігу грошей характеризує інтенсивність використання грошей в обороті для оплати товарів та послуг, що реалізуються. Зміна швидкості обігу грошей суттєво впливає на пропозицію грошей в обігу і впливає на платоспроможний попит і витрати обігу, ускладнює чи полегшує регулювання грошового обігу. Значення показника швидкості обігу грошей вважається достатнім у разі, якщо кожна грошова одиниця обертається приблизно 2 рази за рік. Уповільнення швидкості обігу грошей на 0,5 раза за 2020 рік відображає негативні процеси в економіці та пояснюється тривалим періодом карантинних обмежень для населення у 2020 році у зв'язку зі світовою пандемією Covid-19.

Отже, за результатами аналізу стану грошової маси в Україні, як ми вважаємо, можна зробити такий висновок, що за останній рік зростання грошової маси випередило зростання ВВП, збільшилися обсяг і частка готівкових грошей в обороті, підвищився рівень недовіри і знизився інтерес до заощаджень у вигляді банківських депозитів, спостерігається низький рівень монетизації економіки та знизився показник швидкості обігу грошей. На нашу думку, в короткостроковій перспективі необхідно провести перегляд монетарної стратегії країни, вжити заходів для зменшення панічних настроїв населення, провести фінансову підтримку реального сектору економіки та суб'єктів малого бізнесу, які найбільше постраждали у 2020-2021 роках через карантинні обмеження, зумовлені світовою пандемією Covid-19, продовжити підтримку реального сектору економіки та зменшити інфляційний, курсовий та податковий тиск.

Відомості про авторів

АНДРУЩАК Євгенія – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

АНТОНІВ Ліліана – магістр Львівського торговельно-економічного університету.

БОДНАР Ірина – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

БОЙКО Руслан – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування Львівського торговельно-економічного університету.

ВІСИН Валентин – доктор історичних наук, професор кафедри права Луцького національного технічного університету.

ВІСИНА Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Луцького національного технічного університету.

ГЕЛЕЙ Степан – доктор історичних наук, професор, проректор Львівського торговельно-економічного університету.

ДЖУРИК Катерина – студент Львівського торговельно-економічного університету.

КОТУХА Олександр – кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету.

КРИВОНОС Володимир – кандидат історичних наук, доцент, штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США.

КУНДИЦЬКИЙ Олександр – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.

КУЦИК Петро – доктор економічних наук, професор, ректор Львівського торговельно-економічного університету.

ЛЕХОВИЧ Анастасія – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка.

МАРТИНЮК Ярослава – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету.

МИРОНОВА Мар'яна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

МИЦАК Ольга – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.

ОЛЕКСИН Ірина – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики Львівського торговельно-економічного університету.

ПЕРЕПЬОЛКІНА Олена – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.

ПОЛЯКОВА Юлія – доктор економічних наук, доцент, декан факультету міжнародних економічних відносин та інформаційних технологій Львівського торговельно-економічного університету.

СЕМІВ Сергій – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

СТАХОВИЧ Андрій – аспірант кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.

ФАРЕНІЙ Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

ФУТАЛА Василь – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЧУЙ Ірина – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.

ШАЙДА Оксана – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

ШЕВЧИК Богдан – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.

ШЕВЧУК Володимир – доктор економічних наук, професор кафедри аудиту та підприємництва Національної академії статистики, обліку та аудиту.

ЗМІСТ

ІСТОРИКО- ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Петро КУЦИК, Богдан ШЕВЧИК (Львів)	
Аксіологія нооекономіки: соціокультурний вимір	7
Степан ГЕЛЕЙ (Львів)	
Наукова та громадська діяльність економічної комісії у відродженому Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (1989-2021 роки)	24
Ірина БОДНАР (Львів)	
Сучасний стан та перспективи інформаційної глобалізації України	57
Володимир КРИВОНОС (штат Нью-Джерсі, м. Кліфтон, США)	
Митна політика Речі Посполитої в торгівлі з Османською імперією в XVI – першій половині XVIII ст.	66
Ярослава МАРТИНЮК (Луцьк)	
The Institute of Self-Government in Volyn (20-30 Years of the XX Century)	84
Мар'яна МИРОНОВА (Львів)	
Аналіз розвитку цифрової економіки у світі та в Україні	93
Юлія ПОЛЯКОВА, Ліліана АНТОНІВ (Львів)	
Проблеми розвитку міжнародного туризму в умовах глобальних криз	102
Ігор ФАРЕНІЙ (Черкаси)	
Етноекономічні задуми біскупа Верещинського та характер економічної думки в Україні XVI століття	112
Володимир ШЕВЧУК (Київ)	
Плекання рятівного знання: пріоритети українства у побудові сучасної наукової картини загальнолюдського економічного надбання	119

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА ПРОБЛЕМИ КООПЕРАЦІЇ

Руслан БОЙКО (Львів)	
Організація системи внутрішнього аудиту у будівельній компанії	135

Валентин ВІСИН, Тетяна ВІСІНА (Луцьк)	
Genesis of Cooperative Law of the Russian Empire	155
Ірина ОЛЕКСИН (Львів)	
Детермінанти трансформації цифрових платформ роздрібних торговельних підприємств	164
Василь ФУТАЛА (Дрогобич)	
Економічна діяльність українців у міжвоєнній Польщі: сучасне українське бачення	175

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олександр КУНДИЦЬКИЙ, Андрій СТАХОВИЧ (Львів)	
Кредит в системі підтримки відтворювальних процесів у сільському господарстві	191
Євгенія АНДРУЩАК, Олена ПЕРЕПЬОЛКІНА, Анастасія ЛЕХОВИЧ (Львів)	
Сучасний стан та особливості розвитку «банків без відділень» на вітчизняному банківському ринку	197
Юлія ПОЛЯКОВА, Оксана ШАЙДА, Олександр КОТУХА (Львів)	
Прямі іноземні інвестиції та експорт в Україні в умовах глобалізації	207
Сергій СЕМІВ, Катерина ДЖУРИК (Львів)	
Пріоритети розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі аграрною продукцією на засадах комплементарності	217
Ірина ЧУЙ, Ольга МИЦАК (Львів)	
Грошова маса та її вплив на економіку України	230

CONTENT

HISTORICAL AND SOCIO-ECONOMIC STUDIES

Petro KUTSYK, Bohdan SHEVCHYK (Lviv)	
Axiology of Nooeconomics: Sociocultural Dimension	7
Stepan GELEY (Lviv)	
Scientific and Public Activities of the Economic Commission in the Revived Shevchenko Scientific Society in Lviv (1989-2021)	24
Iryna BODNAR (Lviv)	
Current State and Prospects of Information Globalization of Ukraine	57
Volodymyr KRIVONOS (New Jersey, Clifton, USA)	
Customs Policy of the Polish Commonwealth (Rech Pospolyta) in Trade with the Ottoman Empire in the XVI - first Half of the XVII Century	66
Yaroslava MARTYNIUK (Lutsk)	
The Institute of Self-Government in Volyn (20-30 Years of the XX Century)	84
Mariana MYRONOVA (Lviv)	
Analysis of the Digital Economy Development in the World and in Ukraine	93
Julia POLIAKOVA, Liliana ANTONIV (Lviv)	
Problems of Developing International Tourism under Conditions of Global Crises	102
Igor FARENIY (Cherkasy)	
Ethno-economic Concepts of the Bishop Vereshchynskyi and the Nature of Economic Thought in Ukraine in the Sixteenth Century	112
Volodymyr SHEVCHUK (Kyiv)	
Nurturing Saving Knowledge: Priorities of Ukrainians in Building a Modern Scientific Pictures of Universal Economic Heritage	119

BUSINESS ECONOMY AND PROBLEMS OF COOPERATION

Ruslan BOIKO (Lviv)	
Organization System of Internal Audit in a Building Company	135
Valentyn VISYN, Tatiana VISYNA (Lutsk)	
Genesis of Cooperative Law of the Russian Empire	155
Iryna OLEKSYN (Lviv)	
Determinants of Transformation of Digital Platforms of Retail Trade Enterprises	164
Vasyl FUTALA (Drohobych)	
Economic Activity of Ukrainians in Interwar Poland: Modern Ukrainian Cision	175

FINANCIAL AND ECONOMIC STUDIES

Oleksandr KUNDYTSKYJ, Andrij STAHOVYCH (Lviv)	
Credit in the System of Support of Reproductive Processes in Agriculture	191
Yevheniya ANDRUSHCHAK, Olena PEREPOLKINA, Anastasiya LEHOVYCH (Lviv)	
Current State and Features of Development of «Banks without Branches» on the Domestic Banking Market	197
Julia POLIAKOVA, Oksana SHAYDA, Oleksandr KOTUKHA (Lviv)	
Foreign Direct Investments and Exports in Ukraine in the Conditions of Globalization	207
Serhiy SEMIV, Kateryna DZHURYK (Lviv)	
Priorities of Development of Domestic Foreign Trade in Agricultural Products on the Basis of Complementarity	217
Iryna CHUY, Olha MYTSAK (Lviv)	
Money Supply and its Impact on the Ukrainian Economy	230

ПРАЦІ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
Том LXVIII
ЕКОНОМІЧНИЙ ЗБІРНИК
Том 4

Засновники:

Наукове товариство ім. Шевченка,
Західний науковий центр Національної академії наук України і МОН України,
Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ№16781-5353Р від 21.05.2010 р.

Зареєстроване в Науково-метричній базі
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

Літературна редакція — Муравицька Н. О.

Коректор — Семів С. Р.

Оригінал-макет видавництва Львівського
торгівельно-економічного університету

Формат 70x100 ¹/₁₆.

Умовн. друк. арк. 21,28. Наклад 300 прим.

Видруковано з оригінал-макету у
Дослідно-видавничому центрі
Наукового товариства ім. Шевченка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 884 від 04.04.2002 р.

Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Том LXVIII.
Економічний збірник. Том 4 / [ред. кол.: П. Куцик (відповід.
ред.), С. Гелей (заст. гол. ред.), В. Е. Ааронсон та ін.] —
Львів: НТШ; оригінал-макет — видавництво Львівського
торговельно-економічного університету, 2022.— 244 с.